

HRVATSKI PRAG, TRIPLEX CONFINIUM I STUDIJI VIŠEGRANIČJA

*Hommage
à André Blanc*

UREDIO
DRAGO ROKSANDIĆ

Reprodukcije na omotu:

Jakov Šašel,
"Karlovac poslije 1874. godine"
(ulje na platnu),
u: Marija Vrbetić – Agneza Szabo,
Karlovac na razmeđu stoljeća,
Zagreb 1989.

Mato Brletić,
"Veduta Otočca"
(bakrotisak u boji), 1861.,
u: Tihomil Maštrović,
General Nikola Maštrović.
Život i djelo jednog hrvatskog časnika,
Zagreb 1996.
(izvornik u: HDA, Grafička zbirka,
inv. br. 1540)

Vjekoslav Karas,
"Slunjanka"
(ulje na platnu),
u: *Vjekoslav Karas 1821 – 1858.*
Retrospektivna izložba,
Umjetnički paviljon u Zagrebu 2002.,
(izvornik u: HPM, inv. br. 8585)

02

triplex
confinium

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Centar za komparativnohistorijske i interkulturene studije –
Centre d'études historiques comparées et interculturelles
Zentrum für Historisch-Vergleichende und Interkulturelle Studien
FF press

Biblioteka TRIPLEX CONFINIUM

Vol. 2

Za nakladnika:

Dr. sc. Domagoj Tončinić, izv. prof.
dekan Filozofskog fakulteta

Urednik područja:

dr. sc. Tomislav Galović, izv. prof.

Recenzenti:

dr. sc. Željko Holjevac
dr. sc. Marko Šarić, doc.

Urednički odbor CKHIS-a:

Boris Bui, izv. prof. dr. sc. Ivana Hebrang Grgić, doc. dr. sc. Danijela Lucić,
izv. prof. dr. sc. Martin Previšić, professor emeritus Drago Roksančić i
doc. dr. sc. Filip Šimetin Šegvić

FF press

ISBN

978-953-379-083-1

978-953-379-084-8(PDF)

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 001177794.

<https://www.doi.org/10.17234.9789533790848>

Djelo je objavljeno pod uvjetima Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodne javne licence (CC-BY-NC-ND) koja dopušta korištenje, dijeljenje i umnažanje djela, ali samo u nekomercijalne svrhe i uz uvjet da se ispravno citira djelo i autora, te uputi na izvor. Dijeljenje djela u prerađenom ili izmijenjenom obliku nije dopušteno.

Objavljivanje knjige financijski je pomoglo Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske.
Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati, kopirati ili elektronički umnožavati bez pismenog odobrenja izdavača.

*HRVATSKI PRAG,
TRIPLEX CONFINIUM I
STUDIJI VIŠEGRANIČJA*

HOMMAGE À ANDRÉ BLANC

Uredio

DRAGO ROKSANDIĆ

FF press

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Zagreb 2023.

SADRŽAJ

5

Proslov

Drago Roksanđić

I. O BLANCOVOJ ZAPADNOJ HRVATSKOJ U PLURIDISCIPLINARNOJ PERSPEKTIVI

11

Ognjen Čaldarović

Relevantnost nalaza Andréa Blanca i razlozi sporijeg razvoja urbane infrastrukture u Zapadnoj Hrvatskoj

23

Aleksandar Durman

Prapovijest i antika Zapadne Hrvatske – ekohistorijska problematika

25

Vjeran Katunarić

Razvoj, sistemske granice i etnički sukobi: neka razmišljanja uz Blancovu *Zapadnu Hrvatsku*

37

Boris Olujić

Skriveni znakovi

47

Šime Pilić

Što je zanemarila zagrebačka sociološka škola?

61

Ivan Rogić

Proizvodnja Balkana

71

Velimir Veljko Rogić

Povodom knjige: André Blanc, *Zapadna Hrvatska. Studija iz humane geografije*, Zagreb 2003.

73

Michel Sivignon

Pojam čovjek-stanovnik u suvremenoj francuskoj geografiji

II. BIOBIBLIOGRAFIJA ANDRÉA BLANCA

87

Pierre-Yves Péchoux i Michel Roux

André Blanc 1922. – 1977.

97

Françoise Grivot i Pierre-Yves Péchoux

André Blanc. Kronološki popis glavnih publikacija

III. ZAPADNA HRVATSKA U RETROSPEKTIVI

105

Dane Pejnović

Zapadna Hrvatska: tendencije socijalno-geografske preobrazbe u drugoj polovini 20. stoljeća

IV. OD ZAPADNE HRVATSKE PREMA TRIPLEX CONFINIUMU

183

Nenad Cambi

Triplex Confinium u mediteranskoj ekohistoriji

V. PREDSTAVLJANJE ZAPADNE HRVATSKE JAVNOSTI

189

Željko Holjevac

Povodom knjige: André Blanc, *Zapadna Hrvatska. Studija iz humane geografije*, Zagreb 2003.

191

Marko Šarić

Povodom knjige: Marko Šarić, *Zapadna Hrvatska: prilozi za bibliografiju*, Zagreb 2003.

193

Mariza Dujmović

Povodom CD-ROM pretraživača knjige: Marko Šarić, *Zapadna Hrvatska: prilozi za bibliografiju*, Zagreb 2003.

195

Kazalo imena

199

Kazalo mjesta

PROSLOV

ZAŠTO *HOMMAGE À* *ANDRÉ BLANC*?

Ova knjiga posvećena je Andréu Blancu (1922. – 1977.), francuskom geografu, i njegovoj magistralnoj monografiji *Zapadna Hrvatska. Studija iz humane geografije* koja je 2003. objavljena u hrvatskom prijevodu. Njezino francusko izdanje pojavilo se 1957., izvorno u obliku francuskoga državnog doktorata. Rijetki su slučajevi da jedna znanstvena knjiga poput Blancove ima tako velik vremenski odložen i kreativno značajan istraživački učinak u hrvatskoj historiografiji. U mojem slučaju već pri prvom susretu s ovom knjigom u njezinu francuskom izvorniku bio je magičan učinak činjenice što je riječ o zagonetnoj Zapadnoj Hrvatskoj i o humanoj geografiji.

Mirjana Gross je u svojoj i danas značajnoj knjizi *Historijska znanost*, objavljenom u Zagrebu 1976., vjerojatno bila prva koja je u nas pisala o važnosti humane geografije za inovacije u francuskoj historiografiji škole *Annales*. Bila je prva koja je spomenula i ime ključnog aktera te tradicije, Paula Vidala de La Blachea, no težište njezine rasprave o humanoj geografiji bilo je na doprinosu jednog od utemeljitelja tradicije škole *Annales*, Luciena Febvrea, artikuliranog u njegovoj i danas aktualnoj knjizi *La terre et l'évolution humaine*, izvorno objavljenoj daleke 1922. Za povjesničare otvorene prema inovacijama knjiga je bila nezaobilazna i takvom ostala do danas zato što je isključila mogućnost utemeljenja historijske znanosti koja ne bi bila otvorena prema geografskoj problematici. S druge strane, u vremenu kada je geografijom nerijetko dominirala geopolitika sa svojim determinističkim logikama Lucien Febvre je o prirodi i ljudskoj povijesti govorio primarno u kategorijama mogućnosti ljudskog djelovanja.

U humanogeografskim istraživanjima kako među geografima tako i među povjesničarima dosta brzo oblikovalo se uvjerenje da je regija onaj prirodno-društveni okvir u kojem se optimalno može istraživati i problematiku humane geografije i inovacijski orijentirane historijske znanosti. Prije i poslije Drugoga svjetskog rata u francuskoj historiografiji nastao je velik broj regionalnih humanogeografskih studija bez kojih ona

zasigurno nikad ne bi dosegla istraživačke kvalitete kakve je realizirala u različitim područjima istraživanja Zapadne Hrvatske. Bili su rijetki oni koji su se zanimali za takva regionalna istraživanja izvan francuskih granica. Stoga je Blancova *Zapadna Hrvatska*, nastala na temelju gotovo desetogodišnjeg istraživanja u nas i u drugim europskim zemljama, bila od velike važnosti u raznim kontekstima i s različitim stajališta. Međutim, ona nigdje nije izazvala većeg odjeka.

Postala je važna u hrvatskoj historiografiji utemeljenjem međunarodnog istraživačkog projekta „Triplex Confinium: hrvatska višegraničja u euromediterranskom kontekstu“. Dogodilo se to na paradoksalan način. Blancova je Zapadna Hrvatska regija koja integrira peripanonska područja Donjeg i Srednjeg Pokuplja, ali i gorska pobrđa od Zrinske i Petrove gore do Kapele te uključuje i gorskokotarske prijelaze prema Hrvatskom primorju. Dakle, sve opreke hrvatskih krajolika integrirane su u njegovoj Zapadnoj Hrvatskoj, kako prirodne tako i klimatske, naseobene, prometne itd. Paradoks je prije svega u tome što većina geografskih regionalizacija postupa obično obrnuto i teži integriranju homogenih prirodno-društveno-povijesnih cjelina. Danas bi malo tko Jastrebarsko dovodio u vezu sa Slunjem, kao što je to učinio André Blanc povezujući vojnokrajiske i civilne dijelove Hrvatske te regionalno integrirajući peripanonske i gorske predjele. U tome i jest smisao njegova poimanja „hrvatskog praga“.

Projekt „Triplex Confinium“ izvorno je nastao iz sasvim drugačijeg poimanja regija, tj. iz uvjerenja da je temeljna problematika hrvatske povijesti, s težištem na ranome novom vijeku, višegranične naravi i da integrira srednjoeuropske, jugoistočnoeuropske i jadranske, odnosno mediteranske dimenzije. Jedan je od refleksa takvog pristupa u geopolitičkom smislu i teza o imperijalnom višegraničju Habsburške Monarhije, Mletačke Republike i Osmanskog Carstva na kojemu se oblikuju dominantne pojave i procesi hrvatske povijesti.

Takav pristup otvorio je mnoštvo problemskih varijeteta imajući na umu da je narav geografsko-društveno-povijesnih fenomena i procesa na tome višegraničju vrlo raznolika. Time se u suštini makrohistorijski pristup pretvorio u mnoštvo mikrohistorijskih problema. U toj istraživačkoj logici postala je dragocjena Blancova knjiga.

Važnost Blancove knjige za međunarodni istraživački projekt „Triplex Confinium“ dodatno je proistekla iz svega što se u ovome projektu već bilo radilo od njegova utemeljenja 1996./1997. Poimanje hrvatskih višegraničja koje je u jezgri projekta od početka je uključivalo mikrohistorijske pristupe kojima je bila posvećena i prva projektna konferencija. Daljnjem istraživanju hrvatskih višegraničja pridonijela je i druga projektna konferencija koja je bila fokusirana na makrohistorijske pristupe, ponajviše društvene i gospodarske naravi. Sljedeće dvije konferencije – jedna u Koprivnici, a druga u Zadru – bile su posvećene ekohistorijskim problematikama panonskog i jadransko-dinarskog areala.

Naime, upravo su te konferencije bitno povećale potrebu za boljim poznavanjem odnosa između spoznaja regionalnih povjesničara i geografa. Bespredmetno je u ovome predgovoru navoditi sve što se projektno bilo dogodilo u nepunih desetak godina (od 1996. do 2004.). Dovoljno je apostrofirati na ovome mjestu važnost ovoga prevoditeljskog projekta.

Nakon što je hrvatski prijevod Blancove knjige bio objavljen, članovima projekta bilo je posebno stalo do inter- i transdisciplinarnе rasprave s geografima, antropolozima, sociolozima, arheolozima itd. o sadržajima te knjige koji su i dalje znanstveno aktualni. Da bi ta rasprava bila što kvalitetnija, kolega Marko Šarić pripremio je posebno izdanje *Zapadna Hrvatska: prilozi za bibliografiju* koje sadržava više od 6000 relevantnih bibliografskih jedinica. U to doba bila je velika inovacija i objavljivanje CD-ROMA koji su pripremili Mariza i Amadeo Dujmović, a koji je omogućio složeno pretraživanje spomenutoga knjižnog izdanja. Rezultati te rasprave, održane u Zagrebu 2004. u suradnji s Hrvatskim sociološkim društvom s kolegicom Davorkom Matić na čelu, a uz financijsku potporu Veleposlanstva Republike Francuske u Republici Hrvatskoj, predstavljeni su u ovoj knjizi. Iako ona izlazi s velikim zakašnjenjem, za koje nema smisla iznositi opravdanje, iznimno je uredničko zadovoljstvo što se može reći da obojica recenzenata – kolege Željko Holjevac i Marko Šarić – izrazito naglašavaju njezinu neupitnu aktualnost i znanstvenu poticajnost. Osjećamo potrebu posebno im na tome zahvaliti.

Još je jedan aspekt potrebno naglasiti. Kolega Dane Pejnović s Odsjeka za geografiju Prirodoslovno-matematičkog fakulteta naknadno je interpretirao promjene na području Blancove Zapadne Hrvatske prema popisima stanovništva Republike Hrvatske iz međupopisnog razdoblja 1953. – 2001. Njegovo istraživanje potvrdilo je opravdanost temeljnoga Blancova pristupa regionalnoj humanoj geografiji Zapadne Hrvatske kao područja dugotrajne nerazvijenosti u različitim povijesnim kontekstima s, uvjetno rečeno, vrlo ograničenim, pa čak i zatvorenim mogućnostima izlaska iz periferijskog statusa u hrvatskom društvu u odnosu spram razvojnih epicentara u Sjeverozapadnoj Hrvatskoj i na jadranskoj obali. U tome i jest temeljni paradoks ovog višegrađnja koje i dalje ostaje predmetom istraživanja u „Triplex Confinium“.

Mnogo je pojedinaca koji su zaslužni za objavljivanje ove knjige. To su, prije svega, autori priloga. Nažalost, neki od njih više nisu među živima. Objavljivanjem njihovih radova posmrtno im se odužujemo. Knjiga ne bi mogla biti tiskana bez financijske potpore Veleposlanstva Republike Francuske u Zagrebu, na čemu iskreno zahvaljujemo. Na vrlo savjesnoj lekturi, korekturi i redakturi rukopisa zahvalu iskazujemo kolegici Samanti Paronić. Inovativno grafičko rješenje napravio je kolega Tomislav Vlainić, profesor na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Kao i mnogo puta dosad, kolega Boris Bui, urednik FF pressa, brinuo se o rukopisu od njegova ulaska u fakultetski Izdavački plan pa sve do izlaska iz tiska. Knjiga izlazi kao svezak Biblioteke Triplex Confinum

Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Podrška voditelja Centra, kolege Filipa Šimetina Šegvića, bila je također dragocjena.

Ova je knjiga podnaslovljena *Hommage à André Blanc*. Očito ne bez razloga. André Blanc je svoj razmjerno kratak životni vijek velikim dijelom opredmetio u svojoj magistralnoj monografiji *Zapadna Hrvatska* dokazavši da se bogata tradicija francuske regionalne humane geografije kreativno može primijeniti u istraživanju područja koje se bitno razlikuje od bilo koje francuske regije i da može pridonijeti boljem razumijevanju temeljnih problema moguće bolje ljudske sutrašnjice.

Zagreb, 24. travnja 2023.

Drago Rokсандić

I.

O BLANCOVOJ
ZAPADNOJ
HRVATSKOJ U
PLURIDISCIPLINARNOJ
PERSPEKTIVI

OGNJEN
ČALDAROVIĆ

RELEVANTNOST
NALAZA ANDRÉA
BLANCA I
RAZLOZI SPORIJE
RAZVOJA URBANE
INFRASTRUKTURE U
ZAPADNOJ HRVATSKOJ

Sažetak: U ovom se radu pozornost posvećuje analizi perifernosti i ruralnosti područja Zapadne Hrvatske. Ukazuje se na historijske i suvremene aspekte zaostajanja urbaniteta i razvitka urbanih središta te na osnovne aspekte revitalizacije postojeće situacije. U tom smislu problematiziraju se temeljni aspekti egzogenih i endogenih utjecaja, ukazuje se na potencijalno značenje različitih aktera i subjekata, agencija i institucija koje bi mogle utjecati na preobrazbu postojeće situacije. U zaključnom se dijelu operacionaliziraju osnovni nalazi nastali problematiziranjem analiza iz knjige A. Blanca.

Cljučne riječi: Zapadna Hrvatska, Lika, periferija, razvitak, održivi razvitak, stanovništvo, selo, depopulacija

1. Uvod

Knjiga Andréa Blanca *Zapadna Hrvatska. Studija iz humane geografije*, koja je poslužila kao osnovica ovog savjetovanja i pojavljivanja ove publikacije, nastala je prije pedesetak godina i predstavlja vrlo zanimljivu raspravu iz polazišta niza dodirnih, sličnih, a ipak različitih disciplina, primjerice – humane geografije, socijalne ekologije, humane ekologije, urbane geografije, odnosno svih onih disciplina u području društvenih znanosti koje pokušavaju objasniti fizički prostor koristeći se i karakterističnim socijalnim (humanim) sastavnicama i idejama. U francuskoj tradiciji humane geografije, kojoj svakako i Blanc pripada, urbana morfologija, odnosno socijalna morfologija također je jedan od mogućih naziva koji bi se za njegov pristup mogli upotrijebiti. U najtemeljijem smislu i u najdužem vremenskom periodu, pristupe kojima se koristi i ovaj autor možemo naći svrstane pod naziv Čikaška sociološka škola, poznatija kao Čikaška škola urbane sociologije¹, u kojoj se mnogi osnovni koncepti

kojima i Blanc operira koriste kao analitičke konstrukcije i oruđa, odnosno osnovice za postavljanje teorijskih koncepata i ideja. U tom je smislu „fizički“ ili „ekološki“ (okolišni) determinizam shvaćen samo kao onaj neizbježni dio prirodne cjeline i sredine koja „determinira“ ponašanje ljudi u nekom specifičnom krajoliku, no ne i „determinirajući“ aktera u tolikoj mjeri da ga sredina zatvara, onemogućava ili, pak, dramatično sužava mogućnosti njegovih različitih akcija. Moglo bi se reći da je – s obzirom na tehnološke mogućnosti – suvremeni čovjek u mogućnosti gotovo se u potpunosti oduprijeti „fizičkom determinizmu“ neke, recimo, neprijazne ili „prazne“ sredine, pa je čak i u pustinji ili na Sjevernom ili Južnom polu u mogućnosti ostvariti gotovo normalne uvjete za egzistenciju. Pitanje koje se u navedenom smislu može postaviti nije stoga prvenstveno tehnološke (može li se „to“ ostvariti?), nego financijske prirode (koliko bi to stajalo i isplati li se to sve?). Na stanoviti način, a poslije čitanja analiza područja Zapadne Hrvatske koje je izradio A. Blanc, pitanje tipa „može li se to“ (izmijeniti) lako se može preokrenuti u pitanje „isplati li se to (uopće)“ revitalizirati, oživjeti, obnoviti, odnosno u pitanje „zašto“ ...

No, autor ove knjige ne govori samo o aspektima socijalne morfologije, nego vrlo temeljito piše o isprepletenosti svih čimbenika koji su bili djelatni desetljećima, pa i stoljećima, a koji su oblikovali tadašnju, ali i današnju sliku mogućnosti, resursa i percepcije budućnosti određenog kraja koji naziva Zapadnom Hrvatskom. Podnaslov knjige – *Studija iz humane geografije* – dakle, samo upućuje na jednu cjelinu dimenzija, no ne zapostavlja niti jedan drugi važni aspekt kakav je, primjerice, ekonomski, politički, vojni ili kontekstualni. U tom je smislu podnaslovom ova knjiga prisilno „ograničena“, a pažljivi će čitatelj uvidjeti ubrzo da je podnaslovom istaknuti aspekt humane geografije samo jedan, vrlo značajan, ali ipak samo jedan od aspekata.

2. O načinu izlaganja

Čitatelj ove knjige, nastale na bazi analiza od prije pedesetak godina – koja s obzirom na karakteristike socijalne stvarnosti i dan-danas na području ispitivanja perzistira u relativno neizmijenjenom obliku pa tako i sami autorovi nalazi nisu baš niti toliko „stari“ – bit će privučen njezinim problemskim stilom izlaganja, njezinom otvorenošću, tematskom kompleksnošću i preglednošću. Nadalje, značajna karakteristika ukupnog autorova stila jest otvorenost prema različitim pretpostavkama, izbjegavanje automatske „konkluzivnosti“ i akribija. Povremeno se stječe dojam da autor izlaže situaciju stvarajući različite „zaplete“ pa se čitatelj na trenutke nalazi u situaciji kao da čita nekakav „krimić“. U tom je smislu autorov stil krajnje iscrpan, temeljit i uvjerljiv. Autor jednostavno pušta

činjenicama da govore o stvarnosti – on ih samo oblikuje u smislene cjeline. Njegov je zahvat problema multidisciplinaran, a najčešća je primijenjena metoda monografska. U današnjim društvenim znanostima u posljednjih nekoliko godina dolazi do stanovitog revivala tzv. kvalitativnih metoda istraživanja (intervjui, *case study*, *life histories* i sl.), a sve su to metode na kojima svoje analize temelji i sâm A. Blanc. Analiza „ljudskih sudbina“ u jednom teškom, gotovo zaboravljenom krajoliku, upotrebom metode intervjua, uživljavanja i proučavanjem posebnih „slučajeva“, dat će čitatelju iscrpan uvid o tome koji su to ljudski, fizički, politički, vojni, religijski i svi drugi razlozi koji su doveli do određenog tipa oblikovanja jedne sredine, njezine perzistencije i uviđanja nemogućnosti bitnijih izmjena.

3. Što nam govore nalazi A. Blanca od prije pedeset godina?

Najvažnije nalaze autora sistematizirat ćemo i problematizirati u nekoliko najvažnijih točaka.

a) Socijalna morfologija naselja i stupanj ruralnosti. Autor na prvome mjestu ističe visok stupanj ruralnosti u području Zapadne Hrvatske. Zašto je tome tako, pita se autor? Njegov je odgovor karakterističan i oslanja se prvenstveno na prevladavajući način života koji je – djelomično – i danas tipičan, a bio je takav očigledno i tijekom proteklih desetljeća, pa i stoljeća. Područje Zapadne Hrvatske karakterizira postojanje zadruga i bratstva kao onih tipičnih socijalnih obrazaca obitavanja, razmišljanja, gospodarske aktivnosti i tipa socijalnog obzora koji je određen pojmom ograničenog dobra i stiješnjenosti fizičkim okvirom egzistencije. Seoska kuća predstavlja osnovu za smještaj proizvodne obitelji, odnosno proizvodno-potrošnog domaćinstva. Upravo je takvo seosko domaćinstvo jedinica obitavanja, a njihovim umnažanjem (dijeljenjem) dolazi do stvaranja sela i zaselaka. Fascinirajuća je autorova konstatacija kada tvrdi da „sela pripadaju zadrugama“, mogli bismo reći širim obiteljima koje se vrlo rijetko cijepaju. No, kada do toga ipak dođe, iz takvih podjela dolazi do pojave novih prostorno-socijalnih cjelina – „zaselaka“, a oni, pak, predstavljaju zametak nastanka novih malih sela predstavljenih pojmom kojim se autor koristi – „izdužena sela“. Ovakvim objašnjenjem jasno su određeni tipovi utjecaja i načina života, kao i njihovi socijalno-morfološki izražaji – sela i zadruga, obitelji i zaselci, dijeljenje imovine i zasnivanje vlastitih obitelji, zaselaka i budućih sela. No, sve se navedeno događa u relativno malom prostoru jer je i cijeli prostor Zapadne Hrvatske siromašan, ograničen i iscrpljiv.

b) Socijalna karakterizacija i isprepletenost utjecaja. Karakteristični obrasci života u ovom kraju Hrvatske kao sljedeći značajan segment analize A. Blanca čine drugu cjelinu elemenata koju autor knjige obrazlaže.

Nisu, dakle, samo siromašan krajolik, nedostatak stanovništva i opća „neatraktivnost života“ doveli do toga da se o predjelu može govoriti kao o „ispražnjenom prostoru“ jedne zemlje, države. Mnogo je tu i drugih međusobno isprepletenih utjecaja i situacija, pri čemu ponajprije – kako to ističe autor – valja istaknuti vojne čimbenike, specifičan „način života“, zadrugu kao socijalno-gospodarski obrazac života te mali posjed kao sudbinu načina podjele zemlje u ovim predjelima. Navedeni su elementi onaj trajni tip referentnog okvira koji karakterizira način života u prostoru Zapadne Hrvatske.

c) Siromašan okvir života. „Čovjek puno radi, a malo proizvodi“, konstatira na jednome mjestu autor ove knjige, a dokumentira navedeni životni teški okvir u cijeloj knjizi. Mnogo je rada, dakle, potrebno da bi se dobio malen rezultat, a ulaganja se često ne isplate zbog neizvjesnog rezultata. Neplodna zemlja, teški klimatski uvjeti za organizaciju svakodnevnog života, mali broj stanovnika, česte mijene političke i vojne situacije, iseljavanja/doseljavanja – sve su to konceptualni životni okviri koje je autor pokušao objasniti.

d) Prolaznost područja i visoka izolacija. Autor također konstatira da je područje Zapadne Hrvatske izuzetno prolazno, da se nalazi na prijelomnici, na „pragu“, a da je istodobno izuzetno izolirano od drugih područja. Razlog je tomu svakako nedostatak sadržaja koji bi, pa i danas, možda privukli suvremenog turista da se na svojem putovanju (prolaznosti) prema krajnjoj destinaciji – moru – zaustavi i vidi ljepote te značenje ovih predjela.

e) Pustošenja, bijeda, ratovi, osvajanja, državna politika naseljavanja/raseljavanja – naredni su čimbenici koje u knjizi detaljno razlaže A. Blanc. „Privremenost“ sigurnosti života, siromašan opći okvir, nejasna i problematična politika raznih država prema ovom prirodnom području jesu faktori koji su utjecali na stvaranje okvira nesigurnosti, privremenosti, ali i stanovite pomirenosti sa sudbinom i stvaranjem siromašnog, ograničenog okvira života.

f) Konačno, oscilacije u broju stanovnika (smanjenje/povećanje) također su rezultat općeg siromaštva u ovom kraju. S obzirom na malu proizvodnju osnovnih sredstava za život, smanjenu ili minimalnu mogućnost gospodarske i socijalne reprodukcije, kao opći rezultat pojavljuje se i „prirodno određen“ mali broj stanovnika. U današnje bismo vrijeme svakako svemu spomenutom dodali i stanovitu „neatraktivnost“ karakterističnog okvira života koji je obilježen nerazvijenošću, tradicionalizmom, usporenošću te nedostacima gotovo svih onih tekovina koje se danas u visokourbaniziranom svijetu drže „značajnima“ i privlačnima. Što bi, dakle, danas moglo privući „mladog čovjeka“ da se trajno nastani u nekome malom

naselju u Zapadnoj Hrvatskoj? Tip posla, visoka plaća, nepostojeća urbanizacijska atraktivnost ili nešto o čemu (još) ne razmišlja, a čega možda ima (još uvijek) u izobilju – prirodnosti sredine, „zdravog života“ i dobre hrane, mira, tišine, sporijeg ritma?

4. Problem urbanizacije

A. Blanc ističe da iza 1918. u proučavanom području Zapadne Hrvatske jača razvoj industrije, industrijalizacije i urbanizacije. Proizvodnja se razvija prije svega oslonjena na prirodnu sirovinu koje ima u izobilju – sječu i preradu drva – pa se stoga razvijaju pilane, raste izvoz drva, a dolazi i do porasta broja i veličine gradova, naročito Karlovca. No, ističe autor, „...u ovom je kraju vrlo lako odrediti što je to grad... prema djelatnosti stanovnika i prema regionalnim funkcijama naselja – vojnoj, strateškoj, obrtničkoj, industrijskoj...“; (grad je) „...plod križanja seoskih i urbanih utjecaja (koji su) stvorili cjelinu koja nije plod ni prirodne sredine ni prošlosti nego... privredne djelatnosti“. Mali gradovi, kako ćemo vidjeti u nastavku ovog rada, nastali su, dakle, ne nekim cjelovitim, planiranim procesima urbanizacije, nego jednostavno kao rezultat gospodarske aktivnosti – industrijski radnici, obrtnici, vlasnici tvornica i njihove obitelji naseljavaju se u gradovima koji u tom periodu rastu. Radi se, dakako, o manjim urbanim središtima koja stoje daleko od pojma „urbanih centara“ koji se u današnjem smislu koristi. Gradovi rastu i procesom imigracije seoskog stanovništva u gradove, no najčešće u one najveće, pri čemu slijede i kasniji gotovo uobičajen obrazac „preskakanja“ malih gradova i odlaska u najveće mjesto u regiji ili predjelu.

„Tako u Gorskom kotaru nema ni pravih seljaka ni pravih radnika... sada smo u prijelaznoj fazi koja može dugo potrajati...“ ističe Blanc govoreći neizravno o tipičnom profilu stanovništva koji postaje vrlo karakterističan u bivšoj Jugoslaviji iza 1945. – o „polutanima“, stanovnicima koji su razapeti između grada i sela, dnevnim migrantima koji rade u industriji grada, a žive u selu, poljoprivrednicima-industrijskim radnicima, o onom sloju koji su mnogi istraživači urbanih fenomena u socijalizmu nazvali „najjeftinijim“ jer gotovo ništa od grada nije dobio, a gradu je mnogo dao samim svojim radom, doprinosima i stvorenom akumulacijom. Sociološka istraživanja u nas tijekom 1970-ih i 1980-ih pokazala su da su aspiracije dnevnih migranata, polutana, uglavnom bile usmjerene prema trajnom naseljavanju u gradovima, no one se u najvećem broju slučajeva ipak nisu ostvarile. No, jedan od rezultata takvih procesa, pa i u području Zapadne Hrvatske, bila je postupna urbanizacija šire okolice urbanih središta s obzirom na ulaganja koja su radnici-seljaci vršili u svojim trajnim rezidencijama – u selima. No, ističe autor, „grad neprimjetno prožima selo

svojim načinom života... U selu svaki naraštaj odnosi sa sobom djelić starog načina života“.

Tipičan obrazac života u ovom kraju uključivao je i trajnije iseljavanje u inozemstvo, u potrazi za radom, sigurnošću i ostvarenjem ideje o boljem životu. Nadalje, s obzirom na tranzicijski karakter područja, različite državne planove, pa i postojanje Vojne krajine i „sanitarnog kordona“, ratovi su bili česti u ovim predjelima, mnoge su vojske prolazile i pustošile pa su gradovi bili i skloništa mnogima u ratnim vremenima.

5. Kakva je situacija danas?

Današnja situacija predmetom je mnogih analiza društvenih znanstvenika koji umnogome potvrđuju ono što je i prije 50 godina ustvrdio i A. Blanc. U području Zapadne Hrvatske već se niz godina odvija proces depopulacije. U tom smislu, primjerice, područje Like je u razdoblju 1900. – 1991. izgubilo cca 100 000 ljudi – 1900. je područje imalo 190 000 stanovnika, a 1991. 83 000 stanovnika². Gotovo sva područja u Lici, sva naselja, pa i ono najveće – Gospić – gube stanovništvo, a prognoze pokazuju da će u bliskoj budućnosti cca 20 – 25% naselja, mahom malih i najmanjih, ako se ništa dramatično ne izmijeni (a najvjerojatnije neće), izumrijeti. Ruralni svijet spaja moderni svijet s tradicionalnim, a na području Hrvatske svi su modernizacijski procesi, napose u perifernim područjima, kasnili. Mislimo prije svega na industrijalizaciju, urbanizaciju, deagrarizaciju, demografsku tranziciju, sekularizaciju i druge važne procese³. Autorica nadalje ističe da je ruralni svijet vrlo osjetljiv i „ne trpi nasilne akcije“. Njega stoga treba podržati, osnažiti, savjetovati, promovirati da sudjeluje aktivnije u razmjeni između sela i grada. Modernizacija koja neizbježno kuca na vrata i ruralnog svijeta sporiji je proces, ali zato stvara manje konflikata jer se i sudionici procesa – u ruralnom svijetu – manje međusobno razlikuju⁴. Važno je istaknuti i to da taj proces ne može biti univerzalan, nego upravo „heterogen“ jer su i područja, iako u mnogočemu slična, ipak vrlo heterogena. Mnogi pokušaji modernizacije u bliskoj i nešto daljoj prošlosti počivali su na nekoliko osnovnih pretpostavki – industrijski razvitak donijet će novo stanovništvo koje će se trajno naseliti i to će biti početak „obnove“. U mnogim slučajevima razne su tvornice prije spadale u kategoriju „političkih tvornica“ koje su više promovirale tadašnje političke elite, a manje poticale „endogeni“ razvitak jer se u tom konceptu karakter, prednosti i potencijali sredine gotovo uopće nisu uzimali u obzir. Ovo je područje poznato po malom i negativnom prirodnom prirastu stanovništva, ovdje živi najstarije stanovništvo u Hrvatskoj, najveći su broj naselja u području seoska naselja, a 85% stanovnika još uvijek živi u selima. Društvena, gospodarska i politička infrastruktura za organiziranje

normalnog života vrlo je slaba, što možemo ilustrirati i podatkom da samo 15% sela u području ima seosku školu!

Jedna od osnovnih karakteristika cijelog ovog područja jest nedostatak urbanih središta i većih gradskih naselja te predominacija malih, seoskih naselja. U cijelom (užem) području Like dominira samo jedan manji srednji grad – Gospić – s nešto manje od 10 000 stanovnika, u kojem obitava najveći broj stanovnika gradskog tipa⁵. Cijelo područje, kako je u više navrata istaknuto i u knjizi A. Blanca, a što pokazuje i suvremena situacija, predstavlja područje izrazite depopulacije i demografske starosti. Sljedeća tablica može ilustrirati navedenu situaciju:

Naselja	Klasifikacija	% migranata	Br. st.	% VSS st.
Karlovac	veći srednji grad	22	cca 70 000	14
Petrinja	srednji srednji grad	33	cca 20 000	11
Duga Resa	manji srednji grad	50	cca 11 500	8
Gospić	manji srednji grad	28	cca 10 000	15
Glina	veći mali grad	/	cca 8000	/
Ogulin	veći mali grad	30	cca 10 000	10

Iz priložene tablice vidljivo je da u cijelom, širem području zapravo ne postoji – izuzev Karlovca – oblikovana snažnija urbana infrastruktura, s kvalificiranim nosiocima razvitka koji bi mogli utjecati i na razvitak okolnih, ruralnih područja. Naravno, kada govorimo o razvitku, moramo znati o kakvom razvitku govorimo, mislimo i za što se zalažemo. U procjeni karaktera razvitka i potencijala sredine krije se i preciznije određenje pojma „razvitak“ – kakav, čega, s kim, kako, gdje...

6. Zaključak: što učiniti?

Cjelovita, zanimljiva i dobro dokumentirana analiza A. Blanca o području Zapadne Hrvatske predstavljala je značajno područje interesa mnogobrojnih istraživača, znanstvenika i stručnjaka i u vremenu iza nastanka njegova djela. U suvremenije vrijeme mnogi se pitaju što učiniti, kako situaciju popraviti, što izmijeniti, kako inicirati promjene?

Istraživači koji proučavaju fenomen periferije, a koja je velikim dijelom opisana i u djelu A. Blanca, ističu mnoge aspekte njezine potencijalne revitalizacije. Tako, primjerice, V. Lay⁶ definira periferije kao „...one prostorne rubne dijelove teritorija i društva što ih obilježava ‘rubnost’ i u socijalno-gospodarskom i u kulturalnom smislu“⁷. U periferijskim krajevima, nastavlja isti autor, „...ne mogu se zbivati brze i velike promjene. To su prostori male socijalne gustoće zbivanja, što pak ima za posljedicu relativno nizak stupanj ukupne socijalne energije.“⁸ Nadalje,

količina i učestalost razvojnih inicijativa malobrojne su, a motivacija za promjenu nailazi na ozbiljne organizacijske prepreke. Matica društvenog življenja ne odvija se u periferijama. Periferije su i same stoga sklone ponašanjima „...koja ih ostavljaju u nerazvijenosti i perifernosti“⁹.

Periferije su sklone depopulaciji, postojeće društvene snage odabiru aspekte razvitka najčešće u okviru tradicionalne poljoprivrede i industrije, a ljudi s periferije skloni su zatvorenosti ili čak otporu prema novinama i novim koracima. Nadalje, na periferiji „...vlada drugo, sporije vrijeme. U njima dominira prirodna društvenost, koja je u uvjetima urbanog društva izumrla. Periferije su i područja koja su naseljena malobrojn timer stanovništvom, s malim i najmanjim naseljima, s beznačajnim društvenim događajima i utjecajem, a društveni se život na periferijama obnavlja na tradicionalnim kulturalnim i vrijednosnim temeljima: zemlja, obitelj, potomci, priroda, prirodna društvenost...“¹⁰.

U najgrubljim crtama, periferijske situacije zahtijevaju intervenciju „izvana“, no veliko je pitanje na kakav odaziv i na kakve resurse ta vanjska intervencija može i mora računati? Kako je prepoznata periferijska situacija? Što ona znači „gledana iznutra“, a što, pak, „promatrana izvana“, a „izvana“ najčešće i može doći nekakva pomoć i revitalizacija? V. Lay¹¹ ističe da je za oživljavanje periferije – pri čemu se prije svega misli na područje Like i Gorskog kotara, a u našem slučaju područje Zapadne Hrvatske, da se poslužimo terminologijom A. Blanca – potrebno prepoznati tipove lokalne integracije ljudi, karakteristike i tipove lokalnih aktera, lokalnih resursa, ideja i specifičnih razvojnih programa koji bi poslužili kao elementi afirmacije postojećih ideja, a lokalnim akterima dali snagu za proširenje ideje oporavka. Važna je i lokalna motivacija ljudi, generiranje i usmjeravanje socijalnih energija te pospješivanje različitih oblika lokalnih integracija na zajedničkim projektima. U tom smislu, V. Lay ističe da se „periferije socijalno integriraju u šire društveno tkivo tek kada se po oblicima reprodukcije društvenog života u određenoj mjeri isprepletu sa središtima“¹². Važno je također razumjeti da je oživljavanje periferijskog rad „općeg dobra“, posao usmjeren prema unapređivanju cjeline zajednice i zajedničkih pretpostavki života na svakoj lokalnoj razini, pa i onoj periferijskoj.¹³

Potencijalne snage revitalizacije periferijskih, zapuštenih i zaboravljenih područja¹⁴, sastoje se u postojećem stanovništvu, prije svega koje se kontinuirano iseljava (a pokušaji doseljavanja „novog“ stanovništva nisu se pokazali dovoljno uspješnima), u proliferaciji novih gospodarskih subjekata s uspostavom različitih agenata i agencija, pa i s naglašenijom ulogom NVO-a u smislu poticanja autohtonih oblika i aspekata lokalnog razvitka, ali i mnogo aktivnijom ulogom općinske i

gradske uprave te drugih nespecifičnih, pojedinačnih aktera. S obzirom na vrlo mali broj stanovnika, njegovu ograničenu mogućnost intervencije, starost i manjkavost resursa (prije svega financije), upravo bi trebalo ulagati u postojeće stanovništvo – jer drugog stanovništva i nema, niti će ga tako lako uskoro i biti. No, lokalne su ruralne elite po svojoj političkoj snazi slabi razvojni akteri u Hrvatskoj¹⁵. Ovaj autor u tom smislu ističe sljedeće: „Glavno pitanje glasi – na kojim starim i/ili novim osnovama... ruralni prostori/ruralna naselja u Hrvatskoj mogu opstati i reproducirati se?“¹⁶. Najveći broj ruralnih prostora koji nema snagu vlastite reprodukcije odumire, a „opstaju oni funkcionalni (radni), morfološki (obitavanje) i simbolički (kulturalne prakse, simboličke prakse uopće) oblici života u ruralnim prostorima koji u novonastalom kontekstu mogu potvrditi moć (samo)obnavljanja“¹⁷. U stanovitom smislu nalazi A. Blanca, potvrđeni u mnogim suvremenijim analizama, mogu se možda uzeti i kao svojevrsne „prednosti“, kao onaj tip prirodne i društvene nerazvijenosti koja počiva na nekim trajnim vrijednostima kakve su, primjerice, sljedeće: a) prirodna sredina, b) raznovrsna i zdrava klima, c) lijepi, raznovrsni i posjetiteljima zanimljivi krajolici, d) relativno čisti okoliš te e) relativno bogata biološka bioraznolikost¹⁸. No, da bi se kapitalizirale navedene vrijednosti, mora ih se sustavno i aktivno čuvati, poticati njihovo samoobnavljanje i održivost¹⁹.

Neki autori²⁰ govore o „endogenom razvitku“ koji predstavlja zapravo mogućnost da se revitalizacija odvija na poticajima „iznutra“, da se razvije sposobnost reagiranja na vanjske „izazove“. Takav lokalno baziran gospodarski razvitak trebao bi se i mogao razvijati temeljeći se na korištenju lokalnim prirodnim i drugim izvorima, na stvaranju dobrih mogućnosti vanjskog financiranja, poboljšavanju kvalitete ljudskih resursa te razvitku infrastrukture i usluga s ciljem podizanja razine učinkovitosti. Kao osnovni subjekti takvog tipa razvitka „odozdo“ i „iznutra“ javljaju se najčešće lokalne vlade (uprave), predstavnici centralne Vlade, ali na lokalnoj razini, te različite samonikle i nedržavne, privatne i neprofitne agencije, udruge i institucije. Svi oni rade zapravo na osnaživanju svih onih snaga i subjekata na kojima bi izmjena situacije mogla počivati. Uobičajene akcije usmjerene su najčešće prema sljedećim instrumentima – lokalnim subjektima, razvitku ljudskih resursa, razmjeni obavijesti, poticanju poduzetništva, razvitku novih institucija i alternativnih oblika zapošljavanja te identificiranju novih razvojnih potencijala.

Knjiga A. Blanca ne samo da je postavila temelje za produbljenje i cjelovitije razumijevanje problematike periferijskog života u rastućem urbanizacijskom svijetu nego je dala i osnovne poticaje da se problemi koji perzistiraju niz desetljeća i u suvremeno vrijeme problematiziraju te da se predlože ona rješenja koja će zadržati sve one dobre

karakteristike „periferijskog“, ali koje će istodobno omogućiti onaj tip razvitka koji neće dovesti u pitanje prirodnu osnovicu za organizaciju života u području, niti će dovesti do njezine radikalne preobrazbe. Svi do sada spomenuti akteri i potencijalni utjecaji mogli bi – u dužem vremenskom periodu – ipak rezultirati zaustavljanjem negativnih procesa na koje je i A. Blanc ukazao te područje Zapadne Hrvatske preobraziti u specifično razvijeno područje sa sačuvanim prirodnim pejzažom, običajima, kulturom naroda i prirodnim svijetom.

* * *

Literatura

- ADRA-Croatia, Lika in Focus – Concept paper fort ADRA programs in Lika, Croatia, Zagreb 2002.
- André BLANC, *Zapadna Hrvatska. Studija iz humane geografije*, Zagreb 2003.
- Ognjen ČALDAROVIĆ, „Razvojni ciljevi i naslijeđena razvojna ograničenja hrvatskih srednjih gradova“, u: *Srednji gradovi u hrvatskoj urbanizaciji* (ur. Ivan Rogić i Matija Salaj), Zagreb 1999., 99–116.
- Ognjen ČALDAROVIĆ, *Urbana sociologija. Socijalna teorija i urbano pitanje*, Zagreb 1985.
- Josip DEFILIPPIS, „Razvitak hrvatskog agrarnog krajolika“, u: *Prostor iza. Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo* (ur. Maja Štambuk, Ivan Rogić i Anka Mišetić), Zagreb 2002., 249–264.
- Alija HODŽIĆ, „Socijalna struktura i mobilnost seoskog stanovništva“, *Sociologija sela*, 38/2000., br. 1–2, 79–108.
- Vladimir LAY, „Prilozi osmišljavanju razvitka ruralnih prostora Hrvatske na osnovama ekološke i gospodarske održivosti“, u: *Prostor iza. Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo* (ur. Maja Štambuk, Ivan Rogić i Anka Mišetić), Zagreb 2002., 289–304.
- Vladimir LAY, „Teorijske, društvene i političke neprilike s periferijom“, u: *Duge sjene periferije: prinos revitalizaciji hrvatskoga ruba* (ur. Ivan Rogić i Maja Štambuk), Zagreb 1998., 13–42.
- Sanja MALEKOVIĆ, „Oslonac na razvitak ‘odozdo’ i lokalne razvojne inicijative – moguća opcija za razvitak sela u Hrvatskoj?“, u: *Prostor iza. Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo* (ur. Maja Štambuk, Ivan Rogić i Anka Mišetić), Zagreb 2002., 305–332.
- Antun PAUNOVIĆ, „Glavni instrumenti strategije prostornog uređenja i razvoj srednjih hrvatskih gradova“, u: *Srednji gradovi u hrvatskoj urbanizaciji* (ur. Ivan Rogić i Matija Salaj), Zagreb 1999., 203–240.
- Ivan ROGIĆ, „Razvojni sudionici hrvatskog sela i njihove strategije“, u: *Prostor iza. Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo* (ur. Maja Štambuk, Ivan Rogić i Anka Mišetić), Zagreb 2002., 333–360.
- Ivan ROGIĆ i Matija SALAJ (ur.), *Srednji gradovi u hrvatskoj urbanizaciji*, Zagreb 1999.
- Ivan ROGIĆ i Maja ŠTAMBUK (ur.), *Duge sjene periferije: prinos revitalizaciji hrvatskoga ruba* Zagreb 1998.

- Dušica SEFERAGIĆ, „Kvaliteta življenja u selu u tranziciji“, *Sociologija sela*, 38/2000., br. 1–2, 109–150.
- Maja ŠTAMBUK, „Lika – studija slučaja“, u: *Duge sjene periferije: prinos revitalizaciji hrvatskoga ruba* (ur. Ivan Rogić i Maja Štambuk), Zagreb 1998., 43–108.
- Maja ŠTAMBUK, „Osvrt na probleme razvitka hrvatskih sela i seoskih prostora“, u: *Budućnost na rubu močvare: razvojni izgledi naselja na Lonjskom polju* (ur. Maja Štambuk i Ivan Rogić), Zagreb 2001., 13–32.
- Maja ŠTAMBUK, „Selo i modernizacija: kratka povijest nesporazuma“, u: *Prostor iza. Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo* (ur. Maja Štambuk, Ivan Rogić i Anka Mišetić), Zagreb 2002., 9–30.
- Maja ŠTAMBUK i Antun MIŠETIĆ, „Neki elementi socijalne i tehničke infrastrukture hrvatskog sela“, u: *Prostor iza. Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo* (ur. Maja Štambuk, Ivan Rogić i Anka Mišetić), Zagreb 2002., 155–176.
- Maja ŠTAMBUK i Ivan ROGIĆ (ur.), *Budućnost na rubu močvare: razvojni izgledi naselja na Lonjskom polju*, Zagreb 2001.
- Maja ŠTAMBUK, Ivan ROGIĆ i Antun MIŠETIĆ (ur.), *Prostor iza. Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*, Zagreb 2002.
- Antun ŠUNDALIĆ, „Evolucija seljačkog posjeda i njezin utjecaj na seoski okoliš“, u: *Prostor iza. Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo* (ur. Maja Štambuk, Ivan Rogić i Anka Mišetić), Zagreb 2002., 197–220.
- Milan ŽUPANČIĆ, „Tranzicija i modernizacijske perspektive hrvatskog sela“, *Sociologija sela*, 38/2000., br. 1–2, 11–79.

1 V. detaljnije u: Ognjen ČALDAROVIĆ, <i>Urbana sociologija. Socijalna teorija i urbano pitanje</i>, Zagreb 1985. 2 Maja ŠTAMBUK, „Lika – studija slučaja“, u: <i>Duge sjene periferije: prinos revitalizaciji hrvatskoga ruba</i> (ur. Ivan Rogić i Maja Štambuk), Zagreb 1998., 51. 3 ISTA, „Selo i modernizacija: kratka povijest nesporazuma“, u: <i>Prostor iza. Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo</i> (ur. Maja Štambuk, Ivan Rogić i Anka Mišetić), Zagreb 2002., 16. 4 <i>Isto</i>, 21. 5 Ivan Rogić i Matija SALAJ (ur.), <i>Srednji gradovi u hrvatskoj urbanizaciji</i>, Zagreb 1999., 63. 6 V. detaljnije u: Vladimir LAY, „Teorijske, društvene i političke neprilike s periferijom“, u: <i>Duge sjene periferije</i>, 13–42. 7 <i>Isto</i>, 15. 8 <i>Isto</i>. 9 <i>Isto</i>, 16. 10 <i>Isto</i>, 17. 11 <i>Isto</i>, 18–19. 12 <i>Isto</i>, 20.	13 <i>Isto</i>, 26. 14 V. M. ŠTAMBUK, „Lika – studija slučaja“. 15 V. LAY, „Prilozi osmišljavanju razvitka ruralnih prostora Hrvatske na osnovama ekološke i gospodarske održivosti“, u: <i>Prostor iza</i>, 291. 16 <i>Isto</i>, 292. 17 <i>Isto</i>, 293. 18 <i>Isto</i>, 299. 19 <i>Isto</i>. 20 V., primjerice, Sanja MALEKOVIĆ, „Oslonac na razvitak ‘odozdo’ i lokalne razvojne inicijative – moguća opcija za razvitak sela u Hrvatskoj?“, u: <i>Prostor iza</i>, 312–317.

ALEKSANDAR
DURMAN

PRAPOVIJEST I ANTIKA ZAPADNE HRVATSKE – EKOHISTORIJSKA PROBLEMATIKA

U arheološkom smislu teritorij Hrvatske možemo promatrati na temelju triju područja. Riječ je o zonama od primarnih civilizacijskih dosega, značajnih za čitavu Europu, poput panonskog i dalmatinskog prostora te širokog brdsko-planinskog pojasa Zapadne Hrvatske koji ih razdvaja. Od prvog civilizacijskog traga 6500. pr. Kr. i nastanka neolitičkih naselja pa sve do rimske prevlasti nema jačeg kontinuiranog dodira između Panonije i Dalmacije, kao ni njihove bliže povezanosti.

Da bi se bolje razumjela problematika Zapadne Hrvatske, mora se promatrati u širem zemljopisnom kontekstu od juga Alpa do Prokletijâ na jugu, a ponajviše srodan prostor zapadne Bosne i Hercegovine. Ovaj dinarski lanac planina zaustavio je tijekom prapovijesnih i povijesnih vremena najveći dio invazija i seoba naroda, čak i onih koji su iz korejskih i kineskih prostora nezaustavljivo prodirali u Europu.

Prostor Zapadne Hrvatske tek se počeo kontinuirano naseljavati u vrijeme kasnog brončanog doba (iza 1300. pr. Kr.), a jasnu etničku sliku dobio je u 1. tisućljeću pr. Kr. oformljenjem zajednica koje su Rimljani zatekli – poput Japoda i Delmata. Izrazite stočarske zajednice, primarno vezane uz ovčarstvo, naselile su rubove dotad neiskorištenih kraških polja jer ona nisu bila pogodna za zemljoradnju (ozime žitarice) zbog sustavnih proljetnih plavljenja. Ovčarstvo, čvrsto omeđena gradinska naselja, slični životni ambijenti s naoko neznatnim razlikama u materijalnoj kulturi i nerazumljivi jezici ostavili su Grcima i kasnije Rimljanima malo prostora za njihovo međusobno razlikovanje pa ih pokrivaju zajedničkim nazivom Iliri (i Ilirik) koji je kasnije – bez dovoljno arheoloških pokazatelja – prihvatila i historiografija 19. stoljeća.

Premda se može govoriti o komunikacijama i iz ovoga razdoblja, one su mahom lokalne. Rim, nastojeći pacificirati stanovništvo ili, preciznije, u kasnijim vremenima uvesti jaču gospodarsku kontrolu

dobara i ljudi, sustavno prazni gradine i stanovništvo spušta u nizine, u nova naselja. Ona najvažnija iznikla su iz bivših vojnih logora nastalih u vrijeme uspostave rimske vlasti. Ta su naselja smještena na novonastalim, planskim komunikacijskim vezama, od kojih su najvažnije one koje prvi put spajaju Dalmaciju i Panoniju. Ceste Senia – Siscia i Salona – Siscia imale su cijelo vrijeme i prvorazredan vojni karakter jer su najbrže spajale prijestolnicu s najopasnijom granicom čitavoga Rimskog Carstva – panonskih limesom. Svakim novim probojem limesa stanovništvo je bježalo u stara gradinska naselja koja su im služila poput refugija pa se može reći da su brojna među njima nastavila život i u ranim srednjovjekovnim (ne)vremenima. Ovaj prostor stoga ima u svako ratno vrijeme i izvanredno kulturološko značenje kao zona očuvanja tradicija koje su u matičnim regijama davno zbrisane.

1. Uvod

Studija *Zapadna Hrvatska* Andréa Blanca dvostruko je zanimljiva sociolozima. Prvo, analizira prostor sa stajališta humane geografije, kao *milieu*, dakle sastavni dio društva. Drugo, bavi se područjem Hrvatske u kojem se nalazi, odnosno – da parafraziram riječi Drage Roskandića iz njegovog predgovora Blancovoj knjizi – „epicentrom“ mnogih društvenih potresa u Hrvatskoj.¹ Humanogeografski pristup blizak je sociolozima zahvaljujući prije svega pionirskom radu Vidala de La Blachea koji je ušao u udžbenike i nastavne programe povijesti sociologije. Danas je interes za prostor sastavni dio ruralne i urbane sociologije. Što se, pak, Zapadne Hrvatske i hrvatskog praga tiče,² ti su termini sociolozima nepoznati ili se barem, koliko mi je poznato, nisu upotrebljavali u istraživačkoj literaturi. Međutim, od samih termina važniji je prostor na koji se oni odnose, a njime se sociolozi bave na razne načine, ovisno o specijalizaciji: od istraživanja naselja i uvjeta prostornog planiranja³ do etničkih odnosa i nacionalizma.⁴ Zbog raznih povijesnih okolnosti, a najviše zbog političke retorike koja glavne društvene rascjepke zaodijeva u žargone rasizma, nacionalizma i kulturalizma, na tom se prostoru pojavljuju – da parafraziram poljskog sociologa Stanislawu Ossowskog – „militantne dihotomije“.⁵ Blanc napose pokazuje kako se razvojni ekonomsko-socijalni problemi – danas bismo dodali i politički u smislu (sporang procesa) izgradnje demokracije – u nacionalno mješovitim sredinama rado prevode u jezik etnonacionalističke konfrontacije. Tako se, okrivljujući druge – obično susjedne narode – za vlastiti razvojni neuspjeh, problem produbljuje umjesto rješava.

U ovom ću prilogu tu poznatu napast, koja smanjuje ionako male šanse da se iziđe iz kruga nerazvijenosti, razmotriti u kontekstu višestrukosti europskih *granica*. O tom se fenomenu danas dosta raspravlja jer se zapravo ne zna, govoreći i povijesno i prospektivno, „gdje Europa počinje, a gdje završava“⁶. No, kao što je poznato, da bi jedna u biti fiktivna crta postala važna i široko prihvaćena, treba je dobro utvrditi.

U Blancovoj studiji velika granica između povijesnih carstava provlači se i kao višestruki determinizam, kao „nadgradnja“ i „baza“ ovog prostora, njegov obrambeni mentalitet i njegova infrastruktura: Vojna krajina. Ona ima karakteristike „vojnog društva“, kako ga je opisao sociološki klasik Herbert Spencer: zatvorenost, korporativnost, hijerarhičnost, pripisani status, tradicijska inercija, a aktivira se najradije u slučaju vanjske opasnosti ili akcije neprijatelja. Stoga se čini kao da je „cijepljen“ protiv modernizacije i napretka.⁷

Stiješnjenost tog u osnovi ruralnog društva uz granicu između velikih sustava samo pojačava tu otpornost, pogotovo kada se ta granica dopunjuje drugim vrstama granica: između pojedinih država ili njihovih jedinica uz granicu, zatim političkih režima, privrednih sustava, te najzad, ali ne i najmanje važno, etničkih ili nacionalnih skupina. Granice između carstava i (tipova) političkih režima i privrednih sustava – dakle, makrosustava koji obuhvaćaju mnogo različitih naroda te se mogu i ne moraju poklapati s granicama država (koje na ovom prostoru postoje povijesno odnedavno) – nazvat ću *sistemskima*, a one potonje *etničkima* (državne se granice, pak, nikada ne poklapaju s etničkima, izuzev u slučajevima (mekog ili tvrdog) „etničkog čišćenja“⁸). Valja pretpostaviti da blizina sistemskih granica pojačava etničke granice i vjerojatnost sukoba na područjima uz granicu i obratno: da udaljavanje sistemskih granica s ovog područja te simptome bitno ublažava. Naravno, drugi dio pretpostavke izlazi iz povijesnog konteksta Blancove studije, pa i naše aktualne sadašnjosti te je stoga nije moguće provjeravati. No, iznosim je ne samo kao mogući način (spekulativnog) razmišljanja uz Blancovu studiju nego i kao prigodu da se s obzirom na današnje – ali zacijelo i daljnje, u skorašnjoj budućnosti – pomicanje granica Europske unije, dakle sistemskih granica, stavi točka na priču o sudaru dviju ili triju civilizacija na našim prostorima; na priču koja je obnovljena valom oduševljenog prijma u Hrvatskoj Huntingtonovih ideja o srazu civilizacija (na njegovoj mentalnoj mapi Hrvatske i Bosne i Hercegovine). U narednim godinama i desetljećima, ako se nešto nepredviđeno ne dogodi, velika sistemaska granica-razdjelnica preselit će se daleko izvan ovog prostora. Već se čini da takva perspektiva, kao politička nada, blagotvorno utječe na hrvatsko-srpske odnose.

Prije toga valja podsjetiti na već klasična pitanja razvojnog procesa i modernizacije koja obrađuje Blancova studija jer upravo razvojni proces, a ne kolektivni identitet naroda, ucrtavajući svoje dosege u prostoru, odnosno sistemsku granicu, određuje razmještaj pojedinih naroda ili njihovih dijelova s ove ili one stranu te granice i granica država koje nastaju unutar određenog makrosustava.

2. Makrosustavi i neriješeni problemi razvoja

Zapadna Hrvatska jedno je od područja u svijetu u kojem se – kako to detaljno pokazuje Blanc – očituje najslabija karika svjetskog razvitka: neuspjela modernizacija često dodatno zakomplicirana sukobima i ratovima između strana koje sebe imenuju (i ujedno opravdavaju svoju misiju) u vjerskim, etničkim ili nacionalnim kategorijama. Oba moderna makrosustava moći, liberalni kapitalizam i doskorašnji (boljševički) socijalizam, nisu glavnom razvojnom problemu našli prikladno ni trajno rješenje. Kako tekovine suvremene civilizacije – od ljudskih prava, preko materijalne sigurnosti, do blagodati suvremene tehnologije – učiniti dostupnima svima? Liberalni kapitalizam ulaže sredstva prvenstveno radi (što bržeg) stjecanja profita, ostavljajući donje slojeve društva ili periferna područja i njihovo stanovništvo na cjedilu obično odmah nakon prvog pada konjunktura. Boljševički socijalizam trebao je ispraviti tu sistemsku manu kapitalističkog tržišta, dajući prioritet zapošljavanju i ulaganju u lokalnu infrastrukturu, ne pitajući pritom za cijenu. Međutim, ekonomske i druge institucije socijalizma pretvorile su se u ispostave svemoćne državopartijske vlasti. Civilna je privreda u Sovjetskom Savezu bila stavljena u službu vojnoindustrijskog kompleksa. Kada je ta moć posustala u utrci s američkom, iscrpila se funkcija civilne planske privrede. U drugoj Jugoslaviji, iako vojska nije u toj mjeri iscrpila privredni potencijal, razorila ga je ratom u najvećem dijelu bivše države. Tako iscrpljene privrede i sa starim institucionalnim okvirom, koji je u međuvremenu proglašen disfunkcionalnim, prepuštene su najviše propadanju, vredniji dijelovi „novim bogatašima“, a neki državnoj zaštiti (iz razloga koji i nemaju veze s ekonomskom racionalnošću). Čitav taj pseudorazvojni mehanizam, čije rastrojstvo podsjeća na sudbinu Vojne krajine – kada više nije bila u funkciji obrane carstva, najprije je došlo do ekonomskog propadanja – očigledno ne radi u korist siromašnih i nerazvijenih (dapače, po svemu sudeći, uvećava njihov broj)⁹. Gomilanje siromaštva i zaostalosti, a o drugim štetama da se i ne govori, zacijelo se ne može suzbijati ni nadomještati postmodernističkom retorikom obrane raznolikosti – vrsta, krajolika, kultura. Ta retorika ne nudi odgovore na spomenuto ključno pitanje razvoja, čime su bili toliko zaokupljeni klasici moderne geografske, ekonomske i sociološke misli.¹⁰ Blancova studija u puno detalja opisuje Sizifov kamen neuspješnih pokušaja ekonomske modernizacije u prošlosti, čime podsjeća na pesimističnu varijantu neoinstitucionalističkog teorema „ovisnosti o prijednom putu“: jednom neuspješan, vjerojatno će takav i ostati jer se početne indispozicije s vremenom utvrđuju ili čak povećavaju.⁸ Sociolozi su takvo shvaćanje, više *via facti* nego vlastitom voljom, poduprli teorijski tako što

su skinuli teleološke atribute s društvenog razvoja.¹¹ Dok se u razdoblju socijalizma, barem u jednom dijelu sociologije, gajio misaoni običaj da se postojeće razvojne nedaće utješno smatraju privremenima i nečim što će biti riješeno u doglednoj budućnosti (koja čak ne izgleda onako kako izgledaju postojeće najrazvijenije zemlje – ondašnji marksisti osporavali su mogućnost da „svi postanemo Amerika“¹²), danas takvog utopizma budućnosti više nema. Metoda kojom se gleda u budućnost sastoji se od komparativnog opisa razvojnog jaza, a nekadašnje boljševičko geslo o „prestizanju Amerike“ pregrađeno je Huntingtonovom ciničnom podjelom svijeta na neusporedive kulture-civilizacije. Zapravo, Zapad na temelju tekstova intelektualnih konzervativaca poručuje da nema (više) sredstava – ili ih ne želi izdvojiti, što je isto – za financiranje nerazvijenih jer je to trošak uludo: ne samo da odatle nema zarade, nego se time neizravno financiraju antizapadnjački pokreti i režimi. U svijetu tako negativne međuovisnosti, gdje obveze bogatih prema siromašnim (ljudima i zemljama) nestaju pod sarkastičnim izgovorima, akademska znanost ne može pronaći neki smisao razvoja, osim antismisla koji vidi i zdravi razum: ono što se naziva „ljudskim razvojem“ (*human development*) – sa sve većim razmakom između Norveške na čelu i Sierra Leone na začelju (te Turskom i Paragvajem u sredini) ljestvice¹³ – služi perpetuiranju sustava moći u kojem je takav razvoj nastao. Sociološki preciznije, služi oko dvjema trećinama stanovništva u matici i desetini stanovništva na periferiji, ali najviše elitama u rasponu od naftnih biznismena u SAD-u i Europi do „gospodara rata“ u gudurama Afganistana i Kavkaza.

3. Blancova funkcionalnost kulturnog obrasca protiv etniziranja/rasijaliziranja periferije

U Blancovoj knjizi nalazimo i niz drugih socioloških tema. Tako opisuje konvulzivni prijelaz iz seoskog u poluurbano društvo (koje završava s urbanim Karlovcem), zatim zadruge, migracije, antimoderni mentalitet lokalnog stanovništva i lokalne uprave itd. Pa ipak, kao *Leitmotiv* provlači se sumorna slika neuspjele modernizacije. Ono što se pritom čini najzanimljivijim i zaslužuje sociološku valorizaciju jest suverenost autora objašnjenja uzroka razvojnog zaostajanja najvećeg dijela područja Zapadne Hrvatske. Mislim da je to objašnjenje izdržalo test vremena, iako mu Blanc posvećuje relativno malo pozornosti i nalazi se na teorijskom „rubu“ njegove pretežno deskriptivne studije. No, zato zasijeca u bit problema – pogrešno shvaćanje uzroka razvojnog neuspjeha – koja zapravo nije ni geografska ni sociološka, nego proizlazi iz loših ideoloških i političkih navika da se o problemu razvoja govori kao o rezultatu urota s druge strane, u ovom slučaju srpske ili hrvatske. Ako se nešto teško ili

nikako ne mijenja, ako područja nekadašnje Vojne krajine danas izgledaju kao i onda, po svojem razvojnem stupnju otprilike jednako zaostala od većine drugih dijelova Hrvatske, onda bi po ideološkoj inerciji trebalo tom trajanju dati neko drugo ime, dakle preseliti ga u „militantnu dihotomiju“.

Blanc ne prihvaća takvu optiku te inače izbjegava banalnosti etnocentrizma ili geopolitike. Tako opisujući razlike između hrvatskih i srpskih sela, ustvrđuje da je „beskorisno... tratiti vrijeme“ pretpostavkama o „etničkom utjecaju“ te pledira da se istražuju okolnosti radije nego etnički mentalitet¹⁴. U sličnom duhu piše o „posebnom mentalitetu“ novopridošlica u Vojnu krajinu u 18. stoljeću, a riječ je o nomadskim pastirima, ratnicima i pljačkašima koji prema vlasništvu dugo nisu imali obzira, što opet objašnjava okolnostima stoljećima dugog i „teškog života koji ih je učinio strašnima“. Naposljetku zaključuje da je „Civilna Hrvatska... uvijek bila ispred Vojne Krajine“ zbog toga što je bila manje ugrožena i, naravno, liberalnija, ali i zbog oslonca na slovensko zaleđe te zato što je bila u zaleđu Rijeke, dok je Vojna krajina – bilo da je riječ o području plodnom kao Banija ili krševitom kao Kordun – utonula u kruti vojni režim, prometnu izoliranost i ekonomsku samodovoljnost.¹⁵

Dakle, kulturne razlike između Hrvata i Srba – u najdužem razdoblju one su se jedino izražavale u vjeroispovijesti (odatle tradicionalni naziv „pravoslavci“ za Srbe i „katolici“ za Hrvate) – ne određuju razvojni smjer ili šanse područja u kojem jedni ili drugi čine većinu stanovništva. Određujući su drugi povijesni procesi, prije svega ekonomski i vojni, koji traju, brodelovski rečeno, dovoljno dugo da bi se ustalio poseban kolektivni mentalni obrazac. Taj obrazac, međutim, nije etnički, nego geokulturni. Možda vodi dihotomnoj podjeli, ali nikako militantnoj, nego prije podjeli tipa „plemenske“ i „zadružne kulture“ hrvatskog sociologa Dinka Tomašića koji je u vrijeme dok je Blanc istraživao po Hrvatskoj objavljivao svoje zrele radove o kulturnim obrascima balkanskih društava, također odbivši podvesti ih pod idiome nacionalizma.¹⁶ Drugim riječima, dihotomna podjela obrasca kulture ili strukture društva prestaje funkcionirati kao (znanstveno utemeljena) tipologija i postaje „militantna“, služeći kao „bojni poklič“ čim se obrascu dade etničko/nacionalno ili vjersko ime, a svojevremeno u doba socijalizma i klasno/partijsko (u novije vrijeme i rodno/spolno).

Naravno, Blancovo objašnjenje hrvatskog razvojnog jaza u stilu je glavnoga geografskog objašnjenja iz razdoblja 1950-ih, kada prevladava, kao i u sociologiji, funkcionalizam. Prema riječima jednog suvremenoga geografa, radilo se o „funkcionalnom obliku kulturne geografije“.¹⁷ Ne valja zaboraviti da je funkcionalizam općenito predstavljao dio ideologije fordizma i „države blagostanja“ koji je, za

razliku od kulturalizma s njegovim rasističkim primjesama, gajio nadu u modernizaciju, uključujući demokratizaciju i stanovitu konvergenciju kapitalizma i socijalizma kao univerzalni svjetski proces. Zbog toga je, slično marksizmu, ostao srodan, premda daleko manje utjecajan nego 1960-ih, suvremenim antirasističkim poimanjima periferije, uključujući balkansku. Ako Blancovu studiju promotrimo u tom svjetlu, onda vidimo da u njoj nema traga „orijentalizmu“ (E. Said), odnosno „balkanizmu“ kao njegovoj inačici koja je došla do izražaja u dobrom dijelu zapadne literature i medija koji su ratove u bivšoj Jugoslaviji popratili notornim šlagvortom o „narodima koji su se oduvijek mrzili“.¹⁸

Blancu je, pak, zapadni dio Hrvatske sličan predjelima Srednjeg i Bliskog istoka, pirenejskim zaravnima i Sardiniji te drugim područjima u kojima se što zbog krševitog tla, što zbog geopolitičkih sudara, nije mogla odvijati, kako bi rekao Braudel, zapadna ekonomska „igra svijeta“.

4. Udaljavanje makrosistemskih granica i prestanak hrvatsko-srpskog sukoba

Razmatranje povezanosti između razvojnog zaostajanja Zapadne Hrvatske i periodičnih etniziranja/kulturaliziranja sukoba na tom prostoru ne bi bilo potpuno ako bismo izostavili fenomen dvostrukih granica o kojem je bilo riječi na početku ovog priloga. Blancova knjiga pruža dobar povod za jedan pokušaj zamišljanja budućnosti pod drugačijim uvjetima od dosadašnjih, možda baš zato što Blanc podastire materijal suprotnog predznaka, ustvari deprimirajući opis o valovima neuspjelih modernizacija negdje od 1857. pa do 1948. (godine popisa stanovništva). U bilancu neuspjeha svakako valja ubrojiti etniziranje socijalnih i političkih sukoba, uključujući geopolitičkih, kao što je Drugi svjetski rat, premda Blanc opisuje samo demografske i ekonomske posljedice tog rata, i to ponajprije kao posljedice progona srpskih civila i uništavanja srpskih sela.¹⁹

Inače, uzroci etničkih sukoba, pa i sâm termin²⁰, ni danas nisu posve razrješeni i predmet su kontroverzi među istraživačima, uključujući istraživače ratova u bivšoj Jugoslaviji.²¹ Kada je riječ o hrvatsko-srpskim sukobima i utjecaju blizine sistemskih granica na te sukobe, trebalo bi iz razmatranja povezanosti između tih dvaju fenomena odstraniti jednu očiglednu stvar o kojoj je među istraživačima postignuta suglasnost, potvrđena nizom komparativnih istraživanja. To je da su sukobi na etničkoj osnovi mnogo češći u režimima koji se tek demokratiziraju nego u zrelim demokracijama, s jedne strane, i u tradicionalnim (i stabilnim) autoritarnim režimima s druge strane.²² Ta se činjenica može ilustrirati i u našem slučaju. Hrvatsko-srpskih sukoba bilo je najmanje

kada su nad pripadnicima obaju naroda „bdjeli“ autoritarni režimi – od marijaterezijanskog do socijalističke Jugoslavije, a bilo ih je najviše kada su ovi režimi napušteni i zamijenjeni poludemokratskima (ovdje, naravno, izostavljam slučaj ustaškog režima). Ti su režimi tipični za 1990-e u Hrvatskoj i Srbiji. Poludemokratski režimi, kako bi osigurali masovnu podršku, mase najradije mobiliziraju na nacionalističkoj osnovi.²³

Optimističan nastavak hipoteze o odnosu između demokratizacije i etnonacionalnih sukoba mogao bi u ovom slučaju glasiti ovako: daljnja demokratizacija u Hrvatskoj i Srbiji, uz potpunu normalizaciju međudržavnih odnosa, dovest će do političke i sigurnosne stabilizacije te obnavljanja kooperativnih odnosa između tih dvaju naroda, odnosno raznih njihovih ustanova, privrednih kapaciteta i, ne najmanje važno, povjerenja među njima kao susjedima u lokalnoj zajednici. To bi bilo i prvi put u povijesti da ta dva naroda žive u uvjetima razvijene demokracije, iako, dakle, ne i u miru. Pa ipak, vjerodostojnost te hipoteze, inače tipično liberalne ili liberalnodemokratske, počiva na truizmu da zemlje ili narodi s razvijenom privredom i demokracijom međusobno ne ratuju, nego radije trguju; u biti trebaju partnere, a ne neprijatelje. Taj je sud točan, ali nepotpun jer izostavlja kritičan trenutak ekonomskog razvoja i demokracije, a odnosi se na periferije i (sistemske) granice. Neuspjela modernizacija, pogotovo kada je isprepletana etničkim sukobima i međudržavnim ratovima koji taj neuspjeh još više produbljuju i prijete da ga učine trajnim, očigledno je rezultat prokletstva (z)bivanja na periferiji, rubnoj zoni iza koje počinje neka druga zona-sistem ili samo provalija. Kada periferija to prestane biti – u ovom slučaju možemo se nadati da će se to dogoditi prvenstveno radi geostrateškog i geoekonomskog širenja Europske unije, kao novog makrosustava – onda se *ipso facto* poboljšavaju izgledi za sve faktore privrednog razvoja, a ujedno i političkog u smislu daljnje demokratizacije.

Dakle, demokratizacija uključuje razvojnoekonomski uspjeh i obratno, a uspjeh nije moguće polučiti izvan putanje koja vodi integraciji u Europsku uniju. I to ne samo Hrvatsku, nego i Srbiju te cijeli prostor bivše Jugoslavije. Tada će se nova makrosistemska granica pomaknuti daleko izvan ovog prostora, zapravo dalje nego što je ikada bila, čime bi ovaj bio bliži europskoj matici nego ikada prije. Ne razglabajući dalje o pitanju gdje su – ili će biti – postavljene granice Velike Europe, valja ipak upozoriti na bitnu važnost makrosistemske granice. Držim da su se jugoslavenske države slomile ne samo zbog poludemokratičnosti svojih režima (koji se u trenucima najvećih kriza služe nacionalističkom retorikom i konfrontacijom) nego i zbog sudara različitih makrosustava na tom postoru: između fašizma i liberalnog Zapada 1940-ih, odnosno

liberalnog Zapada i boljševičkog Istoka 1980-ih te širenja Europske unije (i NATO-a) prema bivšem Istoku (što se tiče utjecaja tog širenja na nestabilnost SR Jugoslavije). Preciznije, sraz suprotstavljenih makrosustava srušio je državne granice ili onemogućio uspostavljanje manjih samostalnih država na ovom prostoru. Tako je bilo u vremenima trvenja među carstvima (austrijskim i turskim, djelomično mletačkim) i konfrontacija socijalizma protiv „vanjskog neprijatelja“. Također, dok se prostor nalazi u domeni nadsustava ili same jugoslavenske države, a logika je vlasti u tom pogledu ista i u domeni EU-a i NATO-a, ti režimi kontroliraju etničke odnose i paze da napetosti ne prevrše svaku mjeru te time destabiliziraju režim. Njihov destabilizirajući učinak na makrosustav inače je dobro poznat: valja se sjetiti Wilsonove doktrine o „pravu naroda na samoodređenje“ u funkciji rušenja carstava krajem Prvog svjetskog rata ili Staljinove doktrine o nacionalizmu kao „najslabijoj karici“ kapitalizma.

Stoga nacionalizmi te induciranje etničkih napetosti i sukoba neće nestati integracijom hrvatskog i ostalog bivšeg jugoslavenskog prostora u Europsku uniju. Zauzvrat će dobiti – kako bi rekao Michael Billig – „banalni“ oblik.²⁴ On više nije krvav, pa ni eksplicitan na riječima, nego se radije zamata u druge fraze – primjerice, o tome koji je narod više demokratičan, „civiliziran“ ili „europski“, i to više u retorici nacionalne desnice nego centra i ljevice (dočim nacionalističke fraze u poludemokratskom režimu emitiraju gotovo svi dijelovi političkog spektra). Osim toga, „banalni nacionalizam“ u EU-u danas se najradije projicira na neeuropske narode. Zato će vjerojatno biti i manje opasan za Hrvate i Srbe neposredno, a više za druge, primjerice, nove imigrante. Ono što se iz tako produžene perspektive čini smislenim zaključiti – kako s obzirom na Blancovu Zapadnu Hrvatsku tako i s obzirom na sadašnji prostor tog dijela Hrvatske (još uvijek zaokupljen vidanjem bolnih rana iz nedavnog rata) – jest da do smirivanja potresa iz tog „epicentra“ Hrvatske može doći samo dvama međusobno povezanim i sinkroniziranim procesima: prvo, vraćanjem izbjeglica i prognanika i kapitalnim ulaganjima u lokalna područja s nacionalno mješovitim stanovništvom; drugo, ulaskom Hrvatske u Europsku uniju, što za sobom povlači skori ulazak Srbije i ostalih zemalja nastalih na tlu bivše Jugoslavije. Istovremenim dovršavanjem tih dvaju procesa (nadajmo se u skoroj budućnosti), blagotvoran učinak udaljavanja makrosistemskih od etničkih i (postojećih) državnih granica na prostoru Zapadne (dakako, i Istočne) Hrvatske doći će do svojeg punog izražaja.

Literatura

- Ivo BIĆANIĆ, „Einige Probleme und Grenzen nominaler und realer Konvergenz der kroatischen Wirtschaft“, u: Bodo WEBER i Srđan DVORNIK (ur.), *Kroatien ein Jahr nach dem Umbruch – erste Bilanz*. Fachtagung, Berlin 2001., 33–44.
- Michael BILLIG, *Banal Nationalism*, London 1995.
- André BLANC, *Zapadna Hrvatska. Studija iz humane geografije*, Zagreb 2003.
- Rogers BRUBAKER, „Ethnicity without Groups“, *Archives européennes de sociologie*, 43/2002., br. 2, 163–189.
- Paul CLAVAL, „The cultural approach and geography – the perspective of communication“, *Norwegian Journal of Geography*, 55/2001., br. 3, 126–137.
- Terry EAGLETON, *Ideja kulture*, Zagreb 2002.
- Jonathan FOX, „Trends in Low Intensity Ethnic Conflict in Democratic States in the Post-Cold War Era: A Large N Study“, *Review of International Affairs*, 2/2001., br. 3, 55–70.
- Vjeran KATUNARIĆ, *Sporna zajednica. Novije teorije o naciji i nacionalizmu*, Zagreb 2003.
- Garth MASSEY, Randy HODSON i Duško SEKULIĆ, „Etničke enklave i netolerancija: primjer Jugoslavije“, u: Duško SEKULIĆ i dr., *Sukobi i tolerancija. O društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i tolerancije*, Zagreb 2004., 85–108.
- Jorge NEF i Wilder ROBLES, „Globalization, Neoliberalism, and the State of Underdevelopment in the New Periphery“, *Journal of Developing Societies*, 16/2000., br. 1, 27–48
- Stanislaw OSSOWSKI, *Klase u društvenoj svijesti*, Zagreb 1980.
- Steven PFAFF, „Nationalism, Charisma, and Plebiscitary Leadership“, *Sociological Inquiry*, 72/2002., br. 1, 81–107.
- Ivan ROGIĆ i Maja ŠTAMBUK (ur.), *Duge sjene periferije: prinos revitalizaciji hrvatskoga ruba*, Zagreb 1998.
- Walter G. RUNCIMAN, *A Treatise on Social Theory*, sv. II, Cambridge 1989.
- Anna SIMONS, „Making Sense of Ethnic Cleansing“, *Studies in Conflict & Terrorism*, 22/1999., br. 1, 1–21.
- Julie SMITH, „Introduction and overview“, *International Affairs*, 76/2000., br. 3, 437–441.
- Rudi SUPEK, *Herbert Spencer i biologizam u sociologiji*, Zagreb 1965.
- Dinko TOMAŠIĆ, „Struktura balkanskog društva“, *Društvena istraživanja*, 2/1993., br. 6 (8), 939–948.
- Immanuel WALLERSTEIN, *Suvremeni svjetski sistem*, Zagreb 1986.

Mrežna stranica

UNDP, *Human Development Report 2004: Cultural Liberty in Today's Diverse World* (<http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2004>)

- ¹ Drago ROKSANDIĆ, „Predgovor“, u: André BLANC, *Zapadna Hrvatska. Studija iz humane geografije*, Zagreb 2003., 9.
- ² Na simpoziju posvećenom hrvatskom izdanju Blancove knjige moglo se čuti i to da je termin „Zapadna Hrvatska“ bio prigodan, zapravo izmišljen kako bi se racionalizirao Blancov sužen izbor mogućnosti istraživačkog rada na terenu.
- ³ V. npr. časopis *Sociologija sela*; Ivan ROGIĆ i Maja ŠTAMBUK (ur.), *Duge sjene periferije: prinos revitalizaciji hrvatskoga ruba*, Zagreb 1998.
- ⁴ V. npr. Garth MASSEY, Randy HODSON i Duško SEKULIĆ, „Etničke enklave i netolerancija: primjer Jugoslavije“, u: D. SEKULIĆ i dr., *Sukobi i tolerancija. O društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i tolerancije*, Zagreb 2004., 85–108. Iako navedena studija, kao i druge studije na tipično sociološkim uzorcima, ne pokriva samo stanovništvo Zapadne Hrvatske te iako se u njima analiziraju agregirani podaci na razini Republike Hrvatske, rjeđe i nekih njezinih regija, posve je izvjesno da podaci prikupljeni na tom prostoru redovito ukazuju na karakterističnu ruralnu dimenzija etničkih odnosa, a to znači veću konfliktnost, uz pripadajući politički konzervativizam.
- ⁵ Stanislaw Ossowski, *Klase u društvenoj svijesti*, Zagreb 1980.
- ⁶ Julie SMITH, „Introduction and overview“, *International Affairs*, 76/2000., br. 3, 437.
- ⁷ Usp. Rudi SUPEK, *Herbert Spencer i biologizam u sociologiji*, Zagreb 1965.
- ⁸ Usp. Anna SIMONS, „Making Sense of Ethnic Cleansing“, *Studies in Conflict & Terrorism*, 22/1999., br. 1, 1–21.
- ⁹ Iako neoliberalna globalizacija stvara nova periferna područja i nove centre, sveukupno više povećava ranjivost Juga i Istoka nego Sjevera i Zapada. Usp. Jorge NEF i Wilder ROBLES, „Globalization, Neoliberalism, and the State of Underdevelopment in the New Periphery“, *Journal of Developing Societies*, 16/2000., br. 1, 27–48.
- ¹⁰ „Grabežno djelovanje kapitalističkog soja njeguje, preko defenzivne reakcije, mnoštvo zatvorenih kultura koje pluralistička ideologija kapitalizma kasnije može slaviti kao raznolikost životnih oblika“ (Terry EAGLETON, *Ideja kulture*, Zagreb 2002., 154).
- ⁸ Usp. Ivo BIČANIĆ, „Einige Probleme und Grenzen nominaler und realer Konvergenz der kroatischen Wirtschaft“, u: Bodo WEBER i Srđan DVORNIK (ur.), *Kroatien ein Jahr nach dem Umbruch – erste Bilanz*. Fachtagung, Berlin 2001., 33–44.
- ¹¹ Inače, to je sinonim novog evolucionizma, lišenog progresivnosti starog: „evolucija je... kretanje od nečega, a ne kretanje prema nečemu“ (Walter G. RUNCIMAN, *A Treatise on Social Theory*, sv. II, Cambridge 1989., 297).
- ¹² „Kada rad bude posvuda slobodan, imat ćemo socijalizam“ (Immanuel WALLERSTEIN, *Suvremeni svjetski sistem*, Zagreb 1986., 87).
- ¹³ V. izvještaj UNDP-a za 2004.: UNDP, *Human Development Report 2004: Cultural Liberty in Today's Diverse World* (<http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2004>).
- ¹⁴ A. BLANC, *Zapadna Hrvatska*, 187.
- ¹⁵ *Isto*, 133.
- ¹⁶ Usp. Dinko TOMAŠIĆ, „Struktura balkanskog društva“, *Društvena istraživanja*, 2/1993., br. 6 (8), 939–948. Tomašićeva je tipologija sociokulturnih obrazaca na Balkanu, kao i ona ranija i nešto složenija Jovana Cvijića, nastala na osnovi antropogeografskih poimanja Friedricha Ratzela i Ludwiga Gumplowitza koji su, pak, prije „rasijalisti“ nego nacionalisti. Stoga se teorija „dviju rasa“ (jedna podrijetlom iz stočarske aristokracije, a druga iz ratarskog seljaštva) nije mogla primijeniti na Hrvate i Srbe. No, zato je bilo pokušaja, najviše u prvoj polovini 1940-ih i 1990-ih, da se rasna teorija restaurira s pomoću ucrtavanja novih sistemskih granica između Hrvatske i Srbije, u prvom slučaju između pronacističke (hrvatska strana) i proroyalističko-britansko-zapadne (srpska strana) Europe, a u drugom slučaju, i u obrnutom smislu, između hantingtonovske prozapadne, odnosno katoličke Hrvatske u vrijeme Tuđmana i, također, hantingtonovske pristočne, odnosno pravoslavne Srbije u vrijeme Miloševića. Naravno, za Europu, odnosno Europsku uniju takva bi podjela bila pogibeljna, stoga europski centar i ljevica odbacuju neokulturalističko poimanje rasa te, praktično, požuruju širenje i integraciju velike Europe koja uključuje Tursku i južni Kavkaz. Razumije se, kao što šteti unutrašnjoj stabilnosti Europe, neokulturalistička podjela također šteti unutrašnjoj stabilnosti Hrvatske i Srbije.
- ¹⁷ Paul CLAVAL, „The cultural approach and geography – the perspective of communication“, *Norwegian Journal of Geography*, 55/2001., br. 3, 128.
- ¹⁸ Usp. D. SEKULIĆ i dr., *Sukobi i tolerancija*, 114–117.
- ¹⁹ A. BLANC, *Zapadna Hrvatska*, 370–372.

- ²⁰ Usp. Rogers BRUBAKER, „Ethnicity without Groups“, *Archives européennes de sociologie*, 43/2002., br. 2, 163–189.
- ²¹ V. D. SEKULIĆ i dr., *Sukobi i tolerancija*; Vjeran KATUNARIĆ, *Sporna zajednica. Novije teorije o naciji i nacionalizmu*, Zagreb 2003., 317 i d.
- ²² Jonathan Fox, „Trends in Low Intensity Ethnic Conflict in Democratic States in the Post-Cold War Era: A Large N Study“, *Review of International Affairs*, 2/2001., br. 3, 55–70.
- ²³ Usp. Isto; v. također: Steven PFAFF, „Nationalism, Charisma, and Plebiscitary Leadership“, *Sociological Inquiry*, 72/2002., br. 1, 81–107.
- ²⁴ Michael BILLIG, *Banal Nationalism*, London 1995.

1.

S velikim sam zanimanjem i veseljem dočekaao hrvatski prijevod knjige Andréa Blanca *La Croatie Occidentale. Étude de géographie humaine*. Naravno, prije svega, zbog toga što se u središtu mojeg istraživačkog interesa nalazi prostor koji, između ostalih, ovaj francuski geograf obuhvaća svojim pojmom Zapadna Hrvatska. Ono predstavlja i velik doprinos otvaranju konkretne znanstvene rasprave među znanstvenicima najrazličitijih disciplina i metodoloških opredjeljenja pa je tim važnija činjenica što će ovo djelo biti dostupnije široj publici. Mogla bi to biti rasprava koja će omogućiti revaloriziranje problema povijesnog razvitka hrvatskih regija i uopće potaknuti promišljanje regionalnog razvoja, napose ovog prostora. Osim toga, pojava ovog djela, kao rezultata savjesnog i temeljitog terenskog rada, važno je ohrabrenje svima koji se bave istraživanjima interaktivnog odnosa čovjek – prostor. Naime, nakon desetljeća teorijskih promišljanja, doduše, izrazito inspirativnih i korisnih, možda je ipak vrijeme da se vratimo konkretnom prostoru i terenskom istraživanju. Na velike istraživačke izazove i otvorena pitanja, koja svojim djelom postavlja André Blanc, ukazao je i Drago Rokсандić, autor predgovora hrvatskog prijevoda Blancove knjige¹. Pritom spominje način na koji Blanc dovodi u pitanje „nerijetko uvriježena uvjerenja“ o postojanju predsmanskog „zlatnog doba“ na prostoru Zapadne Hrvatske. Naime, Blanc svoj pregled povijesti naseljavanja ovog prostora započinje vrlo izričito: „Današnja naseljenost ne duguje ništa ili gotovo ništa, prehistorijskom i rimskom zaposjedanju. Posebno su rijetki paleolitički i neolitički tragovi“². Malobrojni tragovi o prapovijesnim i antičkim naseljima na prostoru Zapadne Hrvatske Blanca su naveli na zaključak da je naseljenost u tim razdobljima bila vrlo slaba. On na jednome mjestu čak zaključuje da je čitava Zapadna Hrvatska u antičko doba bila potpuno pusta, uz izuzetak

rijetkih urbanih aglomeracija. Ono što je doista neosporno jest da je istraženost ovog prostora doista vrlo slaba. Blanc je na raspolaganju imao vrlo malo elemenata na kojima je mogao graditi drugačiju sliku prostora o kojem je pisao. Stoga mu i ne treba previše zamjeriti na, možda ipak previše lako, izrečenim konstatacijama.

Terenska iskustva s nekih od područja uključenih u Blancovu Zapadnu Hrvatsku potiču me da pokušam raspravu usmjeriti u drugom pravcu. Arhivska i kartografska istraživanja, terenski pregledi, interpretacija zračnih fotografija, sondažna arheološka istraživanja te istraživanje speleoloških objekata prostora Ogulinsko-plašćanske udoline u okviru znanstvenog projekta „Naselja i komunikacije u kontekstu veza jadranskog priobalja i unutrašnjosti“ otkrivaju relativno velik broj prapovijesnih, antičkih i srednjovjekovnih lokaliteta. U povijesnom se trajanju slika naseljenosti mijenja. Od kraja brončanog doba, početkom 1. tisućljeća pr. Kr., možemo govoriti o određenom povećanju broja naselja i nešto većem intenzitetu života u odnosu na prethodna razdoblja. Niti tada ne možemo preuranjeno postavljati teze o neprekinutoj niti naseljenosti na ovom području, već jednostavno naglasiti činjenicu da je ovaj prostor doista bio naseljen tijekom spomenutih razdoblja. Eventualne prekide naseljenosti, u dužem povijesnom trajanju, moći će definirati jedino buduća istraživanja. Promjenu krajolika, tijekom dužih vremenskih razdoblja, moguće je sagledavati tek nakon obuhvatnijih multidisciplinarnih istraživanja pojedinih područja.

Gotovo su svaka znanstvena procjena, ali i uopćavanje određenih povijesnih pojava i procesa uvelike ograničeni i uvjetovani nejednakim stanjem istraženosti pojedinih područja. Govoreći o krškom prostoru Zapadne Hrvatske, Blanc zaključuje da „(n)e postoji, dakle, tijesna veza između položaja naselja i vode“³. Sustavni pregled terena i arhivska istraživanja pokazuju da veza vode i naselja ipak postoji. Gotovo se svako prapovijesno naselje, na kojem su nađeni ostaci dužeg ili kraćeg čovjekova zadržavanja, nalazilo u blizini izvora vode ili nekog većeg ili manjeg vodotoka. Odabir mjesta na kojem se podiže naselje, naravno, ovisi i o trenutnim gospodarskim, političkim, društvenim, kulturnim okolnostima u kojima se određeno društvo nalazi, ali uvelike i o mogućnostima koje pruža sâm prostor. Prometni položaj, otvorenost ili izoliranost, izloženost vjetru, pristup vodi i pašnjaku, plodna zemlja – sve su to samo neki od čimbenika u odabiru položaja naselja.

Jedna od nasebinskih zona u kojima nalazimo relativno brojne tragove čovjekove prisutnosti tijekom neolitika, eneolitika i brončanog doba jest i prostor oko Viničice kod Josipdola, uključujući i prostor Careva Polja. Vjerojatno tijekom kasnog brončanog doba naselje se

trajno smješta na humu Viničica, kamenoj uzvisini koja dominira gotovo čitavom Ogulinskom udolinom. Postaje središnjim naseljem i jednim od jakih japodskih središta, sve do rimskih osvajanja, 35. pr. Kr. Tijekom željeznog doba intenzivno se koristio čitav prostor polja koje okružuje Viničicu. Uz rub Ogulinskog polja smješta se cijeli niz manjih gradinskih naselja, uvijek u vizualnom kontaktu s naseljem na Viničici.

U određenom povijesnom trenutku, vjerojatno nakon kraja 3. stoljeća pr. Kr., počinje proces teritorijalizacije i jačanja funkcionalnih veza središta i manjih naselja. Negdje u tom vremenu oblikuju se teritoriji većih prostornih, a možda i političkih ili društvenih cjelina. Još uvijek ipak nije sigurno odgovaraju li ove prostorne jedinice pojmu *civitates* koji nam donose antički literarni izvori. Oni spominju imena središta većih cjelina japodskog etničkog kompleksa, vjerojatno važnijih i moćnijih plemenskih zajednica (Metul – Viničica?, Avendon – Kompolje, Arupij – Vital nedaleko od Otočca i Monetij – Humac kod Brinja).

Veličina naselja i bogatstvo nalaza svjedoče o razgranatim vezama između panonskog, jadransko-mediteranskog, alpskog i balkanskog prostora. Već i malen dio nalaza arheološkog iskopavanja naselja na Viničici (2002. – 2005.) – primjerice, srebrni novac iz prve polovine 1. stoljeća pr. Kr., ostaci radionica koštanih alatki te brojni nalazi keramike (vrlo često i uvezenih proizvoda) – svjedoči o intenzivnom gospodarskom životu ovog prostora, ali i o njegovoj važnoj prometnoj funkciji.⁴ Dakle, ne radi se samo o prolaznom prostoru, već o onome koji izvlači i korist iz svojeg prometnog položaja. Sličnu situaciju možemo naći i u ostalim japodskim središtima, na gradini Veliki i Mali Vital u Prozoru kod Otočca, Lipovoj Glavici kod Perušića, Trojvrhu kod Plaškog i brojnim drugim prapovijesnim gradinskim naseljima prostora Like, Ogulinsko-plašćanske udoline, Bele krajine u Sloveniji, Pounja u Bosni i Hercegovini itd. Radi se o naseljima koja su kontinuirano živjela i u prapovijesno i u antičko doba.

Antičko se naselje prostiralo u prostoru pod uzvisinom Viničice, koristeći se prednostima svojeg prometnog položaja križišta više putova, velikim obradivim površinama i blizinom pašnjaka. Natpisi svjedoče da se ovdje nalazila beneficijarska postaja. Isluženi su vojnici bili – posebice u nesigurnim vremenima kasne antike – u službi održavanja reda na prometnicama. Nekoliko kilometara dalje, nedaleko od današnjeg naselja Trojvrh, nalazilo se i drugo veće antičko naselje, također u podnožju prapovijesnoga gradinskog naselja. Jasnije raspoznavanje obrisa antičkog krajolika ovog prostora tek nam predstoji.

Činjenica jest da antičku naseljenost ne čine samo veliki i bogati gradovi te monumentalni spomenici već i manje urbane i

ruralne cjeline, osamljena imanja, kao i radionički centri (eksploatacija šuma, kamenolomi i drugo). Antička su naselja, kako je Blanc ispravno zaključio, na ovom prostoru doista bila u funkciji prometnog povezivanja jadranskog i panonskog prostora. Prije svega, prometnicom od Senja preko Kapele i dalje dolinom Gline prema Sisku. To je, međutim, samo jedna od važnijih prometnica, a istraživanja posljednjih desetak godina otkrivaju mrežu manjih, regionalnih prometnica koje su također imale važnu gospodarsku i prometnu funkciju za stanovništvo ovog prostora. Nedaleko od Generalskog Stola nedavno je pronađen niz arheospeleoloških objekata (Bubijeva jama, Jopićeva jama...) u kojima su pronađeni grobovi iz 2. i 3. stoljeća posl. Kr.⁵ Analogije ovakvim objektima, gotovo na čitavom prostoru Rimskog Carstva, za sada jednostavno nema. Bez obzira na to radi li se o masovnim grobnicama, eventualnom rezultatu teških epidemija o kojima govore literarni izvori ili možda o nešto drugačijem društvenom i religijskom kontekstu, ovi objekti na svoj način svjedoče o intenzitetu života na ovom prostoru. Tako i njih treba uklopiti u mozaik zajedno s ostacima sarkofaga iz Mateškog Sela, antičkih objekata u Svetom Petru Mrežničkom i Primišlju, kamenoloma i kamenoklesarske djelatnosti na ovom području. Rijeke Kupa, Mrežnica, Dobra i Glina mogle su, makar i dijelovima svojih tokova, služiti kao dio prometne mreže, zajedno s kopnenim prometnicama.

Spomenuti tragovi intenzivnog života ovog prostora, o kojima u posljednje vrijeme dobivamo sve više obavijesti – naravno, zahvaljujući i sustavnijem istraživačkom radu – ipak, ne potkrepljuju teze o „zlatnom dobu“. Pojam „zlatno doba“ stoga u ovom tekstu ne bih niti uzeo u razmatranje. Nipošto ne iz razloga što ovaj pojam svojom važnošću to ne bi zasluživao. Naprotiv, radi se, između ostalog, i o mogućem načinu percepcije prošlosti prostora u kojem čovjek živi. On može biti i jedan od ključeva u istraživanju načina na koji pojedina društva – ponekad možda samo i njihovi segmenti ili pojedinci – stvaraju predodžbu o prostoru i vremenu u kojem žive, ali i o prošlosti istog prostora te o onome što je eventualno moglo biti prije njih. Ova predodžba o prostoru u vremenu može biti promjenjiva, u skladu s povijesnim tijekom, društvenim, gospodarskim i političkim promjenama društava koje generiraju takve doživljajne modele.

Radi se o aspektu povijesti prostora koji je tek dotaknut istraživanjima i promišljanjima. Ovdje smo, posebno u kontekstu hrvatske historiografije, tek na samome početku. Bez dijakronijskog pristupa i zajedničkog rada istraživača svih razdoblja povijesti određenog prostora, a, naravno, i bez pomoći najrazličitijih znanstvenih disciplina neće biti

moguć niti jedan konkretan korak u smjeru rješavanja ovih, izuzetno važnih, znanstvenih problema.

Blanc je u svojem tekstu, možda i nesvjesno, dotaknuo način objašnjavanja vlastite prošlosti, prisutan u ranonovovjekovnom i suvremenom kontekstu prostora Zapadne Hrvatske. On prenosi obavijest „jednog arheologa amatera“ o Grcima u Modrušu. S pravom odbijajući tezu o prisutnosti antičkih Grka na prostoru Zapadne Hrvatske, Blanc, logično i njemu svojstvenom lakoćom, ovu obavijest smješta u kontekst naseljavanja pravoslavnih stanovnika na istom prostoru. Istovremeno spominje i neke toponime koji u sebi sadrže pridjev grčki: primjerice, Grčka Kosa kod Jasenka. „Grci“ ili „grčko“, u toponimiji prostora Like i većeg dijela Blancove Zapadne Hrvatske, pojavljuju se vrlo često. Ne isključujući Blancovo objašnjenje pojave ovog toponima, mislim da niti ovdje nije tako jednostavno naći odgovor. Dakle, tragom toponima „grčki“ gotovo nepogrešivo možemo doći do prapovijesnog, vrlo često upravo japodskog, željeznodobnog naselja ili groblja. Rjeđe, ali još uvijek često, taj se toponim može odnositi i na antički ili srednjovjekovni lokalitet. No, uvijek je u odnosu s onim što vremenski prethodi onima koji nam prenose spomenute toponime.

Zajedno s imenom lokaliteta uvijek se pojavljuje i odgovarajuća predaja s objašnjenjem samog imena. Modalitete i učestalost pojave ovog toponima još uvijek istražujem. Najčešće se pojavljuje pripovijest o starim Grcima koji su ovdje živjeli te kad je pao snijeg na dan sv. Petra ili sv. Ilije, na saonicama otišli kako se više nikada ne bi vratili.⁶ Istina, moguće je zaključiti da se doista radi o načinu objašnjavanja prošlosti prostora u kojem se živi. Ključevi razumijevanja samog modela još su uvijek negdje skriveni. Moguće objašnjenje da „Grk“ znači nešto staro, nešto što je prije nas, u kontekstu mobilnih i nestabilnih društava ranog novog vijeka ovog prostora, također nije posebno uvjerljivo, prije svega ako uzmemo u obzir da se govori o relativno zatvorenim društvima tradicionalne usmene kulture, rijetko otvorenima eventualnom formalnom humanističkom obrazovanju svojeg doba. Princip je drugotnosti, koji je vjerojatno predosjetio i Blanc, možda bliži mogućem rješenju. Ovaj nas model možda više približava srednjovjekovnom podrijetlu samog arhe-tipa. „Grk“ niti ovdje vjerojatno nije značio pravoslavni, a možda čak ni onaj druge vjere. On je jednostavno mogao označavati *drugoga*. Njemu se pripisuje nešto što ne pripada *nama*. Na ovome mjestu, nažalost, nije moguće detaljnije ulaziti u analizu ovog važnog problema i raščlambu slojevite tradicijske prtljage koju nosi sa sobom. To će se napraviti na drugome mjestu. Ovdje sam jednostavno želio ukazati na bezbroj skrivenih znakova i simbola, priča i predaja o prostoru koje tek trebamo uzeti u

obzir prilikom objašnjavanja prostornosti vremenskog konteksta kojim se bavimo.

Ipak, bilo bi vrlo opasno, polemizirajući s „virtualnim“ povijesnim identitetom kao svojevršnim utočištem i polazištem eventualnih (modernih) ideologija, zaboravljati ili zanemarivati samu prošlu stvarnost, nepogrešivo upisanu u prostor. Ova je stvarnost ponekad izuzetno teško čitljiva, a takav je slučaj u velikoj mjeri s prostorom Zapadne Hrvatske, ali i Like. Zato odgovor leži jedino u cjelovitim i sustavnim terenskim istraživanjima. Tek ona mogu ponuditi pouzdane odgovore.

Postoje razlike unutar pojedinih prostornih cjelina koje Blanc svrstava u prostor Zapadne Hrvatske. Zato i jest vrlo teško govoriti o ovom prostoru kao o određenoj cjelini. Zapadna Hrvatska doista predstavlja više Blancovu konstrukciju nego što odražava stvarni povijesni razvitak. Međutim, ovu konstataciju ne treba shvatiti kao sudbonosnu kritiku Blancova rada. Ona je više nego dobrodošla kao poticaj za promišljanje hrvatskog regionalnog razvoja. Promatrani prostor, u perspektivi dugotrajnih procesa, pokazuje neke osobitosti prema kojima ga doista možemo smatrati posebnom regijom. S druge strane, on je toliko otvoren prema drugim prostorno-povijesnim cjelinama da ih je ponekad međusobno vrlo teško odijeliti. U prostoru Like, Ogulinsko-plašćanske udoline i Gorskog kotara tijekom prapovijesti nalazimo vrlo slična rješenja u organizaciji i gospodarenju prostorom.

Sličnosti u materijalnoj kulturi navele su arheologe da na ovom prostoru vide jedinstvenu željeznodobnu japodsku kulturnu skupinu⁷. U nekim aspektima svakodnevnog života vidljive su i razlike, vjerojatno kao rezultat otvorenosti Zapadne Hrvatske prema panonskom i alpskom prostoru. Pitanje jesu li te sličnosti uvjetovane činjenicom da je na ovom prostoru tijekom 1. tisućljeća pr. Kr. živio narod Japoda ostaje otvoreno. Naravno, nije isključeno da su na istom prostoru istovremeno obitavale i druge etničke zajednice. Tako su možda i one ostavile neke tragove svojeg postojanja a da ih mi nismo (a možda nikada i nećemo biti) sposobni pročitati. Međutim, spomenuta mogućnost, kao radna pretpostavka, još uvijek nije potkrijepljena arheološkim i povijesnim vrelima.

Bogatstvo i intenzitet života s kojim se susrećemo na ovom prostoru, od prapovijesti do srednjeg vijeka, odudara od uvriježene pretpostavke o njegovu siromaštvu i slaboj naseljenosti. Zapravo, niti danas, unatoč mnogo većem broju podataka o prapovijesnim i antičkim tragovima naseljenosti, ne možemo s tolikom sigurnošću i na toliko izričit način izreći bilo kakvo uopćeno mišljenje o kontinuitetu naseljenosti na ovom prostoru. Posebice ne u jednakoj mjeri za cjelokupno raznoliko područje Zapadne Hrvatske. Gorski kotar, Ogulinsko-plašćansku udolinu, okolice

Karlovca, Kordun ili Baniju vrlo je teško promatrati cjelovito i u perspektivi jedinstvenog prostora. Već i površan pogled na ovo poglavlje Blancove knjige pokazuje da u trenutku pisanja svojeg djela nije raspolagao svim dostupnim podacima o arheološkim istraživanjima na prostoru kojim se bavio. Koristio se radovima starijih autora, Kukuljevića Sakcinskog, Sladovića, Frasa ili Lopašića.

Blanc tako opisuje ovaj prostor samo kroz prizmu njegove prolazne prometne funkcije u spajanju jadranskog s panonskim prostorom. Ipak, iz današnje perspektive povijesnih znanosti, situacija se čini mnogo složenijom od one slike koju nam svojim djelom nudi Blanc. Naime, čak ako i ne uzimamo u obzir relativno malobrojne prapovijesne lokalitete iz razdoblja neolitika, eneolitika ili brončanog doba, teško je zaobići relativno velik broj naselja tijekom željeznog doba na gotovo čitavom prostoru Zapadne Hrvatske, izuzev možda jedino Gorskog kotara. Gorski kotar doista predstavlja za prapovijesno i antičko razdoblje gotovo bijelu mrlju na arheološkoj karti. Međutim, tek obuhvatnija povijesna i arheološka istraživanja mogu potvrditi ili opovrgnuti tezu o vrlo rijetkoj naseljenosti i ovog područja.

Odnosu sredina – čovjek Blanc daje u svojim istraživanjima središnje mjesto. Čitajući njegovo djelo ne mogu se oteti dojmu da u prostoru Zapadne Hrvatske tijekom povijesti Blanc vidi vrlo malo čovjekovih intervencija ili zapravo onog što ovaj geograf naziva „humaniziranim krajolikom“. Prema tomu, njegovo siromaštvo, o kojemu Blanc svjedoči iz 50-ih godina 20. stoljeća, ne bi bilo rezultat isključivo povijesnih okolnosti i prirodnih ograničenja već i nemogućnosti samih stanovnika da preobrazu krajolik u kojem žive. Ipak, skoro pola stoljeća poslije vremena u kojem je istraživao ovaj francuski geograf, možemo konstatirati da je prostor Gorskog kotara, Ogulinsko-plašćanske udoline, karlovačkog bazena i Korduna i danas vrlo slabo istražen. Nedostaju prije svega sustavna istraživanja pojedinih prostornih cjelina. Niti danas zato nisu moguće izričite tvrdnje o kontinuitetu ili diskontinuitetu naseljenosti ovog prostora. Posebice nije moguće generaliziranje na razini čitavog prostora o kojemu je riječ. U pojedinim se žarištima, zahvaljujući i prirodnim pogodnostima (plodna zemlja, izvori pitke vode, komunikacijski pravci itd.), primjećuje tijekom prapovijesti veća gustoća naseljenosti nego na drugim područjima.

Odnos čovjek – prostor ili sredina u kojoj živi (*milieu*) u središtu je francuske *géographie humaine*. Čovjekovo trajanje u prostoru tijekom tisućljeća ostavlja tragove. Otkrivanje ovih znakova u fokusu je zanimanja ne samo geografa već i povjesničara, arheologa, etnologa i antropologa. Spomenuti su tragovi ponekad jasno vidljivi, a ponekad

ih je vrlo teško prepoznati i protumačiti. Problem često predstavljaju i ona logična rješenja koja je često nemoguće potpuno točno smjestiti u konkretan vremenski kontekst. Blanc, slijedeći teorijske principe *géographie humaine* svojega doba, promatra prožimanje osnovnih analitičkih koncepata ili zapravo struktura kao što su regija (*région*), okolina (*milieu*), način življenja (*genre de vie*) i krajolik (*paysage*), stopljenih u konkretne sinteze prirodnog i onog što čovjek stvara ili mijenja u povijesnom trajanju u određenom konkretnom kontekstu⁸. Okolina (*milieu*) stoga nije za njega osnovna determinanta povijesti, već jedan od čimbenika u međudjelovanju i prožimanju. Stoga čovjek i mogućnost izbora u povijesnoj mijeni određenog krajolika dolaze sve više u središte pozornosti. Blancovo djelo, unatoč napretku ekohistorije, prostorne arheologije, arheologije krajolika i ekoarheologije, u posljednjih dvadesetak godina ne gubi na svojoj svježini i aktualnosti.

2. Zaključak

Blancovo djelo vrijedan je prinos istraživanju čovjekova trajanja u vremenu i prostoru Zapadne Hrvatske, prije svega zbog ozbiljnosti pristupa, ali i ponešto pomaknute, drugačije perspektive. Upravo su ovakvi „drugačiji“ pogledi potrebni u oživljavanju rasprave o temeljnim problemima istraživanja humaniziranog krajolika ovih prostora. Današnjim istraživačima Blancov pristup može samo biti ohrabrenjem za nastavak konkretnih i sustavnih istraživanja.

* * *

Literatura

- André BLANC, *Zapadna Hrvatska. Studije iz humane geografije*, Zagreb 2003.
- Ružica DRECHSLER-BIŽIĆ, „Japodska grupa“, u: *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, sv. V: *Željezno doba*, Sarajevo 1987., 391–441.
- Predrag NOVAKOVIĆ, *Osvajanje prostora. Razvoj prostorske in krajinske arheologije*, Ljubljana 2003.
- Radovan PAVIĆ, *Prilozi analizi socijalno-geografske strukture Gorskoga kotara i Ogulinsko-plašćanske submontane udoline*, I. i II. dio, Zagreb 1978. (doktorska disertacija)
- Domagoj PERKIĆ, „Antičke nekropole u špiljama kao posebnost kordunskog područja“, *Subterranea Croatica*, 1/2003., 39–49.
- Domagoj PERKIĆ, „Grad mrtvih u Bubijevoj jami kod Barilovića“, *Histria Antiqua*, 8/2002., 103–130.
- Manoilo SLADOVIĆ, *Povesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske*, Trst 1856.
- Christopher TILLEY, *A Phenomenology of Landscape Places, Paths and Monuments*, Oxford, UK – Providence, R. I. 1994.

- 1 Drago ROKSANDIĆ, „Predgovor“, u: André BLANC, *Zapadna Hrvatska. Studije iz humane geografije*, Zagreb 2003., 9.
- 2 A. BLANC, *Zapadna Hrvatska*, 85.
- 3 *Isto*, 60.
- 4 Obrada je nalaza u tijeku, a objava dosadašnjih istraživanja u tisku.
- 5 Domagoj PERKIĆ, „Grad mrtvih u Bubijevoj jami kod Barilovića“, *Histria Antiqua*, 8/2002., 103–130; ISTI, „Antičke nekropole u špiljama kao posebnost kordunskog područja“, *Subterranea Croatica*, 1/2003., 39–49.
- 6 Za Viničicu ovu mi je predaju kazivao Mijo Juričić iz Čakovca Oštarijskog (29. 11. 2002.): „usred Petrove pao je snijeg preko metra te su Grci koji su tu živjeli na vlačicama i volovima otišli da se nikada ne vrate“.
- 7 Ružica DRECHSLER-BIŽIĆ, „Japodska grupa“, u: *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, sv. V: *Željezno doba*, Sarajevo 1987., 391–441.
- 8 Predrag NOVAKOVIĆ, *Osvajanje prostora. Razvoj prostorske in krajinske arheologije*, Ljubljana 2003., 37–41.

1. Uvod

Pred nama je interdisciplinarna regionalna studija, tj. knjiga *Zapadna Hrvatska. Studija iz humane geografije*, čiji je autor André Blanc, francuski geograf i sveučilišni profesor (1922. – 1977.).¹ Ona je i više nego inspirativna za raspravu; među mnoštvom mogućih pitanja osvrnut ćemo se na Blancovo poimanje zagrebačke sociološke škole. Pokušat ćemo ukratko vidjeti tko je sve činio ili mogao činiti zagrebačku sociološku školu o kojoj piše Blanc. Radovi koje je imao u vidu, radeći na svojoj tezi, odnosno ovoj knjizi, odnose se uglavnom na one objavljene u razdoblju između dvaju svjetskih ratova, nerijetko i ranije, a svega je nekoliko jedinica objavljeno poslije Drugoga svjetskog rata. Među njima zanimaju nas oni radovi čiji su autori sociolozi, odnosno radovi koji su po svojem karakteru sociološki ili u sebi sadrže dosta „socioloških zrnaca“. Navest ćemo što, prema mišljenju A. Blanca, nedostaje, odnosno što je zanemarila zagrebačka sociološka škola u svojim istraživačkim radovima. Njegova analiza promjena na prostoru koji je nazvao Zapadnom Hrvatskom koristeći se radovima zagrebačke sociološke škole, odnosi se na radove publicirane uglavnom do 1941.

Prostor koji Blanc „obrađuje“ prostire se između Panonske i Jadranske Hrvatske ili, nešto preciznije govoreći, između donjeg Pokuplja, sisačke Posavine i riječko-senjskog zaleđa te hrvatsko-bosanske i hrvatsko-slovenske granice. To je, dakako, gorski dio Hrvatske koji svojom raznolikošću omogućava Blancu da u središtu svojeg znanstveno-istraživačkog interesa zadrži Zapadnu Hrvatsku, odnosno „hrvatski prag“. Termin prag u terminologiji geografske znanosti (struke) označava u geomorfološkom smislu „reljefno najpovoljniji prijelaz između dviju različitih zemljopisnih cjelina koje odvajaju planine (npr. Gorski kotar)“.²

Radeći na svojem projektu o Zapadnoj Hrvatskoj, napravio je i nekoliko pojedinačnih istraživanja: (1) Ogulinskog polja kao najsloženijeg unutar projekta; (2) krša; (3) „vojnih krajina koje mu omogućuju da naglasi povijesne uzroke privredne zaostalosti“; (4) „seoskog staništa“, što mu omogućuje zacrtati različite etape „nastavanja i ponovnog naseljavanja tla“ te ustanovljavanje „veze između faza nastanjivanja i sjedilačkih faza s organizacijom sustava poljoprivrednih kultura“. Dalje: „Metoda prilagođena tom području malo se razlikuje od metode koju bi bio odabrao neki povjesničar, osim po tome što mu je predmet stvaranje seoskih krajolika koji su izraz tradicionalne privrede umjesto praćenje razvoja društvenog raslojavanja ili odnosa snaga koje preko svojih institucija upravljaju korištenjem prostora.“³ „Napisao je monografiju – izvedenu u najboljoj tradiciji francuskih interdisciplinarnih studija u humanističkim i društvenim znanostima – djelo, koje je svjetskoj stručnoj publici predstavilo, pored problematike ‘Zapadne Hrvatske’, stotine radova hrvatskih znanstvenika 19. i 20. stoljeća, kao rijetko koje prije, a, čini mi se, isto tako i kasnije.“⁴ Vlastitim metodološkim iskustvima, stečenima proučavanjem Zapadne Hrvatske, A. Blanc koristio se i u drugim istraživanjima odnosa agrarnih društava i seoskih struktura na Balkanu (kao npr. u Albaniji), ali i na prostorima izvan Balkana (kao npr. u radu o plodoredu u pokrajini Lorraine u 19. stoljeću).

Literatura kojom se koristio A. Blanc u pisanju ove monografije doista je impresivna, a u tim okvirima svakako i literatura hrvatskih znanstvenika: od geografa, preko pravnika i ekonomista, do povjesničara, etnologa i sociologa. (Tomu treba dodati korištenu bogatu arhivsku građu iz hrvatskih, austrijskih i francuskih arhiva, zatim zemljopisne karte i katastarske planove te, naposljetku, razne i brojne statističke publikacije.) Monografska studija A. Blanca zanimljiva je i sa stajališta sociologije.⁵

2. Prelaz(ak) seljaštva iz tradicionalne ruralne sredine u moderni svijet

U trećem dijelu svoje knjige pod naslovom „Suvremeni razvitak: kriza“ Blanc „ima za cilj ukazati na grubost i brzinu tih preobražaja [odnosi se na preobrazbu svih oblika tradicionalnog života, privrednih i društvenih – nap. Š. P.] u razdoblju koje se proteže otprilike od 1870. do naših dana [knjiga je izvorno tiskana na francuskom 1957. – nap. Š. P.], te istodobno opisati suvremeni život sela i njegove novine“.⁶ Napredak zemljoradnje autor vezuje uz razvoj gradova, naglašavajući da se problemi koje je prouzrokovala agrarna kriza mogu uspješno riješiti „samo urbanizacijom i industrijalizacijom“.⁷ Nešto kasnije u raspravi o ovim pitanjima u svojoj monografiji Blanc se poziva na hrvatskog ekonomista Rudolfa Bićanića, prihvaćajući njegovo dokazivanje kako je industrijalizacija u Hrvatskoj

započeta iz inozemstva te da se razvijala sa „zakašnjenjem od nekoliko desetljeća u usporedbi s drugim austrougarskim zemljama“, a naročito je kasnila u usporedbi sa Zapadnom Europom.⁸

Posebno ističe prenaseljenost kao nevolju „svih južnoslavenskih krajeva južno od Save“, koju opet zajedno s Bićanićem izjednačuje s industrijskom nezaposlenošću.⁹

U već spomenutom trećem dijelu svoje knjige, napose u IV. glavi „Selo i grad“, u drugom poglavlju „Društveni život: nove veze“, Blanc izlaganje započinje konstatacijom da je suvremeni proces industrijalizacije doveo do toga da seljački naraštaj „prelazi iz prirodne sredine“ u „moderne svijet“ i pritom ističe da je preobražaj seoskog života, razne doticaje sela i grada te krizu seljaštva kao istraživački problem „zagrebačka sociološka škola (...) zanemarila“.¹⁰ Nešto kasnije žali se da „nema nijednog ozbiljnog ispitivanja u zapadnoj Hrvatskoj“ o dnevnim i tjednim, pa ni o sezonskim migracijskim kretanjima stanovništva.¹¹

3. André Blanc, hrvatski autori, agrarna kriza i modernizacija

U napomenama „Popisu knjiga i članaka“ Blanc upozorava da njegova bibliografija „ne smije zavaravati svojom opsežnošću“, iako sadrži više od 400 naslova jer je posebice s „geografskog stajališta vrlo oskudna“.¹² Njegova bibliografija u knjizi *Zapadna Hrvatska*, o čemu je i inače riječ, sadrži točno 430 bibliografskih jedinica, ne računajući manje značajne članke iz periodike koji su navedeni samo u bilješkama, kao ni arhivsku građu te statističke publikacije, kojih je također popriličan broj.¹³ Dalje ističe da su „problem zadruge obrađivali pravnici i sociolozi, katkad i etnografi“, međutim, istraživanjima problema zadruge, prema Blancu, „nedostaje povijesna ili geografska perspektiva“. Hvali autore građe iz 17. i 18. stoljeća o ekonomiji, ističući da je „prvorazredna“. Smatra velikom zaslugom R. Bićanića i „njegove škole“ to što su isticali i ekonomske i društvene aspekte problema nastalih ukidanjem feudalizma i diobom zadruga te stavljali naglasak na industrijski razvitak i „na agrarnu prenaseljenost“.¹⁴ Ističe kako su istraživanja čiji je voditelj Bićanić „vrlo objektivna“ i ujedno su „dragocjeni prilog suvremenoj ekonomskoj povijesti“.¹⁵ U svojem popisu literature navodi šest radova Rudolfa Bićanića, i to sljedeće naslove:

- *Agrarna kriza u Hrvatskoj*, Zagreb 1937.
- *Kako živi narod*, Zagreb 1939.
- *Agrarna prenapučenost, Gospodarska struktura Banovine Hrvatske*, br. 3, Zagreb 1939.
- „Oslobođenje kmetova u Hrvatskoj 1848.“, *Djelo: časopis za politička, ekonomska i kulturna pitanja*, 1/1948., br. 3, 190–200.

- „Industrijska revolucija u Hrvatskoj i godina 1848.“, *Historijski zbornik*, 1/1948., 67–101.

- *Hrvatska ekonomika na prijelazu iz feudalizma u kapitalizam*, sv. 1: *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750-1860*, Zagreb 1951.

Među korištenom literaturom R. Bićanića vidljivo je kako je samo jedna knjiga – ova potonja – objavljena poslije Drugog svjetskog rata, za koju Blanc kaže da „otvara nove vidike“ i dodaje kako njegovu drugu knjigu očekuje „s nestrpljenjem“.¹⁶ U tim dvjema Bićanićevim knjigama (*Doba manufakture i Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici*), kao i u nekim drugim radovima, izvanredno dobro iznosi se dosta zapažanja o procesima promjena u privredi i društvu u Hrvatskoj (kao npr. o agrarnoj revoluciji, trgovini žitom, drvom i stokom, seoskim zanatima, gradnji cesta prema Primorju, socijalnoj strukturi u Hrvatskoj i dr.). Bićanić je problematizirao i procese preobražaja seljaštva poslije Drugoga svjetskog rata, a naročito se bavio agrarnom prenaseljenošću. Kao što reče Vlado Puljiz, on je „hrvatski znanstvenik koji je iza sebe ostavio najznačajniji i najsuvremeniji opus o seljaštvu“.¹⁷ Taj je opus tim važniji jer Bićanić nastavlja znanstveno istraživanje sela i seljaštva koje su u Hrvatskoj utemeljili još Baltazar Bogišić i Antun Radić.

Na njegovu su popisu i dvije knjige Milana Ivšića:

- *Les problèmes agraires en Yougoslavie*, Paris 1926.

- *Seljačka politika*, Zagreb 1938.

Kada u „Predgovoru“ knjizi *Zapadna Hrvatska* zahvaljuje na susretljivosti i suradnji raznim i relativno brojnim stručnjacima, posebno zahvaljuje i „filozofima gospodi Pavičiću i Ivšiću“ koji su mu pružili obavijesti o metanastazičkim kretanjima.¹⁸ U glavi „Hrvatske pustoši“, pišući o iseljavanju, ponovno zahvaljuje „gosp. M. Ivšiću s Filozofskog fakulteta u Zagrebu“ na informacijama koje mu je dao o problemu hrvatske manjine u Gradišću, „podijeljene u desetak sela“.¹⁹

Blanc naglašava činjenicu da je u drugoj polovini 19. stoljeća hrvatsko tradicionalno selo doživjelo dubok preobražaj, uzrokovan agrarnom krizom. Nasuprot tome, ističe kako nema primjera u „starim zemljama zapadne Europe“ gdje bi se selo i poljoprivredno zemljište temeljito izmijenilo „u posljednjih stotinu godina“.²⁰ Dokazuje kako je „širenje izgrađene površine sela zbog povećanja broja kuća“ glavna karakteristika „razvoja habitata od kraja 18. stoljeća do naših dana“.²¹ U tom kontekstu i donosi seljačku izreku: „Kuće su se toliko umnožile da su se sela spojila“.²² U „Zaključku“ knjige, uz ostalo, navodi: „Dok radnički stanovi u Zagrebu imaju najsuvremeniji komfor, poljoprivredna gospodarstva na samo 20 km od grada nemaju strojeva, gnojiva, električne struje. Ona su, paradoksalno, u zaostatku od pola stoljeća.“²³

Moglo bi se prostor koji Blanc naziva „hrvatski prag“ analizirati i interpretirati i u okviru odnosa centar – periferija. U tom kontekstu odgovor na pitanje je li neki prostor periferija ovisi o dostignutom stupnju modernizacije u svakoj od dimenzija modernizacije, kao što su privredna, kulturna i politička. Zanimljivo je da jedno istraživanje danas, na primjeru triju hrvatskih regija, usporednom analizom povijesnog i aktualnog razvoja Istre, Like i Gorskog kotara, govori da je riječ o trima različitim oblicima „perifernosti“. Rezultate o Istri ostavimo po strani jer to područje nije obuhvaćeno u Blancovoj studiji. Rezultati istraživanja pokazuju da je Lika periferija i u privrednoj i u kulturnoj dimenziji, dok je u konfrontaciji s centrom u političkoj dimenziji. Perifernost Gorskog kotara ponajprije je izražena u privrednoj dimenziji, dok u ostalim dvjema dominiraju multikulturni obrasci i politički pluralizam. Pospješenje modernizacijskih procesa i održivog razvoja, prema tim rezultatima istraživanjima, ovisi, pak, o dimenzijama perifernosti.²⁴

„Problem modernizacije izbio je u prvi plan i postao središnjim pitanjem sociologije razvoja koja uzima u obzir stvarnu povijest pojedinih naroda“, ističe Rade Kalanj. Umjesto bavljenja tradicionalnim običajima, ova disciplina proučava razne sastavnice „razvojne dinamike“.²⁵ Puljiz ukazuje i na zanimljivost studije o „pragovima razvoja“ koje Bićanić povezuje s promjenama udjela poljoprivrednika u socijalnoj strukturi. I u tom je smislu neizbježna asocijacija na Blancov „hrvatski prag“.

4. Proučavanje problema sela i zagrebačka sociološka škola

Sociološko proučavanje sela u Hrvatskoj upravo je ustanovljeno – kako tvrdi Milovan Mitrović (1982.), slično kao i Stipe Šušar (1988.) te Vlado Puljiz (1996.) – istraživanjima Antuna Radića. Mitrović navodi da su Radićeve ideje imale utjecaja na proučavanje sela, naročito na ljude iz krugova oko Hrvatske seljačke stranke (HSS). Posebno se spominju knjige ljudi iz vodstva seljačkog pokreta kao što su knjižica V. Mačeka, *Bit hrvatskoga seljačkoga pokreta* (Zagreb 1936.) i knjiga ing. Josipa Predaveca, *Selo i seljaci* (Zagreb 1936.).

Vladko Maček, kao vođa HSS-a, okupio je uoči Drugog svjetskog rata, tj. od sredine tridesetih godina, skupinu stručnjaka raznih profila. Među njima bili su Dinko Tomašić, „zadužen za sociologiju sela a Rudolf Bićanić za ekonomiku sela i ekonomsku politiku uopće“.²⁶ I Mitrović, pored drugih podataka, za Bićanića dodaje da je ostavio opsežno djelo „iz ekonomske teorije i historije, ekonomike i sociologije agrara“.²⁷

Pored toga, nužno je imati u vidu da u uvjetima „jednostavne socijalne strukture“ hrvatskog društva (19. i počeci 20. stoljeća) seljaštvo i selo predstavljaju „jedino tlo istraživanja“. Stvorena su „brda

knjiga“ u kojima ima dosta vrijednoga i u što treba „zaviriti“ kada želimo spoznati život sela u prošlosti i analizirati suvremene probleme na promijenjenome selu. U tome može se uspjeti ako se istražuje „genezu pojava, oblika i kretanja“, kritički prosuđujući spomenutu građu.²⁸ Mitrović još ističe da je Bićanić kao ekonomski stručnjak²⁹ radovima o selu i seljaštvu u „vrijeme duboke agrarne i društvene krize nadilazio okvire ekonomske politike, te su oni značajni i za sociologiju sela“. On također smatra da je Bićanić zadužio predratnu sociologiju prikupljanjem građe o društveno-ekonomskim prilikama hrvatskog seljaštva.³⁰

Tko su sociolozi koji su mogli činiti zagrebačku sociološku školu?

Prva katedra za sociologiju na prostoru današnje Hrvatske, a čini se i u tadašnjoj Austro-Ugarskoj, osnovana je 1906. na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Prvi profesor bio je Ernest Miler koji je prethodno studirao pravo u Beču i Zagrebu te doktorirao u Zagrebu 1890. Boraveći na studijima u Berlinu i Parizu, gdje je proučavao etiologiju zločina, susreo se i sa sociologijom. Objavio je četrdesetak rasprava i članaka s područja kriminologije i sociologije. Predavao je sociologiju i na Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi u Zagrebu 1924. – 1928. Istraživao je probleme iz područja sociologije kriminala, političke i urbane sociologije, a bavio se i poviješću socijalnih ideja. Međutim, on se istraživanjem sela i, naravno, sociologijom sela nije bavio.³¹

Juraj Ščetinec, također profesor sociologije na Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi, istraživao je društvenu organizaciju i uređenje fašističkih i nacističkih režima te o tome objavio cijeli niz radova u razdoblju od 1937. pa do početka Drugog svjetskog rata. Ni on se nije bavio proučavanjem seoskih struktura.³²

Mirko Kus-Nikolajev u međuratnom razdoblju objavio je u više časopisa radove iz etnologije, književne kritike, a posebno iz sociologije. U svojim publicističkim radovima prešao je put od oštrog kritičara biologizma u sociologiji do problema cirkulacije elita paretovskog tipa. Prema tome, ni njegov se interes nije zadržavao na preobražaju seoskog života.³³

Milan Ivšić, nakon što je diplomirao teologiju na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, zaređen je za svećenika, a u Prvom svjetskom ratu djeluje i kao svećenik na fronti u Srbiji, Rumunjskoj i Rusiji. Za docenta sociologije izabran je na zagrebačkom Bogoslovnom fakultetu 1920., a specijalizirao se u Münchenu 1920. te u Školi političkih znanosti u Parizu, gdje je diplomirao radom o zadrugarstvu. Nakon završetka studija prava doktorirao je na *Sorbonni* tezom *Les problèmes agraires en Yougoslavie*. Istoimenu knjigu objavio je 1926. u Parizu s predgovorom nekadašnjeg

francuskog ministra poljoprivrede Victora Boreta. (Tom njegovom knjigom, već smo vidjeli, koristi se i Blanc te je navodi u popisu literature na kraju svoje knjige *Zapadna Hrvatska*. I on je predavao sociologiju na Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi u Zagrebu (danas Ekonomski fakultet) pa je čak 1944. – 1945. bio i rektorom. Predavao je i na drugim fakultetima: od Pravnog, preko Tehničkog, do Poljoprivrednog i Veterinarskog. Nakon umirovljenja 1947., osuđen je na dvije godine zatvora koje je i izdržao u Gradiški. Objavio je preko 150 znanstvenih i stručnih radova, pretežno iz sociologije, zatim iz gospodarstva i agrara. Posebno je istraživao agrarna, odnosno sociološka pitanja hrvatskoga sela.³⁴

Mijo Mirković studirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i Beogradu, a doktorirao na Ekonomskom fakultetu u Frankfurtu na Majni. Napisao je velik broj radova iz ekonomije, ali i iz sociologije, kulturne historije te posebno iz književnosti. Širokog obrazovanja, humanistički orijentiran, Mirković je, i sâm rođen na selu, gajio duboku ljubav prema selu i seljaku te se u njegovim predratnim radovima isprepleću realistička teorijska analiza prodora kapitalističkih odnosa na selo s istančanim poetskim lirskim osjećajem, žalom i sjetom za gubljenjem seljačkog identiteta. Pored niza radova iz različitih ekonomskih politika (prometne, agrarne, zanatske, industrijske itd.), za našu temu značajna su mu djela: *Održanje seljačkog posjeda*, Zagreb 1937., *Ekonomika agrara FNRJ*, Zagreb 1950. (ovom se knjigom također služio i Blanc), *Seljaci u kapitalizmu: agrarno-ekonomske studije*, Zagreb 1952. i dr.³⁵

Među inteligencijom okupljenom oko HSS-a, za sociološku znanost svakako je najznačajniji Dinko Tomašić koji je tada predavao sociologiju na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Temeljna Tomašićeva teorijska postavka, u nastojanju da stvori „jednu sociologiju Hrvata“, u vezi je sa zadružnom i plemenskom kulturom (o ratarskim i stočarskim narodima). Tomašić je konceptualizirao dva kulturna modela: plemensko-stočarski (dinaridski) i ravničarsko-zadrugarski. Takvi teorijski okviri – što su više puta isticali razni autori – „znatno su ometali Tomašića u proučavanju stvarnih društvenih odnosa i realne strukture hrvatskog društva“.³⁶ Međutim, Josip Županov ukazuje da je plemenski model bio snažan i u Hrvatskoj 1941. – 1945. te poslije 1945. u Drugoj Jugoslaviji. Smatra da dominaciju plemenskog modela nije ugrozilo ni uvođenje samoupravljanja (koje je inače aktualiziralo zadružni model). Plemenski se model revitalizirao u ratovima 1991. – 1995. Prema Županovu, napadaču je bio suprotstavljen „isti model i vrijednosni sustav“.³⁷

Vjeran Katunarić ostavlja po strani Tomašićeva antropogeografska teorijska polazišta, kao i razlike između brdsko-autoritarnog i nizinsko-mirotvornog modela te se usmjerava na „analizu karaktera

vladajućih elita balkanskih društava".³⁸ Ističe da će današnjem sociologu zasmetati Tomašićeva teorijska polazišta, kao i udio „populističkog uvjerenja u poimanju dviju okosnica seljačkog društva, brdsko-autoritarni i nizinsko-mirotni, parazitske i radne“. Napominje da se inače „autoritarni režimi najčešće služe nasiljem u pribavljanju podrške društvene većine“, oslanjajući se na skupine iz „subkultura nasilja, od tradicionalno-patrijarhalnih do modernijih kriminalnih“.³⁹

O recepciji radova Dinka Tomašića u Hrvatskoj, kako prije tako i poslije Drugog svjetskog rata, vrlo informativno govori Aleksandar Štulhofer, kritički se osvrćući i na spominjani rad M. Mitrovića.⁴⁰ Milan Ivšić cijelim nizom knjiga publiciranih tridesetih godina 20. stoljeća nastoji društvene probleme sela dati u svojevrstnoj „seljačkoj enciklopediji“. Najraznovrsnija baština znanstvenog istraživanja sela u Hrvatskoj, umnogome značajna i za sociološku znanost, može se objasniti dobrim dijelom politikom HSS-a koja je neprekidno skretala pozornost na seljaštvo i selo.⁴¹

U taj se kontekst smješta i prvo nastojanje sustavnog sistematiziranja građe sociologije sela, kao posebne sociologije autora Slavoljuba Dubića. Riječ je o njegovoj knjizi objavljenoj u vrijeme Drugog svjetskog rata u Europi, odnosno u godini širenja toga rata i na hrvatske i na druge južnoslavenske prostore. I ova knjiga napisana je pod utjecajem američke ruralne sociologije, pa iako na nov način pristupa problemima sela, nije bila zapažena zbog rata koji je slijedio.⁴²

Prvih desetak godina nakon Drugog svjetskog rata nije bilo povoljno za razvoj sociologije. Štoviše, „o sociologiji općenito i njezinom razvoju nije se moglo govoriti, pa utoliko ni o posebnom zasnivanju sociologije sela. Sve se trpalo u historijski materijalizam“.⁴³

Ivan Cifrić dokazuje da se ruralna sociologija u nas bavila ruralnim društvom „na način kako se tada bavila s prikupljenom empirijskom građom o promjenama našeg seljačkog društva i njegovog moderniziranog stanja“. Time se, prema istom autoru, u najnovijem razdoblju počinje baviti i socijalna ekologija, nastojeći u okviru paradigme odnosa čovjeka i prirode, odnosno socijalnog i prirodnog sustava „(re)konstruirati empirijski i diskurzivno značajne obrasce naše tradicije“.⁴⁴

5. Zaključne napomene

Tek oko 1960. stvoreno je povoljno društveno ozračje za temeljitija, a i učestalija sociološka istraživanja sela, uvjetovano umnogome deagrizacijom, urbanizacijom i egzodusom seljaštva. Sociologija sela razvila se u nas u samostalnu znanstvenu disciplinu u desetljeću između 1960. i 1970. Već smo pokazali da se Blanc koristio literaturom objavljenom na

hrvatskom pretežno do 1950-ih. Rezultati njegova istraživanja pokazuju da je zagrebačka sociološka škola u međuratnom razdoblju, s punim uvažavanjem realiziranoga, uveliko zanemarila brojna istraživačka pitanja sela i seljaštva. Dvadesetak godina nakon što je Blanc oblikovao tu konstataciju, hrvatski sociolog Stipe Šušvar – vrstan poznavalac ne samo suvremenih kretanja nego i prošlosti sela i seljaštva – isticao je i sâm 1972. da „tek treba očekivati suptilnije znanstvene obrade cjelokupne slike mijenjanja sela“.⁴⁵

Prema ovom kratkom pregledu, vidljivo je da se u Hrvatskoj u prvoj polovini 20. stoljeća sociologija razvijala – što kontinuirano, što diskontinuirano – pretežno na fakultetima. Pokazuje se plodonosnom postavka M. Janowitza da je „osnova za analizu i društvenu odgovornost sociologa – format nastavnika – istraživača“.⁴⁶ Njegova analiza pokazuje da u prvih sedam-osam desetljeća od osnivanja prvih katedri za sociologiju u SAD-u, čak 80 – 90% sociologa radi u institucijama obrazovanja. I mlađi naraštaji sociologa prvenstveno nastoje udovoljiti „predavačko-istraživačkom formatu“.⁴⁷ U svjetlu usporedbe s tim postaje razumljiviji i razvoj sociologije, odnosno sociologije sela kao posebne sociologijske discipline u Hrvatskoj.

Između dvaju ratova istraživanjem sela i seljaštva bavili su se: R. Bičanić, M. Mirković, S. Dubić, M. Ivšić, V. Erlich i D. Tomašić. Oni, uz sociologe kao što su J. Šćetinec, E. Miler, M. Kus-Nikolajev, mogu predstavljati zagrebačku sociološku školu. Od nabrojenih sociologa ili, preciznije, od onih koji su istraživali i problematiku sela, A. Blanc ne spominje D. Tomašića.

Literatura

Boris BANOVAC, Robert BLAŽEVIĆ i Željko BONETA, „Modernizacija (i/ili) europeizacija) hrvatske periferije – primjeri Istre, Like i Gorskog kotara“, *Revija za sociologiju*, 35/2004., br. 3–4, 113–141.

„Bibliografija radova prof. dr. Rudolfa Bičanića“, u: *Rudolf Bičanić, Kako živi narod: život u pasivnim krajevima*, Zagreb 1966., XV–XXIII.

Rudolf BIČANIĆ, *Kako živi narod: život u pasivnim krajevima*, Zagreb 1966. (reprint)

André BLANC, „Auto-gestion, décentralisation et sociologie économique en Yougoslavie“, *Annales de géographie*, LXXIV/1965., br. 403, 349–352.

André BLANC, *Zapadna Hrvatska. Studija iz humane geografije*, Zagreb 2003.

Ivan CIFRIĆ, *Ruralni razvoj i modernizacija: prilozi istraživanju ruralnog identiteta*, Zagreb 2003.

- Alfonso CVITANOVIĆ, *Geografski rječnik*, Zadar 2002.
- Ognjen ČALDAROVIĆ, *Relevantnost nalaza Andréa Blanca i razlozi sporijeg razvoja urbane infrastrukture u „Zapadnoj Hrvatskoj“* (rukopis)
- Slavoljub DUBIĆ, *Sociologija sela*, Split 1941.
- Uroš DUJŠIN, „Prof. dr. Rudolf Bičanić, 1905 – 1968“, u: *Rudolf Bičanić, Kako živi narod: život u pasivnim krajevima*, Zagreb 1966., IX–XIV.
- François GRIVOT i Pierre-Yves PÉCHOUX, „André Blanc. Kronološki popis glavnih publikacija“, *Prosvjeta*, 10/2003., br. 60, 19–20.
- Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1–6, Zagreb 1983. – 2006.
- Morris JANOWITZ, „Professionalization of Sociology“, *American Journal of Sociology*, 78/1972., br. 1, 105–135.
- Rade KALANJ, *Moderno društvo i izazovi razvoja*, Zagreb 1994.
- Vjeran KATUNARIĆ, „Razvoj, systemske granice i etnički sukobi: neka razmišljanja uz Blancovu ‘Zapadnu Hrvatsku’“, *Postoji li „hrvatski prag“?* (rukopis)
- Vjeran KATUNARIĆ, „Zatvoren krug modernizacije?. Od Tomašića do Huntingtona“, *Društvena istraživanja*, 2/1993., br. 6 (8), 955–961.
- Milovan MITROVIĆ, *Jugoslavenska predratna sociologija*, Beograd 1982.
- Šime PILIĆ, „In memoriam: Stipe Šuvar (1936. – 2004.)“, *Revija za sociologiju*, 36/2005., br. 3–4, 225–229.
- Šime PILIĆ, „Prilozi za bibliografiju radova prof. dr. Stipe Šuvara“, *Školski vjesnik*, 53/2004., br. 3–4, 279–310.
- Vlado PULJIZ, „Seljaštvo u djelu Rudolfa Bičanića“, u: *Rudolf Bičanić, Kako živi narod: život u pasivnim krajevima*, Zagreb 1966., I–VIII.
- Eugen PUSIĆ, „Josipu Županovu u spomen“, *Revija za sociologiju*, 35/2004., br. 3–4, 229–230.
- Pierre-Yves PÉCHOUX i Michel ROUX, „André Blanc 1922. – 1977. Hommage“, *Prosvjeta*, 10/2003., br. 60, 15–19.
- Drago ROKSANDIĆ, „André Blanc 1922. – 1977. Hommage“, *Prosvjeta*, 10/2003., br. 60, 15–20.
- Sociološki leksikon* (gl. red. Radomir D. Lukić), Beograd 1982.
- Joko SPARAVALO, „In memoriam prof. dr Slavoljub Dubić 1898-1983“, *Sociologija sela*, 21/1983., br. 82, 264–266.
- Maja ŠTAMBUK, Ivan ROGIĆ i Antun MIŠETIĆ (ur.), *Prostor iza. Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*, Zagreb 2002.
- Aleksandar ŠTULHOFER, „Kako otupjeti Occamovu oštricu“, *Društvena istraživanja*, 2/1993., br. 6 (8), 999–1001.
- Aleksandar ŠTULHOFER, „Predviđanja rata? – etnosociologija Dinka Tomašića“, *Društvena istraživanja*, 1/1992., br. 2, 299–313.
- Aleksandar ŠTULHOFER, „Prijetnje, zaborav i tragovi: o recepciji Tomašićeva djela“, *Društvena istraživanja*, 2/1993., br. 6 (8), 981–998.
- Aleksandar ŠTULHOFER, „Testirajući teorije etničkog sukoba: Occamova oštrica i početak rata u Hrvatskoj“, *Društvena istraživanja*, 2/1993., br. 2–3 (4–5), 365–382.

Stipe ŠUVAR, *Sociologija sela*, sv. 1–2, Zagreb 1998.

Josip ŽUPANOV, „Aktualnost Tomašičeve sociologije“, *Društvena istraživanja*, 2/1993., br. 6 (8), 949–954.

- 1 Pored toga što je objavio studiju iz humane geografije, objavljivao je i radove o odnosu geografije i historije, agrarnim strukturama, tipovima izduženih sela u Hrvatskoj, seoskim zajednicama i agrarnim strukturama, stvaranju gradske mreže (u bivšoj Jugoslaviji) i promjenama ruralnih društava te o odnosima grad – selo, što su sve teme od interesa za sociologiju. Iznio je i prikaz: *Samoupravljanje, decentralizacija i ekonomska sociologija u Jugoslaviji*. O ovom posljednjem v. André BLANC, „Auto-gestion, décentralisation et sociologie économique en Yougoslavie“, *Annales de géographie*, LXXIV/1965., br. 403, 349–352. Pregled njegovih važnijih radova v. u: François GRIVOT i Pierre-Yves PÉCHOUX, „André Blanc. Kronološki popis glavnih publikacija“, *Prosvjeta*, 10/2003., br. 60, 19–20. Obavijesti o radovima A. Blanca daje i Drago ROKSANDIĆ, „Predgovor“, u: A. BLANC, *Zapadna Hrvatska. Studije iz humane geografije*, Zagreb 2003., 7–18.
- 2 Alfonso CVITANOVIC, *Geografski rječnik*, Zadar 2002., 410.
- 3 P.-Y. PÉCHOUX i Michel Roux, „André Blanc 1922. – 1977. Hommage“, *Prosvjeta*, 10/2003., br. 60, 17.
- 4 D. ROKSANDIĆ, „André Blanc 1922. – 1977. Hommage“, *Prosvjeta*, 10/2003., br. 60, 15.
- 5 O njezinim dvostrukim poticajima za sociologe u svojem članku u ovoj knjizi posebno raspravlja Vjeran Katunarić.
- 6 A. BLANC, *Zapadna Hrvatska*, 331.
- 7 *Isto*.
- 8 *Isto*, pogl. „Industrijska revolucija“, 353–357.
- 9 *Isto*, 390.
- 10 *Isto*, 466. Zbog onih čitatelja koji, iz kojih bilo razloga, nisu u mogućnosti pročitati tekst A. Blanca o zagrebačkoj sociološkoj školi, donosimo taj odlomak u cijelosti: „Suvremeni proces industrijalizacije izazvao je preobražaj seoskog života. Seljački naraštaj toga vremena doživljava krizu. Naglo prelazi iz prirodne sredine, potpuno ruralne, pa i primitivne, u moderni svijet. Proučavajući faze razvoja, mnogobrojne oblike dodira između sela i grada, bolje ćemo razumjeti smisao i domet tih promjena. Bibliografija o tom pitanju oskudna je. Za žaljenje je što je zagrebačka sociološka škola zanemarila proučavanje toga problema. Možda zato što su Hrvati svjedoci te krize, ili zato što im nedostaje odmak, oni još ne shvaćaju potpuno svu njezinu važnost. Predratna ispitivanja *Gospodarske sloge*, članci u periodici i dnevnim listovima, nekoliko statističkih ispitivanja, pojedinačna istraživanja, bilješke poslije razgovora ili u obilascima terena, to je građa koja može poslužiti da podupre zaključke ovoga posljednjeg poglavlja.“
- 11 *Isto*, 470–471.
- 12 *Isto*, 516.
- 13 Detaljnije o tome v. pogl. „Izvori“ (505–535), a posebno „Popis knjiga i članaka“ (516–535).
- 14 *Isto*, 516–517.
- 15 *Isto*, 517. Primjetno je da u popisu literature knjigu *Kako živi narod* navodi samo prema izdanju iz 1939. To je zapravo druga knjiga istoga naslova jer je prva, objavljena 1936., također pod naslovom *Kako živi narod* i s podnaslovom *Život u pasivnim krajevima*. Posve je razumljivo da navodi drugu knjigu (1939.) jer se u njoj najprije obrađuju krajevi: Hrvatsko zagorje i Prigorje, Gorski kotar, na granici Like i Dalmacije i sl., što uglavnom odgovara prostoru Blancova interesa, odnosno prostoru između Panonije i Jadrana koji on definira kao Zapadnu Hrvatsku, kao „hrvatski prag“. Radi razumijevanja seljaštva, u radovima R. Bičanića dovoljno je pogledati pogovor Vlade PULJIZA, „Seljaštvo u djelu Rudolfa Bičanića“, u: Rudolf BIČANIĆ, *Kako živi narod: život u pasivnim krajevima*, Zagreb 1996., I–VIII. Biografske podatke o Bičaniću v. u: Uroš DUJŠIN, „Prof. dr. Rudolf Bičanić, 1905 – 1968“, u: *Isto*, IX–XIV.
- 16 Pretpostavljam da se to odnosi na knjigu *Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici*, Zagreb 1952. Možda se iz ovog podatka može zaključiti da se Blanc koristio hrvatskom literaturom iz društvenih i humanističkih znanosti koja je ugledala svjetlo dana do 1952.
- 17 Poblježe o tome u: V. PULJIZ, „Seljaštvo u djelu Rudolfa Bičanića“, I–VIII.
- 18 Više o tome u: A. BLANC, *Zapadna Hrvatska*, 20.

- 19 Detaljnije o tome u: *Isto*, 111 (usp. i bilj. 64.
- 20 *Isto*, 429.
- 21 *Isto*, 430.
- 22 *Isto*, 435.
- 23 *Isto*, 485–494. Budući da se pitanjima hrvatskoga razvojnog zaostajanja, odnosno zakašnjelom modernizacijom u ovoj knjizi bave na za mene prihvatljiv način Vjeran Katunarčić i Ognjen Čaldarović, ovdje ne bih ulazio u tu problematiku. Isto se odnosi na traganje za odgovorom na pitanje mijenja li i kako modernizacija hrvatsko selo, s čime u vezi treba posegnuti za radovima u knjizi: Maja ŠTAMBUK, Ivan ROGIĆ i Antun MIŠETIĆ (ur.), *Prostor iza. Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*, Zagreb 2002.
- 24 V. Boris BANOVAČ, Robert BLAŽEVIĆ i Željko BONETA, „Modernizacija (i/ili) europaizacija) hrvatske periferije – primjeri Istre, Like i Gorskog kotara“, *Revija za sociologiju*, 35/2004., br. 3–4, 113–141.
- 25 V. detaljnije o tome u: Rade KALANJ, *Moderno društvo u izazovi razvoja*, Zagreb 1994., 82.
- 26 Više o tome u: Milovan MITROVIĆ, *Jugoslavenska predratna sociologija*, Beograd 1982., 80.
- 27 *Isto*.
- 28 Stipe ŠUVAR, *Sociologija sela*, sv. 1, Zagreb 1998, 11–12 i d.
- 29 Rudolf Bičanić (Bjelovar, 1905. – Zagreb, 1968.), ekonomist, političar i sociolog. Studirao je i na *École des hautes études commerciales* u Parizu, a doktorirao na Pravnom fakultetu u Zagrebu 1931. Zbog svojih političkih opredjeljenja odležao je tri godine u kaznionici u S. Mitrovici (1933. – 1936.). Sudjelovao je na mnogim međunarodnim skupovima i ekonomista i sociologa, kao npr. na 3. svjetskom kongresu sociologa (Amsterdam 1956.) i 4. svjetskom kongresu sociologa (Stresa 1959.). Održavao je vezu i dopisivao se s mnoštvom znanstvenika u svijetu, a među njima i s J. K. Galbraithom i R. Aronom. Detaljnije v. u: *Hrvatski biografski leksikon* (dalje: *HBL*), sv. 1: *A – Bi* (gl. ur. Nikica Kolumbić), Zagreb 1983., 752–755.
- 30 Usp. M. MITROVIĆ, *Jugoslavenska predratna sociologija*, 80–82.
- 31 Ernest Miler (Pakrac, 1866. – Zagreb, 1928.). V. поближе o njemu u: *Sociološki leksikon* (gl. red. Radomir D. Lukić), Beograd 1982., 366–367.
- 32 Juraj Ščetinec (Koprivnica, 1898. – Zagreb, 1939.). Studirao je na Pravnom fakultetu u Zagrebu i na *École libre des sciences politiques* u Parizu te u Münchenu. Područje njegova interesa jesu socijalna pitanja, radničko zakonodavstvo i politička sociologija, posebno problem korporativizma. Poznat je po sljedećim djelima: *Socijalna organizacija fašizma*, Zagreb 1935.; *Korporativno uređenje države s obzirom na novi austrijski ustav*, Zagreb 1935.; *Nacionalni socijalizam*, Zagreb 1937.; *Korporativizam i demokracija*, Zagreb 1938.; *Korporativno uređenje društva po kršćanskoj socijalnoj nauci*, Zagreb 1939. i dr. V. o njegovim sociološkim radovima više u: M. MITROVIĆ, *Jugoslavenska predratna sociologija*; *Sociološki leksikon*, 687.
- 33 Mirko Kus-Nikolajev (Zagreb, 1896. – Zagreb, 1961.) u Prvom svjetskom ratu bio je dvije godine interniran u Zenici. Mitrović upozorava da je u svojoj publicistici završio „apologijom fašizma“. O njemu i njegovim radovima v. u M. MITROVIĆ, *Jugoslavenska predratna sociologija*.
- 34 Milan Ivšić (Orahovica, 1887. – Zagreb, 1972.) brat je istaknutog jezikoslovca Stjepana Ivšića, kojega također u dvama navratima spominje A. Blanc u spomenutoj knjizi. Osim navedenog francuskog izdanja iz 1926., objavio je prethodno još jednu knjigu na francuskom: *La réforme agraire en Yougoslavie* (Paris 1923.), kao i cijeli niz knjiga o selu i seljaštvu na hrvatskom. Poblіže o njemu v. u: *HBL*, sv. 6: *I – Kal* (gl. ur. Trpimir Macan), Zagreb 2005., 205–206.
- 35 Mijo Mirković (pseudonim Mate Balota) (Rakalj, 1898. – Zagreb, 1963.) vjerojatno je jedini hrvatski akademik koji je nakon održanog predavanja na Akademiji u Moskvi izvadio ispod kaputa mijeh i dvojnice te zasvirao (zadiplio).
- 36 M. MITROVIĆ, *Jugoslavenska predratna sociologija*, 83.
- 37 Josip ŽUPANOV, „Aktualnost Tomašićeve sociologije“, *Društvena istraživanja*, 2/1993., br. 6 (8), 949–954. O životu i radu J. Županova (1923. – 2004.) ima dosta podataka u radu: Eugen Pusić, „Josipu Županovu u spomen“, *Revija za sociologiju*, 35/2004., br. 3–4, 229–230. U organizaciji Hrvatskog sociološkog društva (HSD) održan je u Zagrebu 31. ožujka 2005. okrugli stol posvećen Josipu Županovu, „Sociolog kao dijagnostičar društva u promjenama“. Proširene verzije dvaju priopćenja donosi *Revija za sociologiju*. Usp. Nenad FANUKO, „Prirodni tokovi društva i uzbudljiva lakoća teorije. U počast profesoru Josipu Županovu“; Dražen LALIĆ, „Osobit potpis Josipa Županova kao istraživača

- suvremenoga hrvatskog društva", *Revija za sociologiju*, 36/2005., br. 3–4, 129–139 i 141–148.
- 38 Za potpuniju obavijest o tome v. Vjeran KATUNARIĆ, „Zatvoren krug modernizacije?. Od Tomašića do Huntingtona", *Društvena istraživanja*, 2/1993., br. 6 (8), 955–961. Također konzultirati i četiri Tomašićeva rada te radove današnjih autora u tematskom broju časopisa *Društvena istraživanja*, 2/1993., br. 6 (8): J. Županova (949–954), I. Rogića (963–967), D. Rihtman-Auguštin (969–973), M. Gorete (975–980), A. Štulhofer (981–988 i 999–1001), M. Čaldarovića (989–990 i 1021–1040), H. Lorkovića (993–998) i I. Čizmića (1005–1020).
- 39 V. KATUNARIĆ, „Zatvoren krug modernizacije?", 956.
- 40 O tome v. Aleksandar ŠTULHOFER, „Prijetnje, zaborav i tragovi: o recepciji Tomašićeva djela", *Društvena istraživanja*, 2/1993., br. 6 (8), 981–998. O etnosociologiji Dinka Tomašića v. također radove: ISTI, „Predviđanja rata? – etnosociologija Dinka Tomašića", *Društvena istraživanja*, 1/1992., br. 2, 299–313; ISTI, „Testirajući teorije etničkog sukoba: Occamova oštrica i početak rata u Hrvatskoj", *Društvena istraživanja*, 2/1993., br. 2–3 (4–5), 365–382; ISTI, „Kako otupjeti Occamovu oštricu", *Društvena istraživanja*, 2/1993., br. 6 (8), 999–1001.
- 41 V. o tome u: M. MITROVIĆ, *Jugoslavenska predratna sociologija*, posebno odlomak „Problemi sela i proučavanje promjena u tradicionalnom načinu društvenog života", 218–243.
- 42 Slavoljub DUBIĆ, *Sociologija sela*, Split 1941. Slavoljub Dubić (Peteranec kraj Koprivnice, 1898. – Sarajevo, 1983.), završio klasičnu gimnaziju u Zagrebu, a agronomiju studirao u Pragu i Zagrebu. Nakon diplomiranja na Poljoprivredno-šumarskom fakultetu u Zagrebu, specijalizirao se i doktorirao u Pragu na Češkoj visokoj tehničkoj školi 1930. Desetak godina radio je u srednjoj poljoprivrednoj školi u Križevcima, a zatim je bio referent za statistiku, stočarstvo i nastavu u Banovinskoj upravi u Splitu (1936. – 1941.). Poslije Drugog svjetskog rata referent je u Ministarstvu za agrarnu politiku NR Hrvatske, a 1947. premješten je u Ministarstvo poljoprivrede NR BiH. U Sarajevu je 1948. izabran za izvanrednog profesora na Poljoprivrednom fakultetu, a 1957. za redovitog. Njegovim kapitalnim djelom smatra se *Sociologija sela* (Split 1941.) u kojem opisuje socijalni život sela u južnoslavenskih naroda. Objavljivao je stručne i znanstvene radove još od 1926. do 70-ih godina 20. stoljeća (o računovodstvu za seljake, organizaciji poljoprivredne proizvodnje, teoriji produkcijske funkcije u poljoprivredi, uvođenju u znanstveni rad i dr.). Među tim je radovima i „Historijski pogled na socijalne prilike sela u Jugoslaviji", *Arhiv Ministarstva poljoprivrede*, 7/1940., br. 17, 30–63. Nešto više biobibliografskih podataka o S. Dubiću može se naći u: HBL, sv. 3: Č – Đ (gl. ur. Trpimir Macan), Zagreb 1993., 641–642. Usp. i: Joko SPARAVALO, „In memoriam prof. dr Slavoljub Dubić 1898–1983", *Sociologija sela*, 21/1983., br. 82, 264–266.
- 43 S. ŠUVAR, *Sociologija sela*, sv. 1, 9 i d.
- 44 Usp. Ivan CIFRIĆ, *Ruralni razvoj i modernizacija: prilozi istraživanju ruralnog identiteta*, Zagreb 2003., 10. U knjizi se inače razmatra ruralni razvoj u socijalnoekološkoj paradigmi na primjeru hrvatskog društva u globalizacijskim promjenama. Posebno se argumentira teza o socijalnometaboličkoj ravnoteži u seljačkom društvu i moderniziranom takvom društvu. Unutar ruralnog razvoja posebno su obrađena tematska polja industrijske i ekološke poljoprivrede. Knjiga sadrži i vrlo bogatu i brojnu bibliografiju. V. „Popis literature", 461–481.
- 45 S. ŠUVAR, *Sociologija sela*, 18. Kratak životopis S. Šuvara donio sam u radu: Š. PILIĆ, „In memoriam: Stipe Šuvar (1936. – 2004.)", *Revija za sociologiju*, 36/2005., br. 3–4, 225–229. Ovaj je sociolog ostavio impozantan opus, a unutar njega značajna djela hrvatske sociologije sela. Usp. također: ISTI, „Prilozi za bibliografiju radova prof. dr. Stipe Šuvara", *Školski vjesnik*, 53/2004., br. 3–4 279–310.
- 46 Morris JANOWITZ, „Professionalization of Sociology", *American Journal of Sociology*, 78/1972., br. 1, 105–135.
- 47 Isto, 122.

1. Uvod

Klasično djelo A. Blanca *Zapadna Hrvatska* poticajno je na više načina. Jedna skupina poticaja izravnom je posljedicom ponuđenih uvida i nalaza. Zbog toga nije posve netočno nazvati ih *vodoravnim* poticajima. Oni jednostavno osnažuju potrebu za raspravom o pojedinim uvidima, stavovima činjenicama, ako ni radi čega drugoga onda radi dopune ili točnijeg pretresa implikacija. Druga skupina poticaja oblikuje se posredno, kao jedna vrsta udaljenih, a bliskih odjeka. Nije ih nekorisno nazvati *tektonskim* ako sama riječ ne izgleda odveć preuzetno. Za razliku od prve skupine, ovakvi poticaji ohrabruju na zamršenije putanje i interpretacije, gdje je sama analiza A. Blanca zapravo uspješnim primjerom i povodom, impetusom. U ovom, svakako prekratkom, tekstu zrcale se i jedni i drugi. Koliko su nerazdijeljeni, ne treba nužno držati nedostatkom.

2. Važnost društvene morfologije

Analiza A. Blanca izravno se naslanja na potrebu za inventurom one razine zbilje koja se u analitičkoj tradiciji E. Durkheima obično zove društvenom morfologijom. Za razliku od množine drugih predmeta sociologijske analize, koji se mogu konstruirati apstraktno, društvena morfologija obvezuje *materijalnošću*. Neovisno o tome je li predmetom analize sklop, konfiguracija ili djelovanje, njegova se materijalnost, za ljubav apstrakcije, ne može staviti u zagradu. Nije posrijedi obrana prostodušne potrebe za „opipljivim“ stvarima, nego jednostavne činjenice da se djelovanje društvenih sudionika ne može odvojiti od izazova ili poticaja izvor kojih su materijalno oblikovani društveni oblici. Već i zbog toga društveni okoliš nije samo „izvanjskim“ obzorom ili, ako se hoće, scenografijom prigodnom djelovanju društvenih sudionika (premda je, dakako, i to). Pače, on je i „unutrašnjim“, konstitutivnim, čimbenikom. Taj se uvid u

društvenim znanostima obnavlja, zapravo po jednoj vrsti nepregledne, a autonomne putanje, pojavljujući se na prividno neočekivanim mjestima i pojačavajući bliskost prividno udaljenim stajalištima. Promatraju li se iz te perspektive, onda, primjerice, tvrdnje klasične čikaške škole humane ekologije (ili, točnije, urbane sociologije) o autonomnim, ekolojskim pokretačima ljudskog ponašanja (pokraj aksiolojskih i gospodarskih) i tvrdnje pojedinih poststrukturalista o autonomnoj igri označitelja kao specifičnu čimbeniku komunikacije i nisu tako udaljene, premda su ponuđene s prostorno i vremenski znatno udaljenih adresa.

Pritom treba podsjetiti kako funkcionalistička, a poslije i strukturalistička, sklonost redukciji društvene morfologije na *otisak* strukture, ili funkcije, nije najboljim okvirom njezina tumačenja, premda je, dakako, funkcionalizam izravno otvorio vrata točnijem razumijevanju društvene morfologije. Na to je višekratno upozorila poststrukturalistička kritika. Upravo zbog toga što igra materijalnih likova jednog društva može u imaginaciji društvenih aktera biti ugrađena u *različita prekoračenja* aktualnih strukturnih predložaka, ona se javlja, dakako, i kao otisak strukture, ali i kao izazov da se otisak poništi i oblikuje drugačija zbiljnost. Već i zato je sklopove i konfiguracije društvene morfologije metodički obvezatno držati koliko završenim učincima toliko i poticajnim zamecima.

Jedna implikacija skicirana stajališta posebno je korisna za točnije razumijevanje analitičkog okvira A. Blanca. Autor ga, podsjećamo, određuje složenicom: humana geografija. Za razliku od društvenih znanosti, „čista“ geografija mora se nasloniti na hipotezu o stanovitoj „autorskoj sposobnosti“ prirode. Ako je predmetom analize samo ta sposobnost, društvena je zbilja isključena. No, kada se analitički okvir proširi na „humano“ djelovanje, u njemu se *nužno* povezuju i odmjeravaju *dvije, a ne jedna* „autorska sposobnost“ – i prirode i društva. Poništi li se tvorbena autonomija jednoga ili drugoga sudionika, podvrgavajući jednoga drugomu, dobiva se zapravo povijest nepriznavanja. Tako se dobivaju slike društava gdje nije isprva vidljiva nikakva uloga prirodne „autonomije“ ili, pak, slike „prirodnih stanja“, gdje nije vidljiva nikakva uloga društvenih sudionika. No, u horizontu razumijevanja društvene morfologije, gdje se materijalni likovi društvene zbilje (točnije rečeno, *tjelesni*) javljaju i kao otisci društvene strukture i kao pragovi ulaza u drugo, dakle, *indeterminacije*, prirodi je zapravo dodijeljena uloga specifična društvena sudionika. On je „društven“ toliko koliko su neki njegovi učinci društveni, ali je i *izvandruštven*, ili *transdruštven* toliko koliko su pojedine zone autonomije, iz kojih crpi načine djelovanja, izvan dohvata društvenih sudionika. Drugačije rečeno, u zbilji društvene morfologije, pa stoga i na specifičnu analitičkom području humane geografije, priroda

je u ulozi posebna društvenog sudionika; on je *u isti mah* društven i transdruštven. Ovisno o tome kako se oblikuju igre te dvije skupine likova prirode i kako, napokon, pojedini likovi iz jedne i druge skupine međusobno zamjenjuju, točnije, razmjenjuju mjesta, oblikuje se i jedna vrsta nulte zbilje društvene morfologije. Razložno je vjerovati kako je ta igra u predmodernim društvima tromija. No, u modernim društvima, koja se rekonstruiraju potaknuta posebnom važnošću *autonomije* društvenih sudionika, kao *središnjeg proizvoda* modernizacije, spomenuta igra podliježe promijenjenim pravilima. Osnovno je pitanje A. Blanca stoga po domašaju uže. Njime se ne cilja na povijest prirode u ulozi društvenog subjekta na području Zapadne Hrvatske, nego na vezu društvene morfologije, dakle *prirodnih/društvenih likova* i određenih modernizacijskih strategija. Već i zato metodičku prednost imaju analize *agrarne strukture, naseljskih predložaka, tehničke strukture* te, svakako, *prometnih mreža*.

3. Proizvodnja Balkana

Nije u okvirima ovoga teksta, dakako, moguće iscrpnije komentirati uvide koje je A. Blanc u svojem radu ponudio. Napokon, rad je nastao prije približno šest desetljeća pa je već i stoga razumljivo što neke empirijske dionice i ponuđeni uvidi ne obvezuju. Komu je do primjera, upućujemo u slabije empirijsko temeljenje promjena u dvama jugoslavenskim razdobljima; u fragmentaran, zapravo anegdotalan opis otimanja zemlje na kojemu se temelji carsko oblikovanje pograničnog područja pod vojnom upravom; u uporabu cvijićevskog predloška identifikacije Srba kao ekskluzivnih štokavaca; u pravocrtnu identifikaciju Srba i pravoslavnih Vlaha u 16. stoljeću itd. Autorska strategija pokazuje da takve i srodne propuste, ili zastarjele sheme, nije zasnovano vezati s autorskom namjerom. Naprotiv, cjelina je djela prožeta naporom da se društvena morfologija Zapadne Hrvatske analizira koliko je moguće iscrpnije, i to u razdoblju 17. – 20. stoljeća, kada se europska društva odlučnije rekonstruiraju sukladno s temeljnim idejama o modernizaciji. Dojmljiva borba s kroničnim manjkom raspoloživih podataka (koji manjak hrvatsko društvo stalno „prebacuje“ u neistraženo društvo) te odanost morfološkoj perspektivi Blancovo djelo jednostavno podupiru na položaju analitičkog orijentira, kako na području socijalne povijesti tako i na području sociologije, napose ruralne i urbane, te sociologije razvoja i modernizacije.

No, paradoksalno, glavni prinos A. Blanca očituje se na drugome mjestu. S obzirom na glavnu autorsku namjeru, ostvareni prinos zapravo i nije planiran. No, obilje podataka o pojedinim sektorima društvene morfologije te vidljive međuveze dopuštaju, ili olakšavaju, tektonske odjeke koji ih prekoračuju. Dakako da se pritom nešto bolje snalaze sociologijski

zainteresirani korisnici. Međutim, kvaliteta analize dopušta ići tragom takvih odjeka i drugim radoznalim analitičarima.

Ukratko, glavni prinos A. Blanca očituje se u dvama osnovnim uvidima. Prvi uvid pokazuje da se Balkan – a tim se imenom u ovom tekstu označuje specifična *blokada modernizacije* hrvatskog društva u razdoblju 17. – 20. stoljeća te s njim vezana bosanskog društva – oblikuje *sukobom, ali i suradnjom* struktura carstava: Turskog s istoka i Austrijskog sa zapada. Drugi uvid pokazuje da se Balkan *aktivno proizvodi* u hrvatskom društvu u promatranom razdoblju specifičnim intervencijama austrijske carske strukture.

Prvi uvid analitički obvezuje na dosljedno razlikovanje strukture i razine carstva te strukture i razine „lokalnog“ društva. U hrvatskom društvu u promatranom razdoblju ta se napetost pojavljuje kao napetost između struktura Austrijskog Carstva i Hrvatskog „narodnog“ Kraljevstva, točnije, onoga što je u promatranom razdoblju još ostalo. Premda je osoba austrijskog cara i osoba hrvatskog kralja *fizički* ista osoba, strukturno promatrano, to su *različiti sudionici*. Na tragu M. Webera, može se ustvrditi kako lik cara nelegitimno briše lik kralja. Na tom se tragu – a i A. Blanc na nekoliko mjesta na to upozorava – položaj Hrvatske jasno okomito diferencira kao položaj zemlje na izvanjskom rubu; ona je jasno *statusno* odijeljena od „unutrašnjih“ zemalja pod izravnom zaštitom carstva, kakve su Češka, Austrija i Kranjska, carske zemlje na talijanskom sjeveru. Topološki rečeno: ona je *rubna* i – *dolje*.

Drugi uvid analitički obvezuje razlikovati proces proizvodnje Balkana u lokalnom društvu. U tom je pogledu činjenična građa koju podastire A. Blanc i više nego poučna. U svrhu ovoga teksta izlučili smo tek nekoliko važnijih činjenica.

1. Konstituiranje posebnog vojnog-upravnog područja uz granicu prema Turskom Carstvu. Područje je nastalo, poznato je, kao posebna „jedinica“, s navlastitim zakonodavstvom i mehanizmima alokacije društvene moći. U njegovu je središtu institucija vojske i Carevinsko *ratno* vijeće. Razdoblje kada se područje oblikuje i optimalno koristi poklapa se, grubo uzevši, i s razdobljem kada europske države uspostavljaju *stalne vojske* (barokno razdoblje). Područje se, sukladno s time, dvovrsno oblikuje: *funkcionalno*, radi uspješne protuturske obrane, ali i *strukturno*, kao glavni teritorij gdje se stalna vojska izgrađuje i razvija. Područje je, poznato je, stvoreno pretežno nasilno, na račun teritorija lokalnog društva. Dapače, na nekoliko je mjesta zauzelo za hrvatsku modernizaciju važne sektore ili koridore. U socijalnom pogledu, područjem struji stalni tlak *militarizacije* hrvatskog društva. On je na djelu i onda (zapravo, posebno onda) kada neposredna ugroza s turske strane slabi. Napetosti između civilne Hrvatske i uprave

vojnog područja zapravo su konstantom u 18. i 19. stoljeću. Tada su, poznato je, opasnosti od uspješnih turskih provala, koje bi implicirale samo funkcionalni autoritet krajiškog područja, manje. Područje je tada potrebno carstvu kao velika vojarna stalne vojske koja se češće koristi u unutrašnjim odnosima između sudionika carstva i u dinastičkim ratovima koje carska kuća vodi za pojedine, pretežno nasljedne, zemlje.

2. Prva izravna intervencija vojnog poretka na području jest intervencija u *kućnu zadrugu*. Mnoštvo istraživača ističe kako je patrijarhalnost te zadruga u hrvatskom društvu, navlastito na području Vojne granice, naglašena i dugotrajna. Iz toga se izvodi i zaključak o samoproizvedenoj tipičnosti te zadruga. Ona je balkanska. Čitajući D. Tomašića, teško je othrvati se dojmu kako je cikličnost takve argumentacije jednostavno neprobojna. Analitička tradicija simboličnog interakcionizma, doduše, pokazuje da se stanovite tipologije društvenih sudionika ne mogu obrazložiti bez takva ne posve elegantna postupka. No, u slučaju krajiške kućne zadruga činjenice su ipak nešto drugačije. Pogраниčni vojni poredak zasijeca u kućnu zadrugu *iznutra, revizijom najprije uloge poglavara zadruga*. U vojnom poretku granice on više *nije* civilnom osobom, prvom među jednakima, neovisno o tome jesu li „jednaki“ samo pripadnici srodničke skupine ili obuhvaćaju i druge, čije se srodničko podrijetlo teže dokazuje; on je vojni lik, *s ovlastima člana vojne hijerarhije*, odgovoran za funkcioniranje kućne zadruga kao vojne jedinice. Tako njegova *autoritarnost i patrijarhalnost postaju, u isti mah, proizvodima i zadacima* – proizvodima krajiške vojne strukture i zadacima uključenima u obvezujuće i poželjne sastavnice uloge starješine kućne zadruga. Na toj podlozi nomadska nepouzdanost kućne zadruga preokreće se u čvrsto nadzirano i centrirano pokretljivost, sličnu pokretljivosti vojne jedinice za posebne svrhe. U tom pogledu A. Blanc pruža nekoliko vrlo uvjerljivih potpora.

Ta, stimulirana i izvana podupirana, višestoljetna *fosilizacija kućne zadruga* očituje se još dramatičnije usporedi li se njezina evolucija s onom ruralnog individualizma na hrvatskom sredozemnom području ili na sjevernom civilnom području. Na sredozemnom području, budući da je ondje *grad strukturnim orijentir*om u stvaranju društvene morfologije, individualizacija u seljačkoj obitelji orijentira se analogijom s gradskom baštinom. Mogu nastati, a i nastaju, sukobi oko prerazdiobe pojedinih prava. No, u okviru takve evolucije autonomija članova i prava na attribute posebne kvalitete, makar samo i moralne, ugrađene su u model jer obzor modela individualizacije određuje analogija s gradskim predloškom pojedinca. Na hrvatskom civilnom sjeveru orijentirajuća figura takve evolucije jest seljak/plemić.

I u tom modelu dovoljno je prostora za širenje područja autonomije jer je obzor orijentiranja što se likom seljaka/plemića podupire zapravo horizontalan. Uključujući takve predloške individualizacije, kućne zadruge mogu se bez većih teškoća preobraziti u mreže koje, doduše, centriraju sudionike, ali uspješno nadziru vertikalnu prerazdiobu moći. Evolucija kućne zadruge na krajiškom području – s obzirom na to da se orijentira *likom seljaka/vojnog (do)časnika* – u pravilu teče suprotnim smjerom. Glavna „gužva“ nastaje oko vertikalne prerazdiobe moći, odnosno oko hijerarhije jer je središnji lik individualizacije odredljiv isključivo kao lik „u visini“. Stoga je takva individualizacija nužno konfliktna i obično prožeta nasiljem. Govoreći o raspadu takvih zadruga i o ruralnoj individualizaciji, A. Blanc na više mjesta upozorava kako su na djelu *diobe iz mržnje*, sadržaj kojih je zgoljno cijepanje na fizičkoj razini, ali i stanovita prerazdioba moći kućnog starješine/(do)časnika jer fizičkom diobom nestaju dvojica ili više kućnih starješina/(do)časnika, što pritom nema nikakva napretka u bogatstvu ili u drugim dobitima nije zapravo neobično .

Standardni opisi podvlače skiciranu tipičnost. No, njezino adresiranje na navodnu autohtonu grubost balkanskih struktura, što se u pravilu čini, zaklanja malo očekivani paradoks. On se očituje u tome što institucionalna tvorevina koja počiva na opisanom zasijecanju lika krajiškog (do)časnika u lik starješine kućne zadruge *nije u korijenu balkanska, nego carska*. Stoga je točnije govoriti o povijesti specifična kolonijalnog učinka carstva nego o kontinuitetu vlaških, ili kojih drugih, „stočarskih“ struktura. U korist ponuđena zaključka ide još jedna činjenica kojom se ni A. Blanc, zbog mjestimične ovisnosti o cvijićevskom okviru identifikacije Srba, ne koristi. Ona jednostavno pokazuje da se sličan, nasiljem prožet, predložak evolucije kućne zadruge može naći i na područjima Vojne granice gdje nema ni većine Vlaha ni Srba (premda ima štokavaca; primjerice, gacko područje).

3. Korporacijsko kmetstvo. Analitičari nerijetko vole podsjetiti kako je pogranična, krajiška struktura bila protivna feudalnoj hijerarhiji na području civilne Hrvatske. Stoga je novopristiglima na pogranično područje bila i prihvatljivija jer ih je oslobađala opasnosti „propadanja“ u novo kmetstvo kojim su prijetili feudalni vlasnici zemljišta izvan pograničnog područja. Kakav su društveni status imali mnogobrojni prebjezi s područja Turske Hrvatske na zapadno hrvatsko područje, tipološki je pregledno, nije statistički. Posve je očito da su raznolike skupine turske *paravojske*, koje tursku stranu napuštaju kada Turcima ide slabije i kada su izgledi za pljačku skromniji, spremne, pri prijelazu, samo na transakciju prema

shemi „sloboda za slobodu“. U tom je pogledu opiranje opasnosti od podvrgavanja feudalnom gospodarstvu racionalno.

No, organizacijska i politička struktura na Vojnoj granici pokazuje da se ona od klasičnih feudalaca razlikuje, uglavnom, po korporacijskom „tijelu“. To znači da je novodoseljeni samo djelomično izbjegao opasnost od propadanja u/na kmeti položaj. On, doduše, dobiva komad zemlje i okvirnu autonomiju. No, na drugoj strani stižu ga i sustavi poreza i obveza na rad u naturi. K tomu, bez volje vojnog zapovjednika ne može slobodno napustiti područje, a u ratnim prilikama obvezatan je služiti. Jedina razlika očituje se u mogućnosti napredovanja prema „gore“. Premda je krajiški časnički sloj feudalnog podrijetla, korporacija je, barem načelno, prema gore otvorena. To znači da i krajišnik/seljak s društvenog dna može, ako je sposoban i ima sreće, dohvatiti časnički ili dočasnički šešir. Tako je načelno. Empirijski, pak, krajiška vojna korporacija oblikuje, nerijetko, puno grublje oblike feudalne ovisnosti nego klasična feudalna Hrvatska. Prema podrijetlu krajišnik/seljak osoba je „niodakle“. Stoga se i socijalne aspiracije koje se na njega adresiraju radikalno reduciraju. Njegovo je prirodno stanje – bijeda. Usporede li se pobune krajišnika s pobunama kmetova, vidi se da su prve i brojnije i oštrije. Nije netočno govoriti o fosilizaciji korporacijskog feudalizma.

4. Modernizacija odozgo. Nije, dakako, carstvo u promatranom razdoblju bez, svakako ograničenih, modernizacijskih programa i ciljeva. No, obilje podataka koje podastire A. Blanc pokazuje da se oni ostvaruju u okvirima posebna sektora, „gore“. U prometu, primjerice, nastaju nove transnacionalne prometne „cijevi“ koje izazivaju samo marginalne povoljne učinke u lokalnom, hrvatskom društvu. U socijalnoj zbilji glavni je oslonac modernizacije odozgo ograničen skup trgovaca i poduzetnika čiji su „matični“ interesi izvan lokalnog društva, a u Hrvatskoj ih najprije interesiraju brze zarade. U tehničkom sektoru inovacije su skromne i posve podređene interesima poduzetničkog sloja bez korijena u matičnom društvu itd. Ukratko, u takvu okviru uspješno se optimiziraju ograničeni modernizacijski ciljevi carstva, dočim su modernizacijske koristi lokalnog društva uglavnom sretne slučajnosti. Budući da A. Blanc analizira društvenu morfologiju lokalnog društva, njegova analiza pruža i više nego uvjerljivu potporu skiciranu razlikovanju.

Na drugoj strani, sudionici modernizacije lokalnog podrijetla ne mogu uspješno konkurirati predlošcima carstva. Prvi je razlog politička masivnost carstva i nelegitimna uporaba carske moći (dakle, i moći vojske na krajiškom graničnom području *protiv* lokalnih sudionika ako i kada oni prekorače dopušten okvir djelovanja). Primjer *procedura praktična obračuna* carske strukture s magnatskim kućama Zrinskih i

Frankopana u 17. stoljeću u tom je pogledu dobrim argumentom. Drugi je razlog cijena obrane od (turske) invazije. Premda, nedvojbeno, carstvo autonomno ulaže u obranu, najveću cijenu plaćaju sudionici lokalnog društva. Cijena se plaća u rasponu od plaćanja zgošnjim životom do trajnih financijskih izdataka i, što je važnije, trajno poremećenih društvenih predložaka. Nije netočno ustvrditi kako je lokalno društvo *pod trajnim pritiskom* koji jednostavno višestruko otežava evoluciju uvjerljivih sudionika modernizacije odozdo. Zato sumorni učinci modernizacije, na koje iscrpno ukazuje A. Blanc, nisu lokalizirani samo na pogranično vojno područje. Oni su vidljivi na cijelom teritoriju lokalnog hrvatskog društva. Izuzeci su „emporiji“ modernizacije odozgo, nužni za njezino praktično promicanje. U toj su ulozi pojedini gradovi/luke, gradovi/prometne postaje i, dakako, gradovi sa zadaćom u sustavu pogranične obrane, dakle gradovi/vojarne. A. Blanc jasno upozorava kako je to i više nego skromna osnova. Oštrija interpretacija prirodno vodi prema zaključku kako se takvim predloškom modernizacije i socijalnomorfološki ostvaruje okomita diferencijacija hrvatske zbilje. Dapače, diferenciraju se ne samo dvije zbilje nego – dva svijeta: „emporijski“, carski, i lokalni, balkanski. Pritom je, valja ponoviti, središnja namjera carskih sudionika učvrstiti i produžiti fosilizaciju socijalnih oblika lokalnog društva kako bi se, na temelju učinaka same fosilizacije, mogla ponuditi „racionalna“ slika tamošnje – balkanske zbilje.

5. Priroda kao peh. Rezultati analize prirodne zbilje koje nudi A. Blanc mogu se svesti na zaključak – premda u vrlo grubom shematizmu razumijevanja – kako je u spomenute procese priroda uključena pretežno *kao ograničenje ili peh*. Manjak kvalitetne zemlje otežava oblikovanje većih posjeda i učvršćivanje monokulture; klimatske varijacije otežavaju učvršćivanje pojedinih režima uzgoja; konfiguracija tla nameće početne veće investicije kakvih nema itd. Usporedna analiza poučava kako na pograničnim područjima sa sličnim društvenim ustrojem, ali s boljim prirodnim obilježjima (kao, primjerice, na slavonskom području), nastaje i drugačija društvena morfologija. Perspektiva humane geografije točno otkriva tragove i mjesta gdje je skup prirodnih razlika imao kvalitetu „upaljača“ promjena. Na promatranom području Zapadne Hrvatske, uočava A. Blanc, nisu takva obilježja jasno vidljiva. Zato seljačkim svijetom dominira sitan posjed, rascjepkano gospodarstvo, difuzna naseljska mreža, primitivne tehnike obrade tla i uzgoja te prenapućenost. Budući da se viškovi stanovništva ne mogu primjereno udomiti na lokalnom području, oni se „odlijevaju“. Jedan smjer odlijevanja „interno“ oblikuje carstvo. Drugi smjer odlijevanja oblikuje međunarodno tržište i predložak američke modernizacije. Time se, u osnovi, vertikalna diferencijacija

lokalnog društva u organizaciji carstva dovodi do zaključnog oblika: do diferencijacije na stanovništvo koje se iseljavanjem integrira u nadlokalna društva, seleći onamo demografski potencijal i socijalni kapital, te na lokalno stanovništvo kojemu je trajno zadana fosilizacija lokalnih društvenih oblika ili *balkanska muzealizacija*.

4. Tri rubna traga

A. Blanc, dakako, nije socijalni reformator pa već i zbog toga tekst nije zaposjednut spasiteljskim zamislima bez pokrića. No, tri rubna uvida nisu zanemariva, ako ni zbog čega drugoga onda kao jedna vrsta svjetlijih tonova na ponuđenoj slici.

Prvi trag upućuje na potrebu *lokalno odgovorne* modernizacije. Premda bi se na brzinu moglo zaključiti kako takvu potrebu A. Blanc adresira na početak socijalističkog razdoblja, čitanje teksta kao cjeline ne dopušta takav zaključak. A. Blanc samo se ograničava na nekoliko primjera koji kvalitetom podupiru stav o nultom uvjetu, bez kojega zapravo modernizacija samu sebe izravno osporava jer se odvaja od jedne od svojih središnjih sastavnica – od predodžbe o nužnoj vezi razvojnih uspjeha i socijalne pravde.

Drugi trag upućuje na potrebu *suradnje seoskog svijeta i gradova*. I u ovom se slučaju A. Blanc ograničava na nekoliko poučnih primjera, posve oslobođenih htijenja da posluže kao jedna vrsta obvezujućih orijentira. Krična inventura socijalističkog razdoblja kada je, morfološki promatrano, obavljena i prva *masovna* urbanizacija u hrvatskom društvu, pokazuje kako takve suradnje nije bilo, već se urbani svijet oblikovao prema prethodećoj shemi modernizacije odozgo, pretvarajući se u jednu vrstu unutrašnjeg kolonizatora iz susjedstva.

Treći trag upućuje na razvojne okolnosti pod kojima prirodna obilježja na analiziranom području Zapadne Hrvatske ne moraju biti uporištem socijalnog peha. Taj je prirodni sklop možda nekonkurentan u proizvodnom predlošku masovne industrije hrane, ali je *konkurentan* u predlošku postmodernih potraga za ekologijskom i životnom „izvornošću“ prirodnih dobara i hrane.

Prate li se, barem okvirno, točno implikacije nagoviještenih tragova, onda se ne može izbjeći zaključak da lokalno odgovorna modernizacija obuhvaća i način obuzdavanja „carskih“ strategija i kritičnu dekonstrukciju proizvodnje Balkana, *kao njezin najdublji sastojak*, te oblikovanje postmodernog horizonta razvojne osjetljivosti i obzirnosti. Vidljivo je kako takve obveze ne impliciraju nužno nikakvu „pograničnost“ hrvatskog položaja prema predlošcima prethodnih povijesnih razdoblja. No, vidljivo je i to da se lokalno odgovorna modernizacija *ne može*

uspješno oblikovati bez zasijecanja u mehanizme proizvodnje Balkana kao „prirodnog stanja“ u hrvatskom društvu.

* * *

Literatura

André BLANC, *Zapadna Hrvatska. Studija iz humane geografije*, Zagreb 2003.

Ognjen ČALDAROVIĆ, *Urbana sociologija*, Zagreb 1985.

Manuel DE LANDA, *Tisuću godina nelinearne povijesti*, Zagreb 2002.

Vjeran KATUNARIĆ, *Sporna zajednica. Novije teorije o naciji i nacionalizmu*, Zagreb 2003.

Dragutin PAVLIČEVIĆ, „Kućne zadruge u vojnoj krajini“, *Naše teme*, 16/1982., br. 11, 1890–1900.

Ivan ROGIĆ, *Tehnika i samostalnost*, Zagreb 2000.

Drago ROKSANDIĆ, „Povijesno mišljenje između antropologije i socijalne historije“, *Naše teme*, 29/1985., br. 4–6, 385–390.

VELIMIR
VELJKO
ROGIĆ

POVODOM KNJIGE:
ANDRÉ BLANC,
ZAPADNA HRVATSKA.
STUDIJA IZ HUMANE
GEOGRAFIJE, ZAGREB
2003.

Opsežno djelo Andréa Blanca *La Croatie occidentale*, doktorska teza „državnog doktorata“ tada još jedinstvenog pariškog sveučilišta *Sorbonne*, rezultat je studija dijela prostora kontinentalne Hrvatske. Objekt istraživanja nije određen primjenom načela prostorne homogenosti, niti no-dalno-funkcionalne zaokruženosti, nego upravo težnjom da se analizom različitih tipova kulturnih pejzaža nepropusnog i krškog peripanonskog Pokuplja, kao i goranskog prostora, prikažu i obrazlože složeni procesi socijalno-kulturnih mijena prošlosti i tadašnjeg stanja petog desetljeća 20. stoljeća.

U širem okviru tada i još uvijek u svijetu vodeće francuske socijalno i regionalno geografske škole, Blancova studija bila je vrlo pozitivno ocijenjena u brojnim europskim i američkim recenzijama. André Blanc nakon obranjene disertacije postaje profesorom u Nancyju i od 1960. do svoje smrti profesorom Sveučilišta *Paris X Nanterre*.

Danas, nakon gotovo pola stoljeća, ta zanimljiva, vrlo opsežna, uglavnom agrarno-geografski usmjerena studija nema samo kulturnopovijesnu važnost. Upravo suvremeni inicijalni prekretnički procesi deagrariziranog prostora našega „hrvatskog praga“ postaju izvanredno važni i zbog potpuno novih uvjeta vrednovanja jedinstvenih agrošumarskih potencijala.

Primjeri tradicionalnih mikroagrarnih pejzažnih tipova koje André Blanc prikazuje u svojem radu održavaju razvojne faze prošlosti, ali i ukazuju na mogućnosti suvremene preobrazbe.

Jedinstvenost dodira hrvatskoga krškog i nepropusnog prostora Pokuplja s cazinsko-kladuškim André Blanc jasno je uočio, ali ga, nažalost, nije obradio, što je sigurno najpoticajnije tema budućih istraživanja.

MICHEL
SIVIGNON

POJAM
ČOVJEK-STANOVNIK
U SUVREMENOJ
FRANCUSKOJ
GEOGRAFIJI

PRVI DIO: NEKOLIKO OPĆIH RAZMATRANJA

1. Može li se danas govoriti o francuskoj školi geografije?

Vrlo je teško u nekoliko riječi objasniti razvoj geografije u Francuskoj. Prvo, nisam siguran da u Francuskoj postoji poseban razvoj jer mondijalizacija ili globalizacija pogađa i razvoj znanosti u njihovim temeljima. Međutim, može se krenuti od specifične težine francuske geografije.

U Francuskoj postoji 90 sveučilišta na kojima se geografija predaje u 64 ustanove visokog obrazovanja, ali je broj odsjeka za geografiju manji. No, tome treba dodati istraživačke ustanove (CNRS ili Nacionalni centar znanstvenih istraživanja i IRD ili Institut za istraživanje i razvoj). Popis francuskih geografa, koji obuhvaća veliku većinu aktivnih geografa, sadržavao je 2002. oko 1450 imena.

Francusku geografiju obilježava i određen međunarodni utjecaj, vidljiv u broju doktorskih disertacija i poslijediplomskih studija. Taj je utjecaj naročito jak u frankofonom svijetu, posebno u zemljama koje su bile dijelom nekadašnjeg kolonijalnog carstva.

Ova se aktivnost ogleda u nezanemarivom broju tiskovina (časopisa i djela). Ona je u određenoj mjeri omogućila zajednici francuskih geografa da samostalno opstoji.

Možda njezina autonomija objašnjava zašto je tako malen broj stranih geografskih radova preveden na francuski. U posljednjih četrdeset godina tek je nekoliko djela prevedeno s engleskog (npr. *Locational Analysis in Human Geography* Petera Haggetta).¹

Pretpostavlja se da francuski geografi čitaju na engleskom i da prate produkciju na tom jeziku. U stvarnosti stvari su vjerojatno manje povoljne i većina njih upoznaje stranu produkciju na međunarodnim skupovima ili, neizravno, na temelju bibliografskih pregleda.

U tom je pogledu u Italiji položaj geografije sasvim drugačiji. Iako su manje brojni i slabije organizirani od Francuza, Talijani, naprotiv, prevode mnogo više.

Konačno, geografska literatura na njemačkome ostaje u velikoj mjeri zanemarena u Francuskoj, dok su početkom 20. stoljeća najznačajniji francuski geografi izravno pristupali geografskoj literaturi na njemačkom jer je većina njih studirala u Njemačkoj.

Valja istaknuti ulogu frankofonih stanovnika Québece od 1960. kao prijenosnika i prevoditelja geografske literature pisane na engleskome jeziku. Mnogo je Francuza boravilo u Québecu te ondje dobro upoznao englesku i američku geografiju. I sveučilišta u romanskoj Švicarskoj također su pridonijela tom širenju.

2. Nove etape i usmjerenja

A. PREKID ŠEZDESETIH GODINA

Do otprilike 1960. francuska je geografija živjela od baštine Vidala de La Blachea², baštine koju su preuzeli i razvijali njegovi sljedbenici.

Središnje je pitanje i dalje bio odnos između ljudskih zajednica i okoliša koji one nastanjuju. Druga ideja bila je da se geografija mora ograničiti na proučavanje vidljivih oblika tog odnosa. Otuda proizlazi središnje mjesto koje zauzima metoda analize krajolika.

U tom smislu geografija mora sastaviti svojevrsan pregled oblika koje na cijelom planetu poprimaju odnosi između čovjeka i okoline u kojoj živi. U tu svrhu francuski geografi koristili su se pojmom „način života“. Glavno je prostorno mjerilo bila regija, odnosno prostorna razina između lokalne i nacionalne. Rad Andréa Blanca o Zapadnoj Hrvatskoj smješten je upravo u toj perspektivi regionalne studije.

Ova klasična geografija proizvela je značajna djela. No, istodobno je dosegla svoje granice i pokazala nedostatke.

Pojam „način života“ pogodan je za slabo diferencirane zajednice u kojima praktički ne postoji društvena podjela rada. Prikladan je za društva koja nazivamo nerazvijenima, kao i za tradicionalna ruralna društva predindustrijske Europe. To je jedan od razloga zbog kojih ruralna geografija zauzima tako važno mjesto među onima koji se pozivaju na Vidala de La Blachea, zvanih vidalovcima.

No, geografi shvaćaju da modernost znači prekid s prirodnom sredinom, odnosno da okoliš postaje sve više umjetnim. To nas dovodi do geografije okrenute prošlosti. Izmiču joj suvremene promjene.

Naposlijetku, može se dovesti u pitanje izbor regije. Ako se regija može shvatiti kao postupak iznošenja akademskog rada, je li ona funkcionalna jedinica? Postoji li ona i u drugom obliku osim kao

pogodnost za vršenje vlasti? Ili kao znak starih podjela teritorija koje su danas nestale.

Napokon, sociolozi su zadovoljni dvjema kategorijama, lokalnom i globalnom, te im ništa ne nedostaje. Pojam regije nije im neophodan.

B. OSPORAVANJE IZ 1960-IH I KVANTITATIVNA GEOGRAFIJA

Duboko nezadovoljstvo vlada među francuskim geografima koji imaju dojam da je geografija kakvu se podučava nemoćna spoznati tadašnji svijet.

Osim toga, humana geografija činila se premalo znanstvenom, pogotovo u usporedbi s fizičkom geografijom. Potonja je privlačila najbolje geografe, od kojih su se mnogi kasnije odlučili vratiti humanoj geografiji.

Rješenje je došlo izvana, od britanskih i američkih geografa. Anglofoni geografi pokazali su, naime, da pribjegavanje sve razrađenijoj statistici metodama poput analize korelacija ili faktorske analize daje uvjerljive rezultate. U početku nije riječ o epistemološkom osporavanju, nego o pitanju metode. Međutim, rezultat će ipak biti temeljni zaokret. Statistika zauzima mjesto koje je ranije imalo izravno zapažanje oblika i krajolika. Geografi shvaćaju potrebu postavljanja hipoteza i njihova testiranja. To ih navodi da konstruiraju modele i provjeravaju njihovu valjanost.

Govorilo se, koristeći se pojmovima Thomasa S. Kuhna³ (*Struktura znanstvenih revolucija*), o epistemološkim rezovima.⁴ U takav se rez upuštaju francuski geografi 1960-ih.

C. ŠIRENJE ZANIMANJA I METODE NAKON 1980.

Posljednjih dvadeset godina obilježava produblјivanje epistemološkog istraživanja i širenje polja zanimanja.

Epistemološko istraživanje i proučavanje povijesti geografije gotovo da nisu postojali u francuskoj geografiji. Francuski geografi nisu imali smisla za filozofiju i nisu marili za vraćanje u vlastitu prošlost. Poslije 1980., naprotiv – vjerojatno zato što je nestalo prijašnjeg dogovora te su se pojavila suprotna gledišta – radovi o tim temama postali su brojni do te mjere da se možemo zapitati postoje li dvije vrste geografa: oni koji se bave geografijom i oni koji se zadovoljavaju time da o njoj govore, raspravljajući o onome što čine drugi.

C. 1. PROSTORNA ANALIZA

Na polju prostorne analize najznačajniji je napor onaj koji je ostvario Roger Brunet. On pokušava uspostaviti svojevrsnu abecedu

prostornih struktura na temelju „korema“ (*chorèmes*).⁵ Taj pokušaj, koji je u početku izazvao veliko zanimanje, ima više pedagošku nego heurističku vrijednost zbog svojih pojednostavnjujućih učinaka. Osnivanjem časopisa *L'espace géographique* ['Geografski prostor'] 1972., pobornici prostorne analize dobili su javnu tribinu.⁶ Ovaj se smjer u geografiji oslanja na određen broj osnovnih ideja. Prvo, potrebno je kvantificirati proučavane pojave te u tu svrhu pojednostavniti i izolirati njihove sastavnice. Želimo analizirati područja urbanog utjecaja u Francuskoj? Izabrat ćemo, primjerice, telefonske impulse koji stižu u gradove i koji iz njih dolaze. Iz toga može se izvući matematički model i primijeniti ga na druga područja.

S druge strane, regija ili, općenitije, određen specijalizirani prostor može se svesti na ograničen broj jednostavnih struktura koje treba otkriti.

Taj je smjer dosegno svoje granice kad se shvatilo da je složenost proučavanih pojava takva da ih pristup pozitivističkog tipa prikazuje tek na ograničen i često karikaturalan način.

C. 2. PROSTOR ŽIVLJENJA

Geograf Armand Frémont postigao je velik uspjeh svojim djelom *La région, espace vécu* ['Regija, prostor življenja'].⁷ Time se pridružio onom smjeru geografije koji se naziva fenomenološkim. Polazi se od pojedinca i gleda kako ovladava prostorom koji ga okružuje; na temelju afričkih primjera Frémont pokazuje kako različite etničke zajednice, sjedilačke ili nomadske, promatraju isti prostor potpuno drugačije. Frémont se puno bavi i vezom između geografije i književnosti, što je tada bio rijedak pothvat među francuskim geografima. Ovaj se smjer u velikoj mjeri približava onome što anglosaksonski geografi nazivaju *humanistic geography*.

C. 3. GEOPOLITIKA

Vrlo je važan i napor Yvesa Lacoste'a da ponovno pokrene političku geografiju i rehabilitira pojam geopolitike. O tome svjedoči osnivanje časopisa *Hérodote* 1976.⁸ Yves Lacoste vraća se na političku dimenziju geografije. Do tada su je zadržali tek rijetki geografi, pomalo na margini francuske geografije, kao Jacques Ancel⁹ prije rata, zatim Jean Gottman¹⁰. Lacoste polazi od suparništava moći na teritorijima. No, iznad svega, ne zadovoljava se time da situacije precizira i kartografira, već ide sve do geografskog proučavanja predodžbi prisutnih političkih snaga.

C. 4. KULTURNA GEOGRAFIJA

Procvat kulturne geografije proizlazi iz iste promjene perspektive: geografija više nije samo znanost koja proučava mjesta; ona je i znanost o načinu na koji ljudi gledaju ta mjesta. To nas opet dovodi do davanja prednosti predodžbama. Pojam kulturne geografije u velikoj mjeri nastoji zamijeniti pojam humane geografije.

C. 5. PITANJE PREDODŽBI

Ovo usmjerenje prema predodžbama, zajedno s golim činjenicama, ima teške posljedice.

To nam omogućuje otvaranje prema novim pitanjima. Uzmimo za primjer geografiju turizma. Ona je dugo bila geografija koja je teško izlazila iz komentara statistike. Odsad joj proučavanje turističkih vodiča i reklama te motivacije turista otvaraju nove perspektive. Počinje se shvaćati da takva regija ne postaje turističkom samo po prednostima koje nudi nego i po uređenju prostora, što se ponekad naziva „turističkim razvojem“.

Ovaj novi smjer donosi i opasnost da se više ne vide preobražaji svijeta, već da se gleda samo kroz filter tih predodžbi, da se obrađuju samo riječi, a ne stvari.

DRUGI DIO: PITANJE ČOVJEKA-STANOVNIKA

Želio bih ilustrirati pitanja koja si postavlja francuska geografija s pomoću jednog od njih – onog čovjeka-stanovnika – koje trenutno obrađuje određen broj geografa.

1. Spor: stanovnik ili proizvođač-potrošač

Godine 1949. pojavila se knjiga Mauricea Le Lannoua *La géographie humaine* [‘Humana geografija’]. Izazvala je veliku pozornost iz više razloga. S jedne strane, zbog svojih vrijednosti, lakoće pisanja i snažne misli, a s druge jer je to bilo razdoblje propitivanja temeljnih pojmova francuske geografije kako ih je uspostavio Vidal de La Blache i kako su ih razvili njegovi sljedbenici. Knjiga Mauricea Le Lannoua predlaže novu analizu humane geografije i kao opće i kao regionalne geografije.

Tada su glavnu ulogu imali francuski geografi koji se pozivaju na marksizam. Za marksiste proučavanje društava nije se moglo zamisliti bez upućivanja na velike ekonomske i društvene sustave te, u konačnici, na načine proizvodnje, iako su, paradoksalno, uvijek oklijevali upotrijebiti taj termin. Pojmu „način života“, koji su predložili vidalovci, predbacivali su da prešućuje pozivanje na ekonomsku i društvenu uključenost, bilo da se ona odvija u vladajućim kapitalističkim sustavima, u

kolonijalnim sustavima koji su ovisili o njima ili u socijalističkim društvima. Također, tom su pojmu zamjerali da poriče postojanje društvene podjele rada te, konačno, sâm pojam društvene klase.

Ono što je moglo odgovarati Eskimima ili stanovnicima planina južne Azije koji su obrađivali zemlju na ugaru moglo je teže odgovarati azijskim uzgajivačima riže, a još manje poljoprivrednicima naših krajeva. To gledište nije uopće odgovaralo stanovnicima naših predgrađa.

Knjiga Mauricea Le Lannoua potpuno je zanemarila marksističko stajalište, koje će mu cijelog života biti strano, ali je težila svojevrsnoj obnovi humane geografije na temelju središnjeg pojma „čovjek-stanovnik“. Le Lannou nastojao je definirati što pod tim podrazumijeva: „...stanovati, živjeti na dijelu planeta, od njega dobivati ono čime se zadovoljavaju osnovne egzistencijalne potrebe te, u različitoj mjeri, niz stečenih potreba i suvišnih pogodnosti“.

Pierre George, koji je, uostalom, uvijek ostao povezan s Le Lannouom prijateljskim vezama, u to je vrijeme u kretanjima oko Komunističke partije Francuske bio jedan od najistaknutijih geografa koje bi se moglo nazvati marksističkima. Bio je vrlo suzdržan prema izrazu „čovjek-stanovnik“, u kojem je vidio nešto poput odraza filozofskog idealizma. U kritici Le Lannouova djela, objavljenoj u *Annales de Géographie*¹¹ 1950., predložio je: „...zašto onda ne bismo jasno definirali čovjeka ne kao čovjeka-stanovnika, nego istodobno kao čovjeka-proizvođača i čovjeka-potrošača... Činjenica da stanuje samo je popratna pojava... No, prvi uvjet da bi bio čovjek-stanovnik jest da bude potrošač, a da bi bio potrošač, uvjet je da izravno ili posredno bude proizvođač“.

Rasprava se do neke mjere vodila između materijalističke vizije Pierrea Georgea i vizije koja je uzimala u obzir iracionalne elemente koji djelomično upravljaju odnosima između društava i njihova okoliša. To je bila vizija Mauricea Le Lannoua. On se zatim dugo zadržao na značenju glagola „stanovati“. Podsjetio je da je na latinskom *habitare* iterativni oblik glagola *habere* i da francuski glagol *habiter* (‘stanovati’) na neki način znači ‘trajno posjedovati’. Maurice Le Lannou volio je posuđivati citate iz antike, primjerice, od Plauta koji piše *et in Syracusis habet* kako bi rekao ‘stanuje u Sirakuzi’. Ta je napomena posebno bogata mogućnostima izvođenja. Tako u starim francuskim kolonijama u Americi (a i dan-danas na Antilima i Gvajani) posjednik neke nastambe (*habitation*) jest onaj koji je posjeduje. (*occupant*). Stanovnik je za Mauricea Le Lannoua u simboličkom smislu bio posjednik mjesta u kojem živi.

Spor o čovjeku-stanovniku u opreci spram čovjeka-proizvođača-potrošača zapravo se smirio, a današnji paradoks proistječe iz toga

što se Pierre George kasnije potpuno preobratio u načinu svojeg viđenja Mauricea Le Lannoua. Njegovo je preobraćenje Le Lannou doživljavao s humorom u posljednjim razgovorima koje sam s njim vodio: „Kad sâm danas čitam Pierrea Georgea – povjerio mi se – imam dojam da čitam vlastitu prozu.“

Međutim, mislim da je taj pojam „čovjek-stanovnik“ daleko od toga da bude zastario i da nije zanimljiv samo kao retrospektivan pogled na prepirku dvojice upućenih. Uvjerenja sam da se pojam „čovjek-stanovnik“ može upotrijebiti kako bi se rasvijetlili sukobi u današnjem svijetu i time istaknula misao Mauricea Le Lannoua.

2. Politička dimenzija prava na stanovanje

Tvrdim da postoji pravo na stanovanje te da to pravo osporavaju i negiraju ljudi, države, a eventualno i međunarodna zajednica.

Htjeli bismo pristupiti tom pitanju na konkretnom primjeru. Ono što se diskretno naziva „premještanjem stanovništva“ poslije Drugog svjetskog rata, pojava je toga uskraćivanja prava na stanovanje. Kad je tri milijuna Sudetskih Nijemaca istjerano iz gradova i sela u kojima je to stanovništvo živjelo više stoljeća, oni nisu istjerani kao proizvođači ili potrošači, nego kao stanovnici, tj. kao legitimni posjednici mjesta iz kojih se protjeruju. To je do te mjere istina da su češke vlasti dopustile zadržavanje njih 200 000 kako bi rudnici i tvornice mogli raditi i kako bi se izbjegla ekonomska katastrofa. Oni su dobrodošli kao proizvođači, ali ne i kao stanovnici. Suprotno tome, nesklonost prema tom istjerivanju koju su Saveznici priznavali zasnivala se, s Churchillove strane, na strahu da će se morati hraniti ogromne mase izbjeglica: ako masovno nagru u Zapadnu Njemačku, neće biti stanovnici, nego obični potrošači.

Ovo uskraćivanje prava na stanovanje nije izum pobjednika 1945., već je mnogo starije. To je čak način upravljanja. Ono što je 20. stoljeće moglo izumiti jest međunarodno legitimiranje deportacija. Razmjena pučanstva između Grčke i Turske poslije poraza grčke vojske u Maloj Aziji 1922. jest razmjena stanovnika. Sva „etnička čišćenja“ 20. stoljeća polaze iz iste logike. Ta logika nije u osnovi logika istrebljenja. Pokolji se vrše kad nema drugog rješenja pa možda Turci ne bi masakrirali Armence 1915. da su ih mogli nekamo deportirati. Za razliku od „konačnog rješenja“ koje su sebi postavili nacisti protiv Židova, cilj nije istrebljenje drugoga, nego iseljavanje sa željenog teritorija. Bez sumnje, masakri nisu isključeni, ali je cilj prije svega zastrašiti stanovnike kako bi se izazvao njihov bijeg: to je stari postupak s obzirom na to da je 1912., u vrijeme Balkanskih ratova, francuski geograf Jean Brunhes¹² primijetio da se na prostorima kojima prolaze vojske, napredujući i povlačeći se,

vidi više praznih nego spaljenih sela. Etničko čišćenje u Europi rezultat je pobjede država-nacija. U prethodnom razdoblju, tj. otprilike prije Francuske revolucije, potpuno su se zadovoljavali pripajanjem teritorija nastanjenih pripadnicima drugih naroda, koji govore drugim jezikom, pod uvjetom da je vlast sigurna u vjernost novih podanika. Kad je krajem 17. stoljeća htjelo ponovno naseliti područja osvojena od Turaka, Habsburško Carstvo pozvalo je zainteresirane iz cijele Europe, zahtijevajući samo da ne budu muslimani, da obećaju vjernost caru i da se u slučaju potrebe odazovu na regrutiranje. Od tih pridošlica željelo se što je moguće prije stvoriti stanovnike, uz sigurnost da će priteći u pomoć u slučaju napada kako bi obranili teritorij koji je postao njihovim. Tako su naseljene *Militärgrenze* ili vojne krajine Austro-Ugarske, od Jadrana do Karpata.

Od trenutka kada su se države-nacije, posebno na Balkanskom poluotoku, povećale na štetu Osmanskog Carstva, njihovi novi stanovnici s osvojenih teritorija integrirali su se u državu koja je podudarnost državnih i nacionalnih granica učinila idealom. Pripadnici manjina od tada postaju nepoželjni i postupno su protjerani, poput grekofonih muslimana s Krete koji su koncem 18. stoljeća činili 40% stanovništva otoka. Posljednji od njih napuštaju Kretu 1922. Ovim muslimanima uskraćeno je pravo naseljavati grčki pa, prema tome, i pravoslavni teritorij. U borbama koje su natopile krvlju bivšu Jugoslaviju, materijalna razaranja barem su jednako zastupljena koliko i zločini nad ljudima. Izvještaji vrve opisima selektivno spaljenih kuća: palile su se kuće „drugih“. Uništavanje instalacija za opskrbu vodom ili strujom te rušenje zgrada javnih službi, kao što su bolnice, pošte i bogomolje, objašnjava se željom da se spriječi povratak stanovnika. Valja se zadržati na rušenju spomenika, čija je svrha ponekad vjerska, ali prije svega simbolička.

Riječ je o uništavanju trajnih veza između stanovnika i kraja koji nastanjuju te o čišćenju teritorija od znakova koji su označavali pripadnost: crkve i džamije, a pogotovo minareti i zvonici. Kad se porušilo most u Mostaru, nije ga se rušilo kao komunikacijski vitalno mjesto, nego kao simbol. Ti značajni spomenici doista bi u budućnosti mogli poslužiti kao potvrda opravdanosti zahtjeva za stanovanje.

Zato se politička vlast toliko trudi tražiti usluge arheologa. Oni, naime, mogu potvrditi opravdanost zahtjeva prava prvog stanovnika. Kad su ratne prilike i Staljinova politika doveli 1945. do pomicanja Poljske prema zapadu, poljski arheolozi zamoljeni su da hitno počnu raditi kako bi u Šleskoj i Pomeraniji našli dokaze prisutnosti Slavena u ranom srednjem vijeku. Već time što se moglo dokazati da su preci Poljaka nekada nastanjivali te krajeve, bilo im je opravdano da se ondje ponovno nađu. Grci su arheologu Androniku nedavno priredili narodni sprovod. On je

u selu Vergina, u grčkoj Makedoniji, otkrio grob Filipa Makedonskog: to je jasno potvrdilo legitimno pravo Grka da zadrže sadašnje granice Republike Grčke.

3. Geta i pravo na stanovanje

Može se, dakle, opravdati ili negirati pravo na stanovanje nekog naroda. Ono se također može ograničiti: u Ruskom Carstvu Židovi su imali pravo naseljavati samo zapadne pokrajine Carstva, isključujući Moskvu i Sankt-Peterburg. Sustav geta, u izvornom smislu riječi, i sâm predstavlja ograničenje prava na stanovanje. Ovdje mislim na zatvorenu židovsku četvrt u gradovima Istočne Europe prije Prvog svjetskog rata ili na četvrt *melah* u arapskom gradu. Željelo se prostorno ograničiti mjesta stanovanja Židova, tako da pogled na njih ne vrijeđa kršćane. Ista opaska vrijedi za muslimanski svijet. Mislim na zakonske akte koji su u Osmanskom Carstvu ograničavali visinu bogomolja, ako to nisu džamije. Naravno, nova geta, poput onih crnačkih u SAD-u ili onih imigrantskih u našim predgrađima, nemaju ista službena ograničenja kao židovska geta u Srednjoj Europi, zatvorenih vrata koja čuvaju stražari, noću zaključanih, no možemo se zapitati ne funkcioniraju li ustvari pomalo na isti način? Kad useljenici izađu iz svojih četvrti i podsjetite vanjski svijet da postoje, oni smetaju. U Francuskoj su radnici iz zemalja Magreba desetljećima bili na neki način nevidljivi. Ni oni sami nisu željeli živjeti u Francuskoj, nego u svojoj zemlji podrijetla, gdje su gradili veličanstvene nastambe u kojima su stanovali tijekom odmora. Perspektiva se mijenja upravo u trenutku kad oni ili njihova djeca zažele živjeti u Francuskoj.

Negativne reakcije autohtonih francuskih stanovnika neke četvrti u kojoj se planira izgraditi džamija dolaze zbog njezina monumentalnog, nametljivog i razmetljivog izgleda. Džamija simbolički obilježava teritorij: dokazuje da oni koji će u nju dolaziti imaju namjeru ondje stanovati u punom smislu riječi.

Ako useljenici nisu stanovnici ili to tek postaju, isto se može reći i za izbjeglice. Izbjeglice su nestanovnici. Izbjeglice u palestinskim logorima iz 1948. u velikoj su se mjeri održale kao izbjeglice, kao nestanovnici, odnosno kao ljudi koje se može mobilizirati na povratak u Palestinu, dok su se grčke izbjeglice, koje su krenule bez nade u povratak, naselile u Grčkoj kao stanovnici, isto kao što su se i Nijemci, protjerani 1945. iz istočnih pokrajina (Šleska, Pomeranija, Pruska) i Sudeta, naselili u Zapadnoj Njemačkoj.

4. Pravo na stanovanje i demokracija

Pravo na stanovanje ide uz demokraciju. Premještanja stanovnika, izvedena u Srednjoj i Istočnoj Europi, provedena su u državama čija je demokracija u najmanju ruku sumnjiva. Nasilje nad stanovništvom samo je oblik prezira prema pravima ljudi u ime državnog interesa.

Možemo barem primijetiti da stanovnici Trentina-Južnog Tirola koji govore njemački nisu bili prisiljeni napustiti svoja sela, kao ni stanovnici Eupena i Malmédyja u Belgiji, za razliku od Talijana u Istri, te da u Irskoj na granicama Ulstera nije izvršeno „etničko čišćenje“.

Nasuprot tome, autoritarni režimi često predbacuju ljudima zbog njihova načina stanovanja, kao i zbog načina proizvodnje i potrošnje. Posljednjih godina Ceaușescuov režim u Rumunjskoj smislio je „sistematizaciju“ slijedeći sovjetski model. Htjelo se zadržati samo sela koja su dovoljno velika da imaju neku budućnost, a ostala su bila predviđena za rušenje. Također, htjelo se seosko stanovništvo okupiti u zajedničke zgrade, tako da njihov način života pridonese pretvaranju u radnike jednake onima u industriji. Seosko stanovanje, s pojedinačnim kućama i vrtom, pružalo je zapravo svojevršno jamstvo obiteljske samostalnosti. Za vlasti to je predstavljalo sumnjiv način stanovanja. Nedostatak novca je, srećom, spriječio razaranja velikih razmjera.

Ta uništavanja mogu se smatrati manjim oblikom deportacije. Postoje, naravno, i teži oblici, poput masovnih preseljavanja koja je vodio Staljin u smjeru Srednje Azije: Grka i Tatara s Krima, baltičkih ili poljskih seljaka i povolških Nijemaca.

Svjestan sam da ovim nabrojanjem prenosim pojam „čovjek-stanovnik“ na obale udaljene od onih koje je posjećivao Maurice Le Lannou. Čini mi se, međutim, da ga nisam iznevjerio i da široko područje političkoga pruža ogromno polje primjene pojma „čovjek-stanovnik“.

Prevela Nataša Desnica

Literatura

Jacques ANCEL, *Géopolitique*, Paris 1936.

Jean BRUNHES, *La géographie humaine*, sv. 1–3, Paris 1910. – 1925.

Paul CLAVAL, *Histoire de la géographie française de 1870 à nos jours*, Paris 1998.

Sylvain DERNAT, François JOHANY i Sylvie LARDON, „Identifying choremes in mental maps to better understand socio-spatial representations“, *Cybergeo: European Journal of Geography*, 2016., 1–25. (<https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01427649/document> /pristup 14. 3. 2021.)

- Armand FRÉMONT, *La région, espace vécu*, Paris 1976.
- Pierre GEORGE, „Réflexions sur la géographie humaine à propos du livre de Mr Le Lannou“, *Annales de Géographie*, 59/1950., br. 315, 214–216.
- Jean GOTTMANN, „Geography and International Relations“, *World Politics*, 3/1951., br. 2, 153–173.
- Jean GOTTMANN, „The Political Partitioning of Our World: An Attempt at Analysis“, *World Politics*, 4/1952., br. 4, 512–519.
- Peter HAGGETT, *L'analyse spatiale en géographie humaine*, Paris 1973.
- Peter HAGGETT, *Locational Analysis in Human Geography*, Allan E. Frey, 1965.
- Hérodote. *Revue de géographie et de géopolitique* (<https://www.herodote.org/spip.php?article3/14.3.2021./>)
- Thomas Samuel KUHN, *Struktura znanstvenih revolucija*, Zagreb ³2013.
- Thomas Samuel KUHN, *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago Press, 1962.
- Maurice LE LANNOU, *La géographie humaine*, Paris 1949.
- Michel SIVIGNON, „Du verbe habiter et de son amère actualité“, *Revue de Géographie de Lyon*, 4/1993., 215–217.
- Michel SIVIGNON, „L'habitat et le poète“, *Revue des Sciences Morales et Politiques*, 2/1988., 223–224.

Mrežne stranice

- „Kuhn, Thomas“, *Hrvatska enciklopedija* (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=34458>)
- L'espace géographique* (<http://www.mgm.fr/PUB/EG/EGPre1.html> / pristup 14. 3. 2021./)
- „Vidal de La Blache, Paul“, *Hrvatska enciklopedija* (<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64508>)

1 Peter HAGGETT, <i>Locational Analysis in Human Geography</i>, Allan E. Frey, 1965.; ISTI, <i>L'analyse spatiale en géographie humaine</i>, Paris 1973. (nap. ur.) 2 Paul Vidal de La Blache (Pézenas, 22. I. 1845. – Tamaris, 5. IV. 1918.), francuski geograf. V. „Vidal de La Blache, Paul“, <i>Hrvatska enciklopedija</i> (https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64508) (nap. ur.). 3 Thomas S. Kuhn (Cincinnati, 18. VII. 1922. – Cambridge, 17. VI. 1996.), američki filozof i fizičar. V. „Kuhn, Thomas“, <i>Hrvatska enciklopedija</i> (https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=34458) (nap. ur.). 4 Thomas Samuel KUHN, <i>Struktura znanstvenih revolucija</i>, Zagreb ³2013.	Izvorno: <i>The Structure of Scientific Revolutions</i>, University of Chicago Press, 1962. (nap. ur.) 5 Sylvain DERNAT, François JOHANY i Sylvie LARDON, „Identifying choremes in mental maps to better understand socio-spatial representations“, <i>Cybergeo: European Journal of Geography</i>, 2016., 1–25. (https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01427649/document / pristup 14. 3. 2021./) (nap. ur.). 6 V. <i>L'espace géographique</i> (http://www.mgm.fr/PUB/EG/EGPre1.html / pristup 14. 3. 2021./) (nap. ur.). 7 Armand FRÉMONT, <i>La région, espace vécu</i>, Paris 1976. (nap. ur.)

- 8 *Hérodote. Revue de géographie et de géopolitique* (<https://www.herodote.org/spip.php?article3/14.3.2021./>) (nap. ur.).
- 9 V. Jacques ANCEL, *Géopolitique*, Paris 1936. (nap. ur.)
- 10 V. Jean GOTTMANN, „Geography and International Relations“, *World Politics*, 3/1951., br. 2, 153–173; ISTI, „The Political Partitioning of Our World: An Attempt at Analysis“, *World Politics*, 4/1952., br. 4, 512–519. (nap. ur.)
- 11 Pierre GEORGE, „Réflexions sur la géographie humaine à propos du livre de Mr Le Lannou“, *Annales de Géographie*, 59/1950., br. 315, 214–218. (nap. ur.)
- 12 Jean Brunhes (Toulouse, 25. X. 1869. – Boulogne-Seine, 25. IV. 1930.), francuski geograf, čije je najpoznatije djelo *La géographie humaine*, sv. 1–3, Paris 1910. – 1925. (nap. ur.)

II.

BIOBIBLIOGRAFIJA
ANDRÉA BLANCA

PIERRE-YVES
PÉCHOUX

I
MICHEL
ROUX

ANDRÉ BLANC
1922. – 1977.

André Blanc više nije s nama. Smrt ga je zahvatila iznenada, u Parizu, u prosincu 1977., svega nekoliko sati nakon što je napustio – i ne znajući da će to biti posljednji put – Geografski institut Sveučilišta *Paris X Nanterre* koji toliko duguje njegovu radu.

André Blanc počiva u Chagnyju (Saône-et-Loire), gdje se rodio 1922., u generaciji poslijeratne djece koja su malo pridonijela ionako slabom prirodnom prirastu francuskog stanovništva. U Starom se svijetu upravo privodio kraju rad na složenom sustavu sporazumâ koji su imali za cilj ukinuti razloge za buduća ratovanja. Te su sporazume podržali mnogi geografi svojim iskustvom i sudjelovanjem, naročito se trudeći uspostaviti ravnotežu među narodima i državama u onom dijelu Europe kojem je André Blanc posvetio gotovo sve svoje znanstvene napore, znajući da nastavlja tradiciju francuskog utjecaja i zabrinut zbog opasnosti koja prijete miru, na što se višekratno navraća njegova posljednja knjiga.

Teško je zamisliti da bi André Blanc – koji je rođen u skromnoj obitelji i koji je pohađao državnu školu – mogao biti odgojen i obučen drugačije nego u vjerovanju u trajni mir. Dok se Francuska nosila s privrednim problemima koji su bili posljedica Velikog rata, kako je krhkost granica zacrtanih ili potvrđenih nakon sukoba mogla biti traumatičniji problem za njegove roditelje i učitelje nego što je to bilo slabljenje sila koje su dominirale uoči rata? A vjerojatno je i to da je učenik obogatio svoje poznavanje suvremene povijesti pričama koje su donosili vojnici s Istoka, a koje su vrvjele podacima o zemljopisu tih naroda.

André Blanc približavao se zrelosti u doba kad je postalo očigledno da poraz Njemačkog Carstva nije umanjio ni privredni utjecaj Njemačke ni njezinu sposobnost da se miješa u poslove Srednje i podunavske Europe, gdje su (zahvaljujući činjenici da su nacionalna pitanja bila tek djelomično riješena ili, pak, potpuno zanemarena) unutarnje

suprotnosti među društvenim činiteljima postajale danomice sve izraženijima i opasnijima. Dijete je, dakle, odrastalo u atmosferi kriza koje nisu poštedjele ni gradić njegovih roditelja; Europa kakvu je vidio bila je razdirana dubokim ranama koje su bile još ružnije od onih što su ih bili navijestili Balkanski ratovi.

Neumoljivo povećavanje opasnosti ubrzo će njegovo sazrijevanje: u vrijeme kad su u Dijonu učitelji Andréa Blanca usmjeravali toga dobrog učenika više osnovne škole prema preparandiji, ponovni opći sukob činio se neizbježnim. Počeo je učiti svoju struku upravo kad je Europa počela odustajati od načela za koja se ranije zalagala; fašizam je proždirao države i desetkovao narode; ionako smanjena Francuska uskoro je podijeljena vojnom granicom. Kako je bio dovoljno odrastao da shvati razmjere poraza 1940., a suviše mlad da sudjeluje u tom *smiješnom ratu*, André Blanc jasno je sagledao svoj zadatak: kao i mnogi njegovi suučenicima, odlučio je živjeti za slobodu, pravdu i dostojanstvo, a to nije bilo bez opasnosti.

Učiteljske škole, koje su nekako životarile prije nego što će biti ukinute, u to su doba odgajale ne samo učitelje već i rodoljube; one su bile jedno od sredstava odabira intelektualaca i jedan od uvriježenih načina društvenog promicanja. Radile su na tome da pripreme za zadatke one koji su očuvali nacionalnu ideju i koji će obnavljati oslobođenu Francusku. Profesori koji su primijetili Andréa Blanca i koji su njegove kvalitete cijevali, potaknuli su ga da se prijavi na natječaj; nakon što je 1942. nekoliko mjeseci radio u jednoj osnovnoj školi, André Blanc mogao se konačno pripremiti za gimnaziju „Henri IV“; šest mjeseci kasnije primljen je na Visoku školu u Saint-Cloudu u okviru „novog programa“, prema kojem uloga Saint-Clouda više nije bila pripremanje nastavnika za profesuru. Kao pripadnik pokreta otpora stupit će na Visoku školu tek u studenome 1944. Dok je i njemu prijetila opasnost da ga pošalju na „obvezan rad“ u Njemačku, vijest o deportaciji njegova oca navela ga je da se u potpunosti posveti tajnom pokretu kojem je pripadao još od jeseni 1942.

Navedimo nekoliko činjenica kako bismo ukazali na značenje tih godina za daljnji život Andréa Blanca, odraslog čovjeka, studenta i partizana: 1945. nalazimo ga oženjenog i s jednim djetetom; na *Sorbonni* diplomirao je izabравši zemljopis kao glavni predmet, iako je vladao solidnim znanjem iz povijesti. Uz to mu je nadležna uprava nešto kasnije, u trenutku kad ga je raspoređivala u prvu rezervu, priznala i četiri mjeseca *služenja u ratu* 1944. Taj je eufemizam zapravo značio da se dotični, koji je već imao iskustvo koje je stekao u paravojnim redovima „vatrene i hrabre omladine koja je vodila tajnu borbu“ u unutrašnjosti,

uključio nakon oslobođenja Pariza u redovite snage koje su nastupale prema Istoku: na Zlatnoj obali mnogo je pridonio stvaranju jedne od četa regimente *Bourgogne* koja je ušla u sastav Prve armije.

Prisjetimo se da André Blanc nikad kasnije nije volio razgovarati o radostima i mukama tog tako burnog, teškog i često opasnog razdoblja, ispunjenog pothvatima u skladu s osjećajem obveze prema sebi, svojim drugovima i sunarodnjacima. Uz taj trostruki život – sveučilišni, obiteljski i vojnički – uspio je 1946. pripremiti ispite koji su mu priskrbili diplomu Visoke škole, a 1947. i svjedodžbu o osposobljenosti za podučavanje na koledžu (u čemu je bio prvi) te profesuru iz geografije (u čemu je bio drugi).

Premda je ujesen 1947. imenovan profesorom u muškoj gimnaziji u Amiensu, André Blanc nije prekinuo s učenjem. Prvi znanstveni članak (koji je izašao u veljači 1948.), koji je napisao prema nagovoru Pierrea Georgea, govori o ponovnom naseljavanju čehoslovačkih graničnih područja, što je problem političke geografije jer se radi o jednom od temeljnih vidova oživljavanja i obnove Čehoslovačke kao države i o operaciji koja ima za cilj da na temelju prenošenja opreme i zaposlenja osigura čitavom području veću homogenost. Činilo se da je došlo vrijeme da se francuska geografija protegne prema novim europskim obzorima s kojima se upoznala tijekom Velikog rata.

Međutim, upravo je u Jugoslaviji, a pod rukovodstvom Andréa Cholleyja, André Blanc započeo pisanje disertacije o humanoj geografiji. U Hrvatsku stigao je u teško doba, kad je 1948. priključen Francuskom institutu u Zagrebu; rat je bio nemilosrdno iscrpio zemlju u kojoj je razina života bila već i prije niska. Između 1941. i 1945. rat za oslobođenje zemlje uključio je i revoluciju koja je imala za cilj prenošenje vlasti na narod i stvaranje novog društva. No, nakon nekoliko godina tijekom kojih se pokušavalo, u svrhu uvođenja komunizma, nametnuti modele privredne i društvene organizacije kakva je postojala u Sovjetskom Savezu, Federativna Narodna Republika Jugoslavija bila je lipnja 1948. odbačena od partija koje su činile Komunističku internacionalu te se našla izvan mreže ranije stvorenih srodnih i međusobno povezanih narodnih demokracija. Potrebno je kazati da je André Blanc u tim teškim okolnostima poštovao odluku koju su donijeli njegovi domaćini. Međutim, sasvim je jasno da ni međunarodni položaj Jugoslavije ni ubrzana kolektivizacija, za koju se ona na brzinu odlučila u siječnju 1949., nisu olakšali istraživaču zadatak: samo zahvaljujući krajnjoj privrženosti i odanosti, spašeni su bitni dijelovi knjižnica i arhiva, iz kojih je on uspio, uz pomoć njihovih službenika, izvući značajne podatke. S druge strane, nagli pad poljoprivredne proizvodnje i izolacija lišili su

Jugoslaviju opskrbe, zajmova i sirovina te su je prisilili da improvizira na tragu *društvenog upravljanja*, što je jako otežalo zadatak istraživaču koji je želio procijeniti raspon i učinke samostalnog upravljanja u zadružnoj poljoprivredi, školstvu, društvenim službama, stanovanju... Pothvat Andréa Blanca treba sagledati u povijesnom kontekstu da bi se shvatilo kako je nakon proučavanja čehoslovačke stvarne situacije mogao okrenuti leđa jugoslavenskoj stvarnosti. Toj odluci, zasnovanoj na objektivnoj analizi situacije, dugujemo činjenicu da posjedujemo djelo trajne vrijednosti.

U tom kontekstu materijalne oskudice, godine koje je André Blanc posvetio izradi disertacije nisu mu ostavljale nimalo slobodnog vremena: nakon povratka iz Zagreba (1950. – 1951.), bio je profesor u gimnaziji u Fontainebleauu, a zatim je primljen kao istraživač u C. N. R. S. (1951. – 1954.) pa je mogao proširiti svoja istraživanja na bečke arhive i savjetovati se s kolegama na raznim jugoslavenskim sveučilištima prije nego što je stupio u gimnaziju „Claude Bernard“ u Parizu 1954., svega nekoliko mjeseci prije obrane disertacije koja je odmah prepoznata kao značajno djelo. Međutim, njezino tiskanje u zbirci Instituta za slavenske studije odnijelo mu je još dvije godine rada...

Početno se njegov projekt trebao odnositi na Istru, ali se to uskoro pokazalo neostvarivim jer je talijansko-jugoslavenska granica bila još sporna. Nije mu odgovaralo ni svesti se na Hrvatsko zagorje, što bi mu inače bilo zgodno s obzirom na njegovu blizinu: to područje, smješteno na brežuljcima i brdima srednje visine, a koje gravitira ili prema Zagrebu ili prema Varaždinu, bilo je suviše usko i homogeno ako se promatra u velikom mjerilu, a i previše zatvoreno ako se sagledava unutar glavnih podjela balkanskog prostora da bi se u njemu jasno ocrtale krupne ljudske razdiobe i krupne faze regionalne organizacije.

Preostaje hrvatsko granično područje. Dinarski se lanac ovdje osjetno snižava; dolina Save završava prostranom zakrivljenom udolinom koja slivu Kupe omogućava da se protegne prema zapadu, svodeći područje visoravni i krajiških uleknuća na usku traku nad kojom se izdižu zdepasti masivi; ta je traka tim šira kako se ide prema sjeveru i jugu. Taj raspored masa omogućuje povezivanje Panonske nizine sa Sredozemljem, a prolazi se sada tako planiraju kako bi odgovarali budućim gospodarskim djelatnostima Zagreba.

To granično područje više približava nego što dijeli bosanske pokrajine na jugu (koje su dugo držali Turci pa su stoga islamizirane) od slovenskih područja na sjeveru, za koja je presudan bio njemački utjecaj jer su dugo i uspješno bila pod austrijskom upravom; ovdje se „Istok pri-maknuo Zapadu te se preko Vlaha izravno povezao sa svijetom Srednje Europe“. Ta zona pokazuje sve znakove izoliranosti koja se iskazuje u

tehničkoj zastarjelosti, slaboj produktivnosti gusto naseljenog seoskog stanovništva i nepotpunom iskorištavanju obradivog tla.

Kako bi objasnio taj paradoks, André Blanc iskoristio je (strpljivo istražujući teren i zemljovide) sve toponimske i onomastičke pokazatelje koji su mu bili na raspolaganju te putopise putnika, upravne i vojne izvještaje, katastarske planove i arhivske materijale. Ta strpljiva rekonstrukcija oslikava arheologiju nastanjanja sela i vodi do podnaslova koji spominje *humanu* geografiju – ali nije li razlog tome pristojnost, odnosno obzir? Zar prvenstvo koje daje ljudskim činiteljima u objašnjavanju regionalne organizacije ne umanjuje ovdje ulogu koja se obično pridaje fizičkoj okolini te ne izdvaja li se time ovaj uzorno pisani esej od uobičajenih djela koja se bave regionalnom geografijom?

Usput je njemački jezik postao za Andréa Blanca radnim jezikom, kao i srpsko-hrvatski koji je počeo učiti usporedno s ruskim. Tijekom rada na ovom projektu poduzeo je više pojedinačnih istraživanja. Istraživanje ogulinskog polja, najšireg i najsloženijeg unutar zacrtane teme, omogućilo mu je da na tom relativno homogenom prostoru ovlada instrumentima neophodnima za projekt; nadalje, tu je proučavanje kraša. Zatim proučavanje vojnih krajina koje mu omogućuje naglašavanje povijesnih uzroka privredne zaostalosti. I na kraju, proučavanje seoskog staništa koje mu je omogućilo zacrtavanje različitih etapa nastanjanja i ponovnog naseljavanja tla te ustanovljavanje veza između faza nastanjanja i sjedilačkih faza s organizacijom sustava poljoprivrednih kultura.

Metoda prilagođena tom području malo se razlikuje od one koju bi bio odabrao neki povjesničar, osim po tome što mu je predmet stvaranje seoskih krajolika koji su izraz tradicionalne privrede, umjesto praćenje razvoja društvenog raslojavanja ili odnosa snaga koje preko svojih institucija upravljaju korištenjem prostorom. Nakon iskustva sa Zapadnom Hrvatskom, André Blanc bio je spreman za druga istraživanja odnosa između agrarnih društava i seoskih struktura na Balkanu, posebno u Albaniji – tri članka koja je tome posvetio nezamjenjiva su – ali i izvan područja Balkana. Pojmovnim instrumentima koje je iskovao u Hrvatskoj analizirao je obnovu trogodišnjeg plodoreda u Jouy-sous-les-Côtes u pokrajini Lorraine u 19. stoljeću. Uostalom, od samog je početka objavio da želi prikazati stanje u Zapadnoj Hrvatskoj kako na temelju okolnosti njezina razvitka tako i s pomoću metode usporedbe koja, prema njegovu mišljenju, opravdava pisanje regionalne monografije. U tom smislu u mnogim njegovim kasnijim napisima, pa i u onim najkonciznijim, treba vidjeti odjek – koji se osjeća i u njegovu podučavanju – i produžetak bavljenja koja su proistekla iz poučavanja Hrvatske, a ne iz djela koja su rezultat slučajnih okolnosti.

Zaključci disertacije kao da najavljuju suvremene probleme. André Blanc nije uspio dokazati pretpostavku da su Turci naselili hrvatsko pogranično područje. No, ustraje na činjenici da je opasnost od Osmanlija pretvorila taj značajan prijelaz u zonu razgraničenja: „povijesna geografija 16. i 17. stoljeća, kaže on, jest strateška geografija. Sve se planira u funkciji sigurnosti, rata, vojske“. Pokazao je kako je civilna Hrvatska uvijek prednjačila pred Vojnom krajinom, koju André Blanc naziva pograničnim područjem, bastionom, pionom na šahovskoj ploči Carstva te je opisuje kao bojno polje koje je često bilo opustošeno i ostajalo bez stanovništva: to su „hrvatske pustinje“, nastanjivanje kojih poprima oblik staništa prilagođenog strateškim prilikama. Njihovo ponovno naseljavanje izbjeglicama s juga koje su donijele svoje običaje zakočilo je fiziokratske pokušaje i usporilo njihovo uključivanje u kapitalističku privredu. Tamošnjem oskudnom građanstvu bili su strani problemi zemlje. Čak i kad su nedostaci fizičkog okoliša izuzetno naglašeni – kao na Kordunu – nema sumnje da su ih vojni i društveni uvjeti na tom području još i pojačali: nedostatak gradskog i industrijskog života – jer je Karlovac tada bio samo garnizonska postaja i veliko trgovište – objašnjava polagano zaostajanje tih područja koja su bila prenaseljena, ali slabo obrađena. Upravo strateška uloga koju je tom području namijenilo Austro-Ugarsko Carstvo svjedoči o „poravnanju društvene strukture, ovapnjenju sustava obrade tla i osiromašenju seoskih krajolika“.

To hrvatsko pogranično područje nije bilo ni stari (jer je tek nedavno naseljeno) ni novi kraj (jer ga nije dotaknuo tehnički napredak) u trenutku kad su ga 1941. zahvatili rat i revolucija. Ono što znademo o nedavnom razvitku Zapadne Hrvatske potvrđuje zaključke Andréa Blanca: ubrzano napuštanje sela koje je započelo u vrijeme Drugog svjetskog rata, a kasnije i posljedice iseljavanja u inozemstvo još su više zakočili razvitak pridonoseći zadržavanju zastarjelosti i zaostajanju, istodobno dok čitavo područje oko Karlovca i Siska izravno gravitira prema Zagrebu.

Razmišljanja o Zapadnoj Hrvatskoj navela su Andréa Blanca na čitav niz usporedbi koje su zahtijevale daljnja proučavanja, u drugim razmjerima. Analiziranje tog područja koje se slabo razvija dalo mu je instrumente da zadovolji znatiželju koju je pobudilo objavljivanje članaka koji su popratili pripremu i tiskanje njegove disertacije. Na mnogim skupovima sazvanima 1958. – 1959. u Nancyju i Saint-Cloudu te kasnije, 1964., u Aix-en-Provenceu i 1971. u Madridu govorio je o svojim idejama i intervencijama koje se odnose na tipologiju agrarnih struktura i na seoska društva.

Nakon što je 1956. iz gimnazije „Claude Bernard“ prešao u gimnaziju „Michelet“ u Vanves, André Blanc je 1957. postao mentorom za

nastavu, zatim 1958. višim predavačem, da bi 1. prosinca 1960. postao profesorom zemljopisa na Filozofskom fakultetu u Nancyju. Još od 1953. bio je član žirija za prijam studenata na Visoku školu u Saint-Cloudu i predavač na *École nationale des langues orientales vivantes* ['Nacionalna škola živih istočnih jezika'], a 1959. postao je i članom odbora Instituta za slavenske studije. Uživao je znanstveni ugled koji mu je priskrbio mnoga priznanja koja su mu dodijelili *Fondation Ernest Denis*, *Société de géographie de Paris* i C. N. R. S. kao stručnjaku čije su mišljenje, savjete i predavanja tražile mnoge obrazovne i istraživačke ustanove.

Suradnik časopisa *Bibliographie géographique internationale* od 1949., *Information géographique* i *Annales de géographie* od 1951., a zatim i *Études rurales*, pisac izvještaja koje su objavili *Annales. Économie Société Civilisation* ['Anali E. S. C.'], i *Annales de l'Est* ['Anali Istoka'], bio je jednim od osnivača *Revue géographique de l'Est* ['Zemljopisnog časopisa za Istok'] u Nancyju 1961., kojem je dugo vremena bio tajnikom i u kojem je vodio kroniku Srednje i Istočne Europe te kroniku Lorraine. O njegovoj ukotvljenosti u istočna područja svjedoči također i njegov doprinos izradi *Atlas de l'Est* ['Atlasa Istoka'], čije je objavljivanje najavilo bujicu značajnih dokumenata. U dijelu zbornika *France de demain* ['Francuska sutra'] posvećenom istočnim krajevima nalazimo četrdesetak stranica koje se odnose na „probleme poljoprivrede“, u kojima neke teme ukazuju na poteškoće na koje nailazimo u Zapadnoj Hrvatskoj: usporavanje poljoprivrednog razvoja izazvano ratovima, posljedice kolonizacije vojnog tipa, ekonomski teret što ga predstavljaju neobrađene zemlje, zapreke koje postavlja usitnjavanje čestica, problematičnu rentabilnost malih posjeda, relativnu prenapučenost sela...

Međutim, 1964. André Blanc prihvatio je i druge zadatke. Kako je bio imenovan članom nove ustanove u Nanterreu, osnovao je zajedno s još nekolicinom kolega sveučilišni front na rubu pariške aglomeracije. Nanterre je tada bio izolirana četvrt, smještena nedaleko od kvarta s barakama. Kako možemo zamisliti da iskustvo koje je stekao u siromašnom Zagrebu prije petnaest godina nije Andréa Blanca nadahnulo optimizmom koji je neophodan za uspjeh? Ondje je postao utemeljiteljem Geografskog instituta koji se tako razvio da je već od 1967. bio u stanju biti domaćinom *Journées géographiques* ['Zemljopisnih dana'] i gdje je osnovao laboratorije za zemljopisna istraživanja Srednje i Istočne Europe te za istraživanje seoske geografije, a ovaj je, među ostalima, 1971. sudjelovao u izradi monografije velikog poljoprivrednog posjeda u Beauceu, naslovljene *Agriculture et management* ['Poljoprivreda i upravljanje'].

Svi oni koji su u to vrijeme pratili njegova predavanja u Nancyju, Nanterreu, Saint-Cloudu, na Istočnim jezicima, na seminarima

Praktične škole kao što su oni u Bruxellesu, Münchenu i Beču sjećaju se smeđokosog profesora srednjeg rasta, jasnoga glasa, pažljivog pogleda koji je u letu hvatao i bilježio primjedbe svojeg sugovornika i odgovarao mu jasno i dokumentirano, uz živu gestikulaciju, želeći i uspijevajući biti uvjerljiv: više studenata Istočnih jezika krenulo je na Balkan prikupiti dokumentaciju potrebnu za D. E. S. ili za magistarsku disertaciju, ali još su brojniji bili oni koji njegovoj metodi i predanosti duguju primanje na posao. Jer, i nakon što ga je bolest primorala da se odrekne zadatka upravljanja Institutom, držao je do toga da zadrži rad na specijalizaciji u kojoj je vidio jednu od važnih uloga Sveučilišta, što je razumljivo kad se ima na umu put koji je i sâm prošao. Kao član Savjetodavne komisije Sveučilišta od 1975. do 1977., imao je priliku izraziti svoj stav, kao i velikodušnu naklonost prema mladim nastavnicima i istraživačima.

S istom onom iskrenošću kojom je odbio pridružiti se osudi „titoizma“ 1948., žalio je zbog nihilističkih vidova burnih pokreta koji su dvadeset godina kasnije doveli u pitanje i samo Sveučilište jer je smatrao da je njihova društvena osnova uska, a politička podloga tanka. Premda nije bio uvjeren u izvrsnost sveučilišnog sustava, više je vjerovao u odmjereno napredovanje na temelju uspjeha u školi i rada nego u nesigurne slobodarske igre na rubu stvarnosti. Ne nalazimo li u njegovoj procjeni snagu pouke koju je izvukao iz Zapadne Hrvatske, gdje je ukazao na kobne posljedice prekasno ili možda prerano nadošle revolucije na prostoru koji je predugo ostao izvan dosega strujanja koja su se zbivala u ostalom svijetu?

Istodobno je to razdoblje bilo izuzetno plodno: 1965. pojavile su se dvije vrlo gusto pisane komplementarne knjige o zemljopisu i privredi Balkana koje sažimaju čitavo njegovo iskustvo s Jugoslavijom, kao i znanje stečeno na radnim zadacima u obližnjim zemljama. Godine 1967. pojavljuje se precizna geografija Jugoslavije i njezinih pokrajina te vrijedni doprinosi knjigama posvećenima, s jedne strane, „Europe méditerranéenne“ [‘Sredozemnoj Europi’] u zborniku *Europe de demain* [‘Europa sutra’], a s druge strane „Républiques socialistes d’Europe centrale“ [‘Socijalističkim republikama srednje Europe’] u zbirci *Magellan*; 1970. dovršio je vrlo odmjereno djelo o Rumunjskoj, čije se objavljivanje odužilo sve do 1973., a čiji podnaslov – *le fait national dans une économie socialiste* [‘nacionalni element u socijalističkoj privredi’] – podsjeća na jednu davnu hipotezu te istodobno upućuje na novo usmjerenje njegovih istraživanja.

Andréu Blancu bilo je stalo do toga da smjesti regionalnu geografiju u šire okvire; je li i pri tome ponovo osjećao da organizacija prostora u Istočnoj Europi ukazuje na pomake od Istoka prema Zapadu?

Je li i tu ponovo otkrio sliku nekadašnje „velike polipske kolonije koju Beč i Budimpešta prebacuju preko Balkana“? Nametnulo se proučavanje sovjetskog prostora da bi se objasnilo kako privredna načela uzimaju u obzir zemljopisni okoliš: 1971. objavio je André Blanc zajedno s Henrijem Chambreom svezak zbornika *Magellan*, u potpunosti posvećen opisu regija Sovjetskog Saveza i objašnjavanju njihove artikulacije.

Smatramo ipak da to značajno djelo, koje dodatno uravnotežuje ukupno njegovo dotadašnje djelo, tek najavljuje knjigu punu simpatije i osjećaja mjere koja će značiti sintezu, a bit će objavljena 1974. pod naslovom *L'Europe socialiste* ['Socijalistička Europa'] koji u nečemu nije zadovoljio autora: budući da se radilo o tome koliko se socijalizam morao i mogao prilagoditi geografskom okolišu, preobraziti naslijeđene karakteristike, izbrisati suprotnosti između stare i nove klase, želio je da naslov tom djelu bude *Géographie et Socialisme* ['Geografija i socijalizam']. Čitanje toga djela uvjerava nas da André Blanc daje geografskom terminu vrlo široko značenje te da ne zaboravlja kako jedno pitanje nije dobilo odgovor u njegovu djelu o Zapadnoj Hrvatskoj.

Pendent opera interrupta. André Blanc imao je planova i članaka koje je ponekad spominjao i davao na znanje kako napreduju ponekom bilješkom ili pismom pisanim gustim rukopisom, prilikom neke rasprave, predavanja ili seminara. Njegov projekt proučavanja suvremene poljoprivredne krize u podunavskim i balkanskim zemljama bio bi nam omogućio da se nadovežemo na čitav niz ideja koje je sabrao nakon povratka iz Hrvatske, u vrijeme sve veće kolektivizacije i urbanizacije, a odnosile su se na prijenos tehnologije i spori rast produktivnosti. No, zaustavila ga je bolest, a od 1971. unosila je pomutnju i nova faza koncentriranja poljoprivrednih posjeda. Želio je izraziti svoje mišljenje o problemu Vlaha u sredozemnoj i karpatskoj Europi, problemu koji ga je zaokupljao od samog početka, od trenutka kad je uočio značenje i razmjer iskrčivanja terena do kojeg je došlo u Vojnoj krajini u 17. stoljeću; bio bi to suvremeni doprinos starom balkanskom problemu, pri kojem prividno jedinstvo izraza prikriva veliku zamršenost. Isto se odnosi na njegovu namjeru da sintetizira problem islama na Balkanu koji bi se zasnivao na gledištima i dokumentima naroda koji su ga prihvatili...

No, sve to bez sumnje nije izgubljeno. André Blanc znao je pitanjima koja je postavljao geografima, ekonomistima i sociolozima prenijeti svoje ideje, a na temelju poslova koje je vodio i tema koje je istraživao mogli su se naslutiti njegovi planovi... Koliko će samo geografskih instituta Srednje Europe (izvan onih njemačkih) – u Beogradu, gdje je bio članom Geografskog društva „Jovan Cvijić“, u Zagrebu, Ljubljani, Skoplju, Sofiji, Łódžu, Bukureštu, Cluju, Iașiju i drugdje – gdje je volio

govoriti i gdje je višekratno objavljivao na domaćim jezicima, žaliti za prerano nestalim prijateljem i stručnjakom?

Prevela Nataša Desnica

FRANÇOISE
GRIVÔT
I
PIERRE-YVES
PÉCHOUX

ANDRÉ BLANC
KRONOLOŠKI POPIS
GLAVNIH PUBLIKACIJA

1948.

1. „La recolonisation tchécoslovaque dans les régions frontalières“ [‘Ponovno naseljavanje pograničnih predjela’], *Politique étrangère* (Paris), XIII/1948., 55–86.

1949.

2. „Ogulinsko polje. Studija iz agrarne geografije“, *Geografski glasnik* (Zagreb), XI.–XII./1949. – 1950., 83–96.

1950.

3. „Francuske studije o agrarnoj geografiji“, *Glasnik Srpskog geografskog društva* (Beograd), XXX/1950., br. 1, 35–42.

1951.

4. „L'économie yougoslave“ [‘Jugoslavenska ekonomija’], *L'information géographique* (Paris), 2/1951., 1–13.
5. „Le polje d'Ogulin“ [‘Ogulinsko polje’], *Bulletin de l'Association de géographes français* (Paris), 1951., 2–13.

1952.

6. „Odnos geografije i historije prikazan na primjeru Zapadne Hrvatske“, *Geografski glasnik* (Zagreb), XIV.–XV./1952. – 1953., 35–43, 2 slike.
7. „Les poljés karstiques“ [‘Kraška polja’], *L'information géographique* (Paris), 1952., 68–72.
8. „Les confins militaires croates au XIXe siècle“ [‘Hrvatska vojna krajina u 19. stoljeću’], *Revue des études slaves* (Paris), XXVIII/1952., 111–128.

1953.

9. „Poskus statistične interpretacije pri studiji agrarne strukture na zahodnem Hrvatskem“ [‘Pokušaj statističke interpretacije s gledišta agrarne strukture zapadne Hrvatske’], *Geografski vestnik* (Ljubljana), XXV/1953., 50–66.

10. „Problèmes d’habitat rural en Croatie occidentale“ [‘Problemi ruralnog staništa u zapadnoj Hrvatskoj’], *Annales de Géographie* (Paris), 330/1953., 108–117.

1954.

11. „Types de villages allongés en Croatie et en Slavonie“ [‘Tipovi izduženih sela u Hrvatskoj i Slavoniji’], *Annales de l’Université de Poitiers* (Poitiers), 1954., 1–9, 5 slika.

1956.

12. „Neobavljeno dopisivanje francuskog konzula u Travniku Pierrea Davida“, *Starine* (Zagreb), 1956., 63–95.

1957.

13. *La Croatie occidentale Étude de géographie humaine* [‘Zapadna Hrvatska. Studija iz humane geografije’], Université de Paris, Institut des études slaves, sv. XXV., Paris 1957., XIV–500 str., 53 slike. Glavna disertacija, državni doktorat.

14. André BLANC, Étienne JUILLARD, André MEYNIER, Xavier DE PLANHOL i Gilles SAUTER, „Structures agraires et paysages ruraux“ [‘Agrarne strukture i ruralni krajolici’], *Annales de l’Est* (Nancy), 17/1957., 108–110.

1958.

15. „Répertoire bibliographique critique des études de relief karstique en Yougoslavie depuis Jovan Cvijić“ [‘Kritička bibliografska zbirka studija kraškog reljefa u Jugoslaviji poslije Jovana Cvijića’], *Mémoires et documents du Centre de documentation cartographique et géographique* (Paris), 1958., 136–228. (V. komentar Paula VEYRETA u: *Géographie alpine*, 4/1959., 620–621) Dodatak doktorskoj disertaciji.

16. „Le colloque de Nancy sur les structures agraires“ [‘Kolokvij u Nancyju o agrarnim strukturama’], *L’information géographique* (Paris), XXII/1958., br. 2, 75–78.

1959.

17. „Communautés rurales et structures agraires dans les pays sud-slaves. Géographie et histoire agraires“ [‘Seoske zajednice i agrarne strukture u južnoslavenskim zemljama’], *Géographie et histoire agraires. Actes du Colloque international organisé par la Faculté des Lettres de l’Université de Nancy*, 2. – 7. rujna 1957., Nancy 1959., 57–67.

18. „Pour une étude géographique de la propriété en Yougoslavie“, *Supplément au Bulletin de Saint-Cloud* (Paris), 1959., 179–183.

1960.

19. André BLANC, Étienne JUILLARD, Joanny EAY i Michel ROCHEFORT, *Les régions de l’Est* [‘Regije Istoka’], Paris 1960., 160 str., 16 karata i grafikona.

20. „Recherches sur les communautés patriarcales et les structures agraires en Albanie du Nord“ [‘Studije o patrijarhalnim zajednicama i agrarnim strukturama u sjevernoj Albaniji’], *Bulletin de l’Association de géographes français* (Paris), 292–293/1960., 117–128, 1 slika.

1961.

21. „Naissance et évolution des paysages agraires en Albanie“ [‘Nastanak i razvoj agrarnih krajolika u Albaniji’], *Geografiska Annaler* (Stockholm), XLIII/1961., br. 1–2, 8–16, 1 slika, 9 fotografija
22. André BLANC i Jean PELTRE, „Chronique lorraine“ [‘Lorenska kronika’], *Revue géographique de l’Est*, 3/1961., 253–272; 2/1962., 199–208.
23. „Carte et notice de Atlas de l’Est (planche 34 A): l’équipement agricole“ [‘Zemljovid i natuknica u Atlasu Istoka (tablica 34 A): poljodjelska oprema’], 1961. – 1962.
24. i 25. „Chronique lorraine. Problèmes agraires“ [‘Lorenska kronika. Agrarni problemi’], *Revue géographique de l’Est*, 2/1962. – 1963., 179–185. Uređivanje ovoga godišnjaka lorenske kronike, kao i kronike Srednje i Istočne Europe u istom časopisu.
26. „L’évolution contemporaine de la vie pastorale en Albanie méridionale“ [‘Suvremeni razvoj pastirskog života u južnoj Albaniji’], *Revue Géographique alpine*, 3/1963., 429–461, 3 slike, fotografska tablica.
27. „Le problème des régions frontières: le cas de Tachov“ [‘Problem pograničnih regija’], *Revue géographique de l’Est*, 2/1963., 155–165, zemljovidi.
28. „Problèmes de géographie urbaine en Roumanie“ [‘Problemi urbane geografije u Rumunjskoj’], 3/1963., 307–332, 1 zemljovid, tablica, 4 fotografske tablice.
29. „Nouveau visage de la campagne française“ [‘Novo lice francuskog krajolika’], *Le français dans le monde* (Paris), 17/1963., 12–15.

1964.

30. „Aspects et problèmes de l’agriculture bulgare“ [‘Aspekti i problemi bugarske poljoprivrede’], *Revue géographique de l’Est*, 3/1964., 301–313, zemljovidi.
31. „Les problèmes de l’industrialisation en Bulgarie“ [‘Problemi industrijalizacije u Bugarskoj’], III/1963., br. 3, 307–331.

1965.

32. *L’économie des Balkans* [‘Privreda Balkana’], Que sais-je?, sv. 1193, Paris 1965. (21977.), 126 str., zemljovidi, bibliografija.
33. *Géographie des Balkans* [‘Geografija Balkana’], Que sais-je?, sv. 1154, Paris 1965., 126 str., zemljovidi, bibliografija.
34. „Le Conseil aide économique mutuelle COMECON ou CAEM“ [‘Vijeće za uzajamnu ekonomsku pomoć’], *Revue géographique de l’Est*, V/1965., br. 3, 375–388.

35. „Autogestion, décentralisation et sociologie économique en Yougoslavie“ [‘Samoupravljanje, decentralizacija i ekonomska sociologija u Jugoslaviji’], prema Albertu Meisteru i Yvesu Le Balleu, *Annales de Géographie*, LXXIV/1965., br. 403, 349–352.

1966.

36. „Extension et déclin de l’assolement triennal au XIXe siècle. L’évolution sociale d’une commune lorraine“ [‘Širenje i propadanje trogodišnjeg plodoređa u XIX. stoljeću. Društveni razvitak jedne lorenske općine’], *Revue géographique de l’Est*, 1–2/1966., 89–95, zemljovid.

1967.

37. André BLANC, Michel DRAIN i Bernard KAYSER, *L’Europe méditerranéenne* [‘Sredozemna Europa’], Europe de demain, sv. 3, Paris 1967., 270 str., zemljovidi.

38. „Problèmes d’aménagement dans le delta du Danube“ [‘Problemi razvoja u delti Dunava’], *Bulletin de l’Association de géographes français*, 357–358/1967., 3–16, 5 zemljovida, sažetak na engleskom jeziku.

39. „La Yougoslavie“ [‘Jugoslavija’], Paris 1967., 228 str., tablice, zemljovidi (V. osvrt, posebno: René CLOZIER, *L’Information géographique*, 32/1968., br. 1, 54; Georges CHABOT, *Annales de Géographie*, LXXVII/1968., br. 423, 636).

40. „L’originalité de la formation du réseau urbain dans un état en voie de développement: la Yougoslavie“ [‘Izvornost oblikovanja urbane mreže u državi u razvoju: Jugoslavija’], *Geographica polonica*, 12/1967., 223–231, 2 slike. (12e Colloque de géographie franco-polonais, septembre 1965 [‘12. francusko-poljski geografski kolokvij, rujan 1965.’])

41. André BLANC i George ENYEDI, „La Hongrie“ [‘Mađarska’]; André BLANC i Ion SANDRU, „La Roumanie“ [‘Rumunjska’], u: *Les Républiques socialistes d’Europe centrale* [‘Socijalističke republike Srednje Europe’], Paris 1969. (Magellan 15)

1970.

42. André BLANC, Étienne JUILLARD, Joanny EAY i Michel ROCHEFORT, *Les régions de l’Est* [‘Regije Istoka’], 2. izd., Paris 1970., 167 str. (France de demain)

1971.

43. André BLANC i Henri CHAMBRE, *L’U. R. S. S. [‘SSSR’]*, Paris 1971., 268 str., dijagrami, grafikoni, tablice. (Magellan 18)

1972.

44. „Mutations des sociétés rurales dans les terres balkaniques d’économie collectiviste“ [‘Promjene ruralnih društava u balkanskim zemljama s kolektivističkom privredom’], *Actes du Colloque de géographie de Madrid*, 23. – 27. ožujka 1971., Aix-en-Provence 1972., 57–60.

1973.

45. *La Roumanie. Le fait national dans une économie socialiste* [‘Rumunjska. Nacionalno pitanje u jednoj socijalističkoj privredi’], Paris 1974., 144 str. (V. osvrt Henrija CHAMBREA u: *Projet*, 88/1976.)
46. *L’Europe socialiste* [‘Socijalistička Europa’], Paris 1974., 263 str. (V. osvrt, posebno: René CLOZIER, *Information géographique*, 1974., str. 200; Paul VEYRET, *Revue géographique alpine*, 1/1975., 156; Ludwik STRASZEWICZ, *Przegląd Geograficzny*, 1975., 638–639)
47. „Politique agricole et régions en U. R. S. S.” [‘Poljoprivredna politika i regije u SSSR-u’], *Bulletin de l’Association des géographes français*, 51/1974., br. 420–421, 331–337, 6 tablica, sažetak na engleskom jeziku.
48. André BLANC, Pierre GEORGE i Henri SMOTKINE, *Les Républiques socialistes d’Europe centrale* [‘Socijalističke republike Srednje Europe’], 2. izd., Paris 1975. (Magellan 15)
49. André BLANC i Henri CHAMBRE, *L’U. R. S. S.* [‘SSSR’], 2. izd., Paris 1975., 288 str. (Magellan 18)

1976.

50. „Changements sociaux dans la campagne française” [‘Društvene promjene u francuskom selu’], *Geografski glasnik*, 38/1976., 13–29. (*Hommage* profesoru Rogliču)

1977.

51. (*sic!*) *Géographie de U. R. S. S.* [‘Geografija SSSR-a’], Paris 1977.

Neobjavljena djela:

- „Mise au point et questions de méthode: étude des problèmes agraires dans les pays balkaniques” [‘Pojašnjenja i pitanja metode: studija agrarnih problema u balkanskim zemljama’], *Colloque du Conseil méditerranéen des sciences sociales*, Aix-en-Provence, ožujak 1964.
- „Sur les rapports villes-campagnes en Yougoslavie” [‘O odnosima selograd u Jugoslaviji’], *Séminaire de l’Ecole pratique des Hautes études sur la structure agraire de l’Europe du Sud-Est*, 21. ožujka 1972.

RAZNO:

- André BLANC i Georges POINSAC, „Agriculture et management” [‘Poljoprivreda i upravljanje’], Saint-Cloud 1971., C. A. V. E. N. S., Saint-Cloud, film, 31 minuta, zvuk, u boji.

OD BROJNIH RECENZIJA DJELA NAVEST ĆEMO:

1976.

- Der Tourismus und seine Perspektiven in Südosteuropa* [‘Turizam i njegove perspektive u Jugoistočnoj Europi’], München 1971., 186 str. (*Annales de géographie*, 85/1976., br. 468, 236)
- Koloman IVANIČKA, *Problems of development of rural space economy* [‘Problemi razvoja prostora ruralne ekonomije’], Bratislava 1971., 232 str. (*Annales de géographie*, 85/1976., br. 468, 628–629)

Peter ROSTANKOWSKI, *Siedlungsentwicklung und Siedlungsformen in den Ländern der russischer Kosâkenheere* ['Razvitak naselja i njihovi oblici u zemljama s ruskim kozačkim vojnim postrojbama'], Berlin 1969., 84 str. (*Annales de géographie*, 85/1976., br. 468, 629–630)

1977.

Dragoljub MILANOVIĆ, *Kraljevo i njegovo uže gravitaciono područje*, Beograd 1973., 254 str. (*Annales de géographie*, 87/1977., br. 473, 116)

Jean LE COZ, *Les réformes agraires* ['Agrarne reforme'], Paris 1974. (*Annales de géographie*, 87/1977., br. 474, 233–235)

Bela SARFALVI, *Recent population movements in the East European countries* ['Novija kretanja stanovništva u istočnoeuropskim zemljama'], Budapest 1970. (*Annales de géographie*, 87/1977., br. 476, 492–493)

Jean FLAVIEN i André LAJOINIE, *L'agriculture dans les pays socialistes d'Europe* ['Poljoprivreda u europskim socijalističkim zemljama'], Paris 1976., 290 str. (*Annales de géographie*, 87/1977., br. 477, 621–623)

Violette REY, *Brasov, une vocation urbaine* ['Brašov, urbano pozvanje'] (*Annales de géographie*, 87/1977., br. 475, 351)

Sudjelovao je u izradi *Bibliographie géographique internationale* ['Međunarodne geografske bibliografije'] od 1948. do 1977. Poglavlja: „Balkan“, cjelina „Jugoslavija“, „Albanija“. Za svaki godišnji svezak pribavljao je dokumentaciju uz brojne komentare djela koja je navodio, objavljena najčešće na slavenskim jezicima.

III.

ZAPADNA HRVATSKA U RETROSPEKTIVI

DANE
PEJNOVIĆ

ZAPADNA HRVATSKA: TENDENCIJE SOCIJALNO- GEOGRAFSKE PREOBRAZBE U DRUGOJ POLOVINI 20. STOLJEĆA

1. Uvod

Pojava hrvatskog prijevoda studije Andréa Blanca *La Croatie occidentale. Étude de géographie humaine* (Zapadna Hrvatska: studija iz humane geografije, Zagreb 2003.) važna je pojava u hrvatskoj kulturnoj i stručnoj javnosti iz dvaju razloga. Prvo, njome je našoj javnosti približena i postala neposredno dostupna kompleksna studija s obilježjima problemski koncipirane monografije o specifično važnom, ali istraživački relativno zanemarenom dijelu Hrvatske. Drugo, riječ je o knjizi koja je danas podjednako intelektualno inspirativna kao u vrijeme pojave njezina izvornika, prije gotovo pola stoljeća.

Takvo njezino značenje određeno je značajkama prostora proučavanja, primjenjenom metodologijom i vremenskim okvirom Blancova istraživanja. Prostorni okvir studije – između Senjskog bila i Donjeg Pokuplja, odnosno hrvatsko-slovenske i hrvatsko-bosanskohercegovačke granice – koji je njezin autor nazvao Zapadna Hrvatska, nije geografska regija ni po homogenom pejzažu ni po funkcionalnim obilježjima i pod takvim se nazivom ne spominje u tadašnjoj, niti u kasnijim geografskim regionalizacijama Hrvatske. Otuda je točna postavka da je prostorni pojam „Zapadna Hrvatska ponajprije njegov pojam koji je upravo on istraživački stvorio te koji je samo njegov i ostao“.¹ Povezano s time, nameće se pitanje o motivu njegova izbora tako heterogenoga područja istraživanja, bez izrazitijih obilježja regije. U traženju odgovora na to pitanje treba poći od objekta proučavanja studije, čiji širok tematski okvir – od povijesno-geografskog razvoja i kulturnog pejzaža, preko suvremenih razvojnih procesa, do uzroka zaostajanja pojedinih dijelova ruralnog prostora Zapadne Hrvatske – upućuje da se on pritom prije svega rukovodio istraživačkim ciljevima.² Većina prostorno-razvojnih zakonitosti, koje je pritom uopćio, dobila je svoju naknadnu potvrdu

u razvojnim procesima tijekom druge polovine 20. stoljeća. Otuda je Zapadna Hrvatska danas istraživački podjednako inspirativna kao i u razdoblju Blancova proučavanja. No, ima li se u vidu dubina razvojnih problema, posebno problem stabilizacije naseljenosti u pojedinim njezinim dijelovima, onda je taj prostor u određenom smislu čak i veći istraživački izazov nego sredinom prošlog stoljeća.

Neki od tih prostorno-razvojnih problema Zapadne Hrvatske tema su ovog rada, čiji je cilj istražiti tendencije socijalno-geografske preobrazbe tog prostora tijekom druge polovine 20. stoljeća. U okviru toga pobliže će se problematizirati procesi demografskog, socijalno-ekonomskog i prostornog razvoja ovog dijela Hrvatske u njihovoj vremenskoj i prostornoj diferenciranosti. Tako definiran objekt nalaže potrebu primjene dijakronijskog i sinkronijskog pristupa, kao i odgovarajuću prostorno-vremensku shemu istraživanja. Dijakronijski pristup, sa svojstvenom mu kauzalnom metodologijom, primijenit će se u analizi pojedinih razvojnih procesa, a sinkronijski pri njihovu kompleksnom sagledavanju, odnosno problematiziranju u regionalno-geografskom kontekstu.

Vremenski okvir istraživanja čini međupopisno razdoblje 1953. – 2001. sa šest popisa stanovništva, što omogućuje praćenje prostornih procesa u pet manjih vremenskih sekvencija. To uključuje i usporedbu smjera i intenziteta odvijanja pojedinih procesa u dvama homogenim razdobljima, u uvjetima socijalističkog društveno-gospodarskog sustava (1953. – 1991.) i u tranzicijskom razdoblju (1991. – 2001.).

Prostorna shema istraživanja temelji se na četirima razinama analize: 1. naselja, 2. bivše općine (do početka 1992.), 3. regije; 4. Zapadna Hrvatska. Zbog mogućnosti analogije razvojnih procesa, podaci su sravnjeni s regionalnom strukturom primijenjenom u Blancovoj studiji, koja uključuje pet manjih prostornih cjelina, regionalnih sastavnica Zapadne Hrvatske.

2. Regionalna struktura i suvremena prostorna organizacija Zapadne Hrvatske

Kao što je prethodno istaknuto, prostorni pojam Zapadne Hrvatske, u smislu A. Blanca, obuhvaća široko prijelazno područje između Donjeg Pokuplja na sjeveroistoku i velebitskog ogranka Senjskog bila na jugozapadu te hrvatsko-slovenske granice na sjeverozapadu i hrvatsko-bosanskohercegovačke granice na jugoistoku. Tako izdvojena *regija* izrazito je heterogena geoprostorna cjelina. Uključuje dijelove dviju velikih geografsko-ekoloških cjelina Hrvatske, izdvojenih prema kriteriju kompleksne geografske homogenosti,³ Središnje i Gorske Hrvatske, te dviju funkcionalnih makroregija – Zagrebačke i Riječke. Tako izdvojen

prostor organiziran je u okviru četiriju suvremenih hrvatskih županija: Karlovačke, Sisačko-moslavačke, Primorsko-goranske i Zagrebačke.

Veći, sjeverni, središnji i istočni dio Zapadne Hrvatske pripada Središnjoj, a manji – zapadni i jugozapadni dio – Gorskoj Hrvatskoj. Unatoč jasno izraženoj prostornoj individualiziranosti na prvom stupnju fizionomske regionalizacije Hrvatske, obje te regije odlikuju se naglašenom raznolikošću svoje prostorne strukture. Povezuje ih heterogen reljef i jedinstven tip klimatsko-ekoloških obilježja, a razlikuju se po stupnju (ne)homogenosti regionalnog kulturnog pejzaža – izrazitije je homogen u Gorskoj Hrvatskoj nasuprot više heterogenom u Središnjoj Hrvatskoj.⁴ Na osnovi izloženih razlika u obilježjima njihove prostorne strukture, u okviru dijelova Središnje i Gorske Hrvatske koji pripadaju Zapadnoj Hrvatskoj moguće je izdvojiti pet manjih, prostorno individualiziranih cjelina:⁵ Baniju ili Banovinu, Kordun, Prigorje-Pokuplje, Gorski kotar i Ogulinsko-plašćansku zavalu.

Banija ili Banovina⁶ tradicionalna je regija u južnom dijelu Središnje Hrvatske. Taj prostorni pojam prvotno je odgovarao obuhvatu nekadašnje Banske krajine. Suvremeni geografski pojam Banija/Banovina nešto je uži i ne odnosi se na područje općina Jasenovac i Sunja, sjeverno i južno od rijeke Save, koje su izdvojene u okviru regije Sisačka Posavina,⁷ kao i dijelove područja Grada Siska, južno od Kupe, koji su također bili u sastavu povijesne Banske krajine, a danas su dio urbane aglomeracije Siska.⁸ Kao što je već napomenuto, u ovom radu taj će se prostorni pojam koristiti u smislu A. Blanca, što znači s općinama Jasenovac i Sunja, ali bez Siska. U okviru Zapadne Hrvatske Banija/Banovina izdvaja se specifičnom reljefnom strukturom (valovito pobrđe prosječne visine oko 300 metara s uzvišenjem Zrinske gore, oblikovani na podlozi od nepropusnih paleozojskih i terciarnih sedimenata), povijesnom (Banska krajina) i suvremenom organizacijom prostora (u sastavu Sisačke nodalno-funkcionalne regije), prepoznatljivim kulturnim pejzažom (dispersna do nizno okupljena naselja prepoznatljive morfologije – „pokupski tip kuća“) te sociokulturnim osobinama stanovništva.⁹

Slično se i Kordun izdvaja kao tradicionalna prostorna cjelina u južnom dijelu Zapadne Hrvatske. I Kordun je povijesni pojam,¹⁰ ali za razliku od Banije/Banovine, bez jasno omeđenog prostornog obuhvata. Prema uvriježenom shvaćanju, taj se prostorni pojam odnosi na područje otvorenog krškog ravnjaka u porječju srednjeg i, dijelom, donjeg toka Korane, između Male Kapele na jugu, povezanog niza krških uzvišenja (Krpel – Hum – Pištenica) koji ga razdvajaju od Ogulinsko-plašćanske zavale na zapadu i jugozapadu te hrvatsko-bosanskohercegovačke granice na istoku. Najslabije je omeđen na sjeveroistoku, između Petrove gore i

Karlovačkog Pokuplja, gdje na području suvremene Općine Gvozd (ranije Vrginmost),¹¹ a manjim dijelom i Općine Vojnić dolazi do preklapanja povijesnih regija Banije/Banovine i Korduna. Osnovu izdvojenosti Korduna u okviru Zapadne Hrvatske čini reljefna struktura (određena morfološki raščlanjenom krškom zaravni, oblikovanoj na podlozi od dolomitiziranih vapnenaca – „pokriveni krš“), potom povijesna (Slunjska krajiška pukovnija) i suvremena organizacija prostora (u sastavu Karlovačke regije) te prepoznatljiv kulturni pejzaž (mala, disperzno razmještena naselja s niskim stupnjem lokalne okupljenosti stanovništva).

Sjeverni dio Zapadne Hrvatske zaprema fizionomski heterogenije područje koje je Blanc nazvao Prigorje-Pokuplje.¹² Po svojim prirodno-geografskim obilježjima to je prijelazni prostor između peripanonskog prostora Središnje Hrvatske i pokrivenog kordunskog krša, južno od Karlovca. U okviru Zapadne Hrvatske izdvaja se prevladavajućim nizinskim obilježjima (zavala Crne Mlake, Karlovačka zavala, dolina Kupe) te značajnim udjelom ekološki povoljnih i gospodarski vrijednih prigorskih zona na padinama staroga gromadnoga gorja. Različiti povijesno-razvojni procesi (u sastavu Vojne krajine i Provincijala) očituju se u prostorno diferenciranom kulturnom pejzažu, što, uz suvremenu organizaciju prostora (u okviru Karlovačke i Zagrebačke regije) utječe da taj dio Zapadne Hrvatske ima najslabije izražene značajke prostorne cjeline.

Zapadni i južni dio Zapadne Hrvatske zapremaju dvije manje prostorne cjeline Gorske Hrvatske – Gorski kotar i Ogulinsko-plašćanska zavala. Gorski kotar fizionomski je najbolje individualizirana prostorna cjelina Zapadne Hrvatske. Osnovu njegove regionalne izdvojenosti prije svega čini socijalno-ekonomski relevantna reljefna struktura, određena originalnom kombinacijom dolinskog reljefa, vezanog znatnim dijelom za nepropusne stijene, s visoko izdignutim slabije okršenim ravnjacima i izrazito višim krškim sredogorjem.¹³ Dopunjuju je klimatsko-ekološka obilježja dinarskoga gorsko-krškog prostora te specifičan kulturni pejzaž, obilježen prevlašću malih krčevina uz prometne koridore, s izrazito cestovnim naseljima i izduženom parcelacijom obradivih površina te nedostatkom većih naselja. Takva obilježja kulturnog pejzaža odraz su specifičnog historijsko-geografskog razvoja ovog dijela Zapadne Hrvatske (u okviru Provincijala, kao kontaktno-spojnog prostora s posredničkom funkcijom između Sjevernog hrvatskog primorja i Središnje Hrvatske).

Slično kao i Gorski kotar, značajkama kontaktnog prostora odlikuje se i posljednja fizionomska cjelina Zapadne Hrvatske, Ogulinsko-plašćanska zavala. Pod tim prostornim pojmom podrazumijeva se reljefno izdvojena potkapelska fluvio-krška zona, između Vitunjsko-jelačkog

proširenja na sjeverozapadu i Ličke Jasenice na jugoistoku. Uz takvu makroreljefnu strukturu (prostrana zavala sa sekundarno izraženim značajkama pokrivenog krša), regionalnoj posebnosti tog prostora pridonosi i jedinstven historijsko-geografski razvoj, odnosno prostorna organizacija u sastavu bivše Ogulinske vojnokrajiške pukovnije. To se neposredno očituje u tipološki jedinstvenom kulturnom pejzažu, obilježenom nizno okupljenim naseljima (cestovna naselja) i razmjerno kultiviranim agrarnim krajolikom, po čemu se ta prijelazna prostorna cjelina jasno razlikuje od višega Gorskog kotara i nižeg peripanonskog prostora.¹⁴

U upravno-teritorijalnom pogledu Zapadna Hrvatska organizirana je u 12 upravnih gradova i 34 općine, okupljenih u četirima suvremenim hrvatskim županijama. Od toga se u okviru Gorskog kotara nalaze tri grada (Čabar, Delnice i Vrbovsko) i šest općina (Brod Moravice, Fužine, Lokve, Mrkopalj, Ravna Gora i Skrad), u okviru Ogulinsko-plašćanske zavale jedan grad (Ogulin) i četiri općine (Josipdol, Plaški, Tounj i Saborsko), u okviru Korduna jedan grad (Slunj) i tri općine (Cetingrad, Rakovica i Vojnić), u okviru Banije/Banovine tri grada (Glina, Hrvatska Kostajnica i Petrinja) i osam općina (Donji Kukuruzari, Dvor, Gvozd, Hrvatska Dubica, Jasenovac, Majur, Sunja i Topusko) te u okviru Prigorja-Pokuplja četiri grada (Duga Resa, Jastrebarsko, Karlovac i Ozalj) i trinaest općina (Barilović, Bosiljevo, Draganić, Generalski Stol, Klinča Sela, Krašić, Krnjak, Lasinja, Netretić, Pisarovina, Ribnik, Žakanje i Žumberak).

Tako definirana prostorna cjelina Zapadne Hrvatske zaprema površinu od 8167,9 km² (14,4% površine Hrvatske), na kojoj je 2001. registrirano 262 016 stanovnika (odnosno 5,9% stanovništva Hrvatske). Otuda proizlazi gustoća naseljenosti od oko 30 st./km², što je za oko 2,5 puta manje od prosjeka Hrvatske (32,1 st./km² u Zapadnoj Hrvatskoj prema 78,5 st./km² u Hrvatskoj kao cjelini).

Različiti uvjeti prirodne osnove i povijesno-geografskog razvoja, kao i učinci recentnih razvojnih procesa, kumulativno su se odrazili u neravnomjernom razmještaju stanovništva. Težište naseljenosti Zapadne Hrvatske nalazi se u Prigorju-Pokuplju koje zaprema tek nešto više od četvrtine površine Regije, ali je u njoj okupljena polovina njezina ukupnog stanovništva. S druge, pak, strane, Gorski kotar, Ogulinsko-plašćanska zavala i Kordun, koji zajedno zauzimaju 41,5% površine Zapadne Hrvatske, sveukupno bilježe tek oko stanovništva Zapadne Hrvatske, s pojedinačnom participacijom oko i ispod 10%.¹⁵

Takve razlike u razmještaju naseljenosti na odgovarajući se način odražavaju i u gustoći naseljenosti, s rasponom od 1 : 3,7 između Korduna i Prigorja-Pokuplja. Znatno su izrazitije razlike u gustoći naseljenosti upravnih gradova i općina, od kojih se daleko najslabijom

naseljenošću, s manje od 10 st./km², izdvajaju ruralne općine, Saborsko u Ogulinsko-plašćanskoj udolini i Mrkopalj u Gorskom kotaru. U skupini rijetko naseljenih općina, između 10 i 15 st./km², nalaze se također i općine: Rakovica na Kordunu, Žumberak, Bosiljevo i Ribnik u regiji Prigorje-Pokuplje, Dvor i Jasenovac na Baniji/Banovini te Tounj i Plaški u Ogulinsko-plašćanskoj zavali.

Pored prosječno rijetke i prostorno izrazito neravnomjerne gustoće naseljenosti, suvremenu strukturu naseljenosti Zapadne Hrvatske karakterizira i malen broj te nizak stupanj centraliteta središnjih naselja. Za suvremene razvojne procese ključno značenje ima činjenica da je to funkcionalno izrazito dezintegriran prostor, uglavnom okupljen oko regionalnih središta Karlovca (južni dio Prigorja-Pokuplja, Kordun i Ogulinsko-plašćanska zavala) i Siska (Banija/Banovina), dok rubni dijelovi regije gravitiraju makroregionalnim središtima, Zagrebu (sjeverni dio Prigorja-Pokuplja) i Rijeci (Gorski kotar). Zbog središnjeg položaja i funkcionalne opremljenosti kao razvijenoga regionalnog središta, najveći utjecaj na taj prostor ima Karlovac. Pored matične županije, svojom funkcijama sve više privlači i bliže rubne dijelove Sisačko-moslavačke (Općina Gvozd), odnosno Primorsko-goranske županije (grad Vrbovsko).

Rubni položaj većine regionalnih sastavnica Zapadne Hrvatske u odnosu na vodeća žarišta gospodarsko-socijalnog razvoja, makroregionalna i regionalna središta, kao i sve veće razlike u stupnju regionalnog razvoja predodredili su snažne procese prostornog diferenciranja od sredine 20. stoljeća do početka 1990-ih. Zbog elementarne snage i uglavnom stihijskog karaktera, ti su procesi znatno demografski, a povezano s time, i gospodarski oslabili glavninu područja Zapadne Hrvatske te su, uz prostorno diferencirane učinke rata iz prve polovine prošlog desetljeća, temeljni uzrok postojeće krize strukture naseljenosti u ovom dijelu Hrvatske.

3. Socijalno-geografska preobrazba Zapadne Hrvatske u drugoj polovini 20. stoljeća

Društveno-gospodarski i prostorni razvoj Hrvatske od sredine 20. stoljeća odvijao se pod prevladavajućim utjecajem široko pokrenute industrijalizacije koja je potaknula intenzivno socijalno prestrukturiranje stanovništva i odgovarajuću socijalno-geografsku preobrazbu. Riječ je o kompleksnom prostornom procesu koji je ostavio duboke i dalekosežne posljedice u strukturi naseljenosti, kulturnom pejzažu i regionalnom razvoju zemlje u cjelini.

4. Socijalno prestrukturiranje stanovništva 1953. – 2001.

Sredinom 20. stoljeća Hrvatska je još uvijek imala obilježja slabo razvijene pretežno agrarne zemlje. Tako je još 1953. više od dvije trećine (67,2%) stanovništva bilo angažirano u primarnom sektoru djelatnosti, prije svega poljoprivredi. Planskom industrijalizacijom, a potom i tercijarizacijom pokrenut je intenzivan proces deagrarizacije u okviru kojega je do 2001. poljoprivredu napustilo gotovo 2 000 000 ljudi, odnosno 88,9% njihova broja iz 1953. Do najintenzivnijeg socijalnog prestrukturiranja došlo je od sredine pedesetih do početka osamdesetih godina prošlog stoljeća, pri čemu je klimaks zabilježen u međupopisnom razdoblju 1961. – 1971.¹⁶

Napuštanje poljoprivrede kao zanimanja, izvora egzistencije i načina života odvijalo se različitom dinamikom, ovisno o promjeni težišta gospodarskog razvoja u novim razvojnim uvjetima. Tome treba dodati i politiku regionalnog razvoja kojom se od 1960-ih stimulirao brži razvoj i strukturna preobrazba slabije razvijenih dijelova države. To se ukupno odrazilo i u različitoj dinamici deagrarizacije, kako između Zapadne Hrvatske i države u cjelini tako i među njezinim manjim prostornim cjelinama.

Zapadnu Hrvatsku tradicionalno karakterizira naglašenija usmjerenost na poljoprivredu u odnosu na prosjek Hrvatske. To je posebno bilo izrazito početkom 1950-ih, kada su poljoprivrednici činili 67,6% njezina stanovništva prema 56,4% njihova udjela u državi. Najvećom ovisnošću o poljoprivredi isticale su se slabije razvijene regije Kordun i Banija/Banovina, gdje su poljoprivrednici činili čak 90,5% (Kordun), odnosno 79,1% (Banija/Banovina) ukupnog stanovništva. S druge, pak, strane, najmanjim udjelom poljoprivrednika isticao se Gorski kotar (25,4%), gdje je zbog nepovoljnijih prirodno-geografskih uvjeta i rano započete deagrarizacije poljoprivreda tradicionalno imala dopunski karakter tradicionalno važnijem šumarstvu i drvnoj industriji.

Jačanjem industrijalizacije i urbanizacije kao najučinkovitijih faktora regionalnog razvoja, od početka 1950-ih potaknuta je razmjerno brza deagrarizacija kojom se do 2001. broj poljoprivrednika u Zapadnoj Hrvatskoj smanjio za oko 94% od njihova broja iz 1953. Pritom se proces socijalnog prestrukturiranja odvijao prostorno i vremenski različitim intenzitetom.

S obzirom na različite uvjete razvoja, pritom je u promatranom razdoblju (1953. – 2001.) opravdano izdvojiti dvije manje etape: 1. do početka 1990-ih, kada se socijalno prestrukturiranje stanovništva odvijalo pod utjecajem složenijega socijalno-gospodarskog razvoja; 2. tijekom 1990-ih, kada se taj proces odvijao u uvjetima ratnih zbivanja i tranzicije.

Pod utjecajem složenijega društveno-gospodarskog razvoja, u toj ranijoj fazi razvoja došlo je do relativno brze deagrarizacije na području Zapadne Hrvatske, stoga se do početka 1990-ih smanjila razlika u udjelu poljoprivrednika između promatranog prostora (14,5%) i Hrvatske kao cjeline (8,6%). No, istovremeno je došlo do povećanja razlika između pojedinih njezinih manjih cjelina. Zbog naslijeđenih razlika u gospodarskoj strukturi i dinamici razvojnih procesa, produbile su se razlike u stupnju deagrarizacije između Gorskog kotara i Ogulinsko-plašćanske zavale s jedne te Korduna i Banije/Banovine s druge strane. Dok je u zapadnom dijelu Regije proces socijalnog prestrukturiranja stanovništva do početka 1990-ih uglavnom već bio završen (Gorski kotar 1,6%, Ogulinsko-plašćanska udolina 1,9% poljoprivrednika 1991.), njezin istočni dio još je u znatnoj mjeri zadržao obilježja tradicionalnog prostora (Kordun 39,4%, Banija/Banovina 21,9% poljoprivrednika).

Kako veći dio Zapadne Hrvatske čine slabije razvijena područja, njihov brži društveno-gospodarski razvoj od početka 1960-ih u znatnoj je mjeri uzrokovan i aktivnom politikom regionalnog razvoja. Stupanj tadašnjeg zaostajanja Zapadne Hrvatske u regionalnom razvoju Republike odražava sintetički pokazatelj razvijenosti Hrvatske iz 1976., pri čemu je razina razvijenosti u Zapadnoj Hrvatskoj iznosila dvije trećine (68,2%) prosječne razvijenosti Hrvatske. Od njezinih manjih prostornih cjelina, iznadprosječni razvoj jedino je bilježio Gorski kotar (105,1%), dok je najslabije razvijena regija bio Kordun (38,0), a potom i Banovina (53,2% prosjeka Hrvatske). Stvarnu dubinu tadašnjih razvojnih problema Korduna odslilkava podatak da je Općina Slunj, koja je okupljala najveći dio tradicionalne kordunske regije, bilježila tek 28,4% prosječne razvijenosti Hrvatske, po čemu je bila bez premca među bivšim općinama Republike Hrvatske. Ispod 50% prosječne razvijenosti Hrvatske također su još imale općine Ozalj (35,0), Dvor (43,3) i Glina (48,9).¹⁷

Iskazano zaostajanje navedenih dijelova Zapadne Hrvatske u društveno-gospodarskom razvoju Hrvatske rezultat je međudjelovanja više različitih čimbenika regionalnog razvoja. Osobit je primjer toga Kordun, u kojem se preklapa najveći broj takvih agenasa; krška prirodna osnova (s malim površinama obradivog zemljišta i niskim bonitetom tla), povijesno-geografski razvoj u okviru Vojne krajine (što ima za posljedicu zakašnjelu modernizaciju), periferni položaj (u pograničnom pojasu, daleko od razvijenijih gradskih središta) i nedostatak razvijenijeg vlastitoga središnjeg naselja (koji bi svojim funkcijama – prije svega, funkcijom rada – potaknuo složeniji socijalno-gospodarski razvoj). Broj i snaga utjecaja tih čimbenika kumulativno su se odrazili u iskazanom stupnju zaostajanja tog dijela Zapadne Hrvatske u regionalnom razvoju Hrvatske.

Zbog nemogućnosti tih područja da samostalno induciraju složeniji razvoj, od 1960-ih država je poduzela aktivniju ulogu u poticanju njihova razvoja. Takav, cjelovitiji pristup rješavanju problema nedovoljno razvijenih područja u Hrvatskoj datira od 1966., kada je Društvenim planom za razdoblje 1966. – 1970. utvrđeno da status privredno nedovoljno razvijenih općina ima šest općina s područja Zapadne Hrvatske: Kostajnica, Dvor, Glina, Vrginmost (današnji Gvozd), Vojnić i Slunj. U sljedećem planskom razdoblju, 1971. – 1975., pridružene su im još i općine Duga Resa i Ozalj.¹⁸ Temeljni instrument politike „razvoja privredno nedovoljno razvijenih krajeva Hrvatske“ bilo je stvaranje razvojnih preduvjeta – izgradnja prometne i energetske infrastrukture – a potom i industrijskih „pogona-kćeri“ s razvijenijih područja. Rezultat je toga da je, uz tradicionalne industrijske pogone, pretežno temeljene na preradi lokalne sirovinske osnove, od sredine 1960-ih s pomoću Fonda za nedovoljno razvijene krajeve Hrvatske na području Zapadne Hrvatske izgrađen ili moderniziran znatan broj industrijskih pogona, uglavnom u općinskim središtima, kojima je ojačana njihova funkciju rada.¹⁹

Unatoč angažiranju na bržem razvoju tzv. privredno nedovoljno razvijenih krajeva, od sredine 1970-ih do sredine 1980-ih regionalni disparitet u Hrvatskoj sve se više povećavao. O tome svjedoči i razina narodnog dohotka po stanovniku 1983., pri čemu je Zapadna Hrvatska bilježila manje od dvije trećine (64,1%) prosjeka Republike.²⁰ Neznatan porast relativne razvijenosti zabilježen je u njezinim najslabije razvijenim regijama, Kordunu (s 38,0 na 41,5% prosjeka) i Baniji (s 53,2 na 55,1% od prosjeka razvijenosti države), dok su sve ostale manje prostorne cjeline u tom razdoblju ostvarile relativno nižu razvijenost nego 1976. Najslabije razvijene općine na području Zapadne Hrvatske 1983. bile su Dvor (34,4%), Slunj (37,1%), Ozalj (43,0%) i Vojnić (45,1% prosječne razvijenosti Hrvatske).²¹ U takvim uvjetima zaostajanja u društveno-gospodarskom razvoju Hrvatske, stanovništvo tih regija ostalo je do početka 1990-ih naglašenije ovisno o poljoprivredi

Od početka 1990-ih kretanje broja poljoprivrednika u Zapadnoj Hrvatskoj odvijalo se pod prevladavajućim utjecajem ratnih zbivanja i privatizacije društvenoga gospodarstva. To košmarno razdoblje obilježeno je dvosmjernim procesom socijalno-prostorne pokretljivosti stanovništva, s različitim smjerom i intenzitetom odvijanja u pojedinim dijelovima Regije. Povećano napuštanje poljoprivrede zbog ratnog egzodusa s jedne strane istovremeno je pratila i reagrarizacija zbog socijalno neosjetljive privatizacije i propadanja socijalističke industrije s druge strane.

Rezultat je ratnog egzodusa taj da se broj poljoprivrednika Regije u posljednjem međupopisnom razdoblju, 1991. – 2001., smanjio za oko dvije trećine (67,4%) od njihova broja s početka 1990-ih. Do relativno najvećeg smanjenja došlo je u pograničnim regijama s Bosnom i Hercegovinom, na Kordunu (-83,0%) i Banovini (-79,6%), gdje su razorni učinci rata bili najizrazitiji. Za razliku od toga, u Gorskom kotaru istovremeno je zabilježen osjetniji porast broja i udjela poljoprivrednika, dok se u Ogulinsko-plašćanskoj udolini broj poljoprivrednika neznatno smanjio, ali se povećao njihov udio.

Iskazan povratak poljoprivredi u zapadnom dijelu Regije zakonita je pojava u tranzicijskim zemljama tijekom 1990-ih, kao rezultat sveprisutne deindustrijalizacije, odnosno gubitka radnih mjesta u uvjetima privatizacije, a najčešće i propadanja naslijeđene industrije. Osobit primjer toga bivša je Općina Duga Resa, gdje se zbog krize baznog pogona tekstilne industrije broj poljoprivrednika u razdoblju 1991. – 2001. povećao za više od trećinu (34,2%), a udio za 2,3 puta (sa 7,7% 1991. na 17,5% 2001.). Iako ne tako izrazito, slične tendencije zabilježene su i u bivšoj Općini Ozalj.

Uz industrijalizaciju, važnu ulogu u poticanju složenijega društveno-gospodarskog razvoja na lokalnoj razini imala je i reorganizacija komunalnog sustava početkom 1960-ih, kojom je osnovna teritorijalno-politička jedinica postala općina. Takav komunalni sustav temeljno je utjecao na prostorne strukture i procese, što je imalo za posljedicu da su se općinski centri razvili u središta polariziranog razvoja svojih općina.²² Složeniji društveno-gospodarski razvoj, povezano s time, odrazio se i u odgovarajućem socijalnom prestrukturiranju stanovništva Zapadne Hrvatske. Taj proces odvijao se prostorno različitim intenzitetom, što se očituje i iz promjene udjela zaposlenih po glavnim sektorima gospodarskih djelatnosti.

Izložena kartografska analiza dokumentirano pokazuje socijalno-ekonomsku tranziciju Regije od naglašeno poljoprivredne usmjerenosti sredinom 20. stoljeća (79,1% zaposlenih u primarnom sektoru 1953.) do polifunkcionalno orijentiranoga gospodarstva početkom 21. stoljeća (18,2% zaposlenih u primarnom, 28,7% u sekundarnom, 30,2% u tercijarnom i 22,9% u kvartarnom sektoru djelatnosti 2001.). Unatoč iskazanoj preobrazbi, znatno veći udio zaposlenih u primarnom i kvartarnom sektoru, uz istovremeno manji udio zaposlenih u sekundarnom i tercijarnom sektoru prema prosjeku Hrvatske, posredno odražava postojeće zaostajanje tog prostora u regionalnom razvoju države.

Analiza također pokazuje i dinamičnu socijalno-ekonomsku preobrazbu 1953. – 2001. u svim manjim prostornim cjelinama

Zapadne Hrvatske. Pritom među njima postoje i dosta izrazite razlike, na što upućuje i funkcionalna usmjerenost pojedinih regija 2001. Tako se Kordun i Banija/Banovina i nadalje ističu većom egzistencijalnom ovisnošću od djelatnosti primarnog sektora, prije svega poljoprivrede (32,4, odnosno 25,7% zaposlenih u tom sektoru). Gorski se kotar izdvaja naglašenijom funkcionalnom usmjerenošću na sekundarni sektor, prije svega industriju (39,0% zaposlenih). Aktivno stanovništvo Ogulinsko-plašćanske udoline pretežno je orijentirano na djelatnosti tercijarnog sektora, prije svega promet (45,6% zaposlenih). Najveći udio zaposlenih u djelatnostima kvartarnog sektora 2001. na području Banije/Banovine (25%), Ogulinsko-plašćanske udoline (25%) i Korduna (23,3%) odraz je relativno slabijeg razvoja proizvodnih i uslužnih djelatnosti u tom dijelu Zapadne Hrvatske, odnosno razmjerno veće uloge državnih djelatnosti u ratom neposredno pogođenim područjima.

Da zaključimo, iskazana socijalno-ekonomska preobrazba Zapadne Hrvatske u razdoblju 1953. – 2001. rezultat je kumulativnog učinka općeg društveno-gospodarskog razvoja i prostorno diferenciranih posljedica rata iz prve polovine 1990-ih. Značajnu ulogu u razvoju i preobrazbi pojedinih manjih prostornih cjelina pritom je imala usmjerena politika regionalnog razvoja, kako razvoja privredno nedovoljno razvijenih krajeva do početka 1990-ih tako i poticanja razvoja područja od posebne državne skrbi od sredine tog desetljeća. Najslabiji stupanj preobrazbe Korduna i Banije/Banovine, koji je rezultanta tradicionalnog zaostajanja u regionalnom razvoju Hrvatske i razornih učinaka rata, upućuje na potrebu jačeg usmjeravanja poticajnih mjera prema tom dijelu Zapadne Hrvatske.

5. Prostorna pokretljivost – migracije stanovništva 1953. – 2001.

Socijalno prestrukturiranje tijekom druge polovine 20. stoljeća pratila je i dinamična prostorna pokretljivost stanovništva Zapadne Hrvatske. Iako se pod tim pojmom razumijevaju sve vrste teritorijalne mobilnosti stanovništva u određenom vremenu i prostoru,²³ u ovom prikazu ograničit ćemo se samo na migracije, u smislu promjene stalnog mjesta boravka stanovništva.

Pri razmatranju prostorne pokretljivosti stanovništva Zapadne Hrvatske nužno je naglasiti distinkciju između dviju – po uzročnosti, vremenu odvijanja i opsegu različitih – vrsta migracija na tom području. Prva je socijalno motivirano preseljavanje, uzrokovano socijalnim prestrukturiranjem stanovništva (*deagrarizacija*) ili traženjem bolje perspektive u uvjetima njezina zaostajanja u regionalnom razvoju Hrvatske. Ono se odvijalo na relaciji selo – grad (*deruralizacija*), odnosno ruralni prostor – razvijenija gradska središta, uglavnom izvan tog područja

(*ruralni egzodus*), i osnovni je oblik prostorne pokretljivosti stanovništva promatranog prostora do početka 1990-ih. Drugi je oblik migracija (prisilni ili dobrovoljni) egzodus stanovništva u ratnim uvjetima ili s ratom povezanim okolnostima. Takav vid migracija predstavlja osnovni oblik prostorne pokretljivosti stanovništva Zapadne Hrvatske tijekom prve polovine 1990-ih i u neposrednom poratnom razdoblju.

Pobliži uvid u vremenski i prostorno različiti intenzitet iseljavanja posredno se može dobiti iz općeg kretanja stanovništva, odnosno pokazatelja neto-salda migracija. U slučaju emigracijskih područja, kao što je to do početka 1990-ih, izuzev nekoliko razvijenijih gradskih središta (prije svega Karlovca), uglavnom i bila Zapadna Hrvatska, neto-saldo migracija približno odgovara broju iseljenika s promatranog područja.

Provedena analiza mehaničkog kretanja stanovništva po regijama Zapadne Hrvatske 1961. – 1991. pokazuje da se u promatranom tridesetogodišnjem razdoblju takvim oblikom prostorne pokretljivosti broj stanovnika Regije smanjio za gotovo petinu (18,3%) od njihova broja s početka 1960-ih (*Tablica 1.*).

Tablica 1. Migracije stanovništva u regijama Zapadne Hrvatske po međupopisnim razdobljima 1961. – 2001.²⁴

Prostorna cjelina	Neto – saldo migracija							
	1961. – 1971.		1971. – 1981.		1981. – 1991.		1991. – 2001.	
	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%
Zapadna Hrvatska	-33.074	-8,3	-28.725	-7,5	-11.602	-3,2	-153.292	-43,7
1. Gorski kotar	-3.103	-8,1	-3.835	-10,8	-130	-0,4	-12.105	-39,6
2. Ogulinsko- plašćanska zavala	-4.564	-12,4	-3.433	-10,0	-1.491	-4,8	-13.002	-44,7
3. Kordun	-8.481	-20,9	-5.686	-16,1	-2.732	-8,9	-15.100	-55,5
4. Banija/Banovina	-10.481	-8,6	-8.389	-7,2	-1.610	-1,5	-56.081	-53,6
5. Prigorje-Pokuplje	-6.445	-4,0	-7.382	-4,6	-5.639	-3,6	-57.004	-35,8

Apsolutno i relativno najveći negativni saldo-migracija jasno upućuje da je do najintenzivnijeg iseljavanja iz Regije došlo 1960-ih. Takav smjer i intenzitet mehaničkog kretanja stanovništva u tom razdoblju posljedica je istosmjernog djelovanja potisnih i privlačnih čimbenika migracija, od zaostajanja tog prostora u regionalnom razvoju Hrvatske u razdoblju polariziranog razvoja zemlje (urbanizirano bazirane industrijalizacije) do početka zapošljavanja u inozemstvu. Iako s nešto manjim intenzitetom, takvo se socijalno motivirano iseljavanje kontinuirano odvijalo do početka 1990-ih.

Zbog prethodno istaknutoga razvojnog zaostajanja bivše Općine Slunj, odnosno Korduna, taj prostor karakterizira relativno najintenzivniji mehanički odljev stanovništva tijekom svih triju međupopisnih razdoblja 1961. – 1991. Relativno intenzivno iseljavanje također karakterizira i Ogulinsko-plašćansku zavalu (šezdesetih) i Gorski kotar (sedamdesetih godina). No, najveće apsolutne vrijednosti negativnog neto-salda migracija šezdesetih i sedamdesetih godina bilježi Banija/Banovina, gdje se pod utjecajem migracija broj stanovnika u tom razdoblju ukupno smanjio za gotovo 19 000, odnosno za više od 15%.

Pozitivni učinci politike regionalnog razvoja i ubrzan proces starenja na području Zapadne Hrvatske, kao i sve izrazitija kriza društveno-gospodarskog sustava u bivšoj državi, što se neposredno odražavalo u gospodarskoj stagnaciji gradskih središta, sveukupno su utjecali na osjetno manje iseljavanje s tog područja tijekom 1980-ih. Na tadašnja krizna obilježja razvoja gradova i promjenu prostornih odnosa, povezano s time, posredno upućuje i podatak da gotovo polovina od iskazanog neto-salda migracija Regije u tom razdoblju otpada na Prigorje-Pokuplje.

Znatno veći utjecaj na strukturu naseljenosti Zapadne Hrvatske imali su egzodus i stradanje stanovništva pod utjecajem ratnih zbivanja 1991. – 1995. O intenzitetu takvog učinka rata na prostornu pokretljivost stanovništva posredno upućuje podatak o neto-saldu migracija Zapadne Hrvatske u razdoblju 1991. – 2001. od -153 292 stanovnika, odnosno -43,7% od ukupnog broja stanovnika početkom 1990-ih. Pritom po apsolutno najvećem negativnom saldu migracija prednjače Prigorje-Pokuplje i Banovina, dok se relativno najvećim saldom migracija ističu Kordun i Banija/Banovina. Takva migracijska kretanja u uvjetima rata ili nakon njegova završetka višestruko su se negativno odrazila na demografski razvoj promatranog prostora, o čemu će više biti riječi u odnosnom poglavlju.

Iskazan neto-saldo migracija stanovništva Zapadne Hrvatske u posljednjem međupopisnom razdoblju rezultanta je dvosmjernog, ratom potaknutog mehaničkog kretanja stanovništva različite, pretežno hrvatske i srpske narodnosne provenijencije. Te su migracije motivirane i bile u funkciji narodnosne homogenizacije prostora, sukladno s (eksplicitno ili implicitno) definiranim ciljevima rata, a odvijale su se prema određenoj uzročno-posljedičnoj sukcesiji. Povezano s time, najprije je, početkom 1990-ih, pod pritiskom došlo do iseljavanja glavnine hrvatskog stanovništva s područja u kojem su Srbi činili većinu u narodnosnom sastavu stanovništva 1991. (najveći dio Banije/Banovine, sjeverni dio Korduna, Plašćanska udolina), zatim područja gdje su bili relativna većina (Općina Petrinja²⁵) ili su Hrvati bili u apsolutnoj većini

(Općina Slunj²⁶), ali je zbog pograničnog položaja taj prostor bio strateški važan pa ga je, s tog stajališta, trebalo uklopiti u narodnosno kompaktan teritorij. S druge, pak, strane, pod neposrednim i posrednim pritiskom u uvjetima ratne psihoze iseljavalo se i srpsko stanovništvo s područja Zapadne Hrvatske, gdje su Hrvati činili apsolutnu ili relativnu većinu. To se posebno odnosi na urbana središta, prije svega Karlovac. Proces emigracije Srba doživio je klimaks u kolovozu 1995., tijekom operacije „Oluja“, kada je došlo do masovnog egzodusa stanovništva s područja neposredno zahvaćenog ratnim operacijama.

Nakon završetka ratnih operacija započeta je obnova strukture naseljenosti u demografski gotovo opustošenim dijelovima Zapadne Hrvatske, što se prije svega odnosi na Baniju/Banovinu, Kordun i Plašćansku udolinu. U procesu repopulacije sudjelovale su tri skupine stanovništva: autohtono hrvatsko stanovništvo, bosansko-hercegovački Hrvati i autohtono srpsko stanovništvo. Dio hrvatskog stanovništva s ratom zahvaćenih područja Zapadne Hrvatske s izbjegličkim statusom trajno je promijenio mjesto boravka, dok je povratak ostalih u znatnoj mjeri ovisio o obnovi stambenih objekata i infrastrukture u naseljima. Naseljavanje hrvatskih izbjeglica iz Bosne i Hercegovine odvijalo se prema određenoj zakonitosti; pretežno su naseljeni u središnjim naseljima i uz prometne koridore u širem pograničnom pojasu s Bosnom i Hercegovinom. Najsporije se odvijao proces povratka srpskih izbjeglica na ratom zahvaćena područja Zapadne Hrvatske. To je, između ostaloga, uzrokovano i u znatnoj mjeri uništenim stambenim fondom, posebno u ruralnim područjima. Iako se proces povratka Srba nastavio do kraja 1990-ih, pa i kasnije, s demografskog stajališta to ima ograničeno značenje jer je pretežnu većinu među povratnicima činilo staro stanovništvo.

Pored osjetne depopulacije, ratom uzrokovano mehaničko kretanje stanovništva ostavilo je i duboke posljedice u narodnosnom sastavu stanovništva Zapadne Hrvatske. Kao višestruko prijelazni prostor s funkcijom *krajišta* u razdoblju osmanlijskih prijetnji, od kraja 15. do kraja 18. stoljeća, taj je dio Hrvatske tradicionalno bio narodnosno heterogen, s karakteristikama hrvatsko-srpskog etnikuma. Nakon poremećaja u Drugom svjetskom ratu i poratne agrarne kolonizacije u ravničarske krajeve bivše države, do početka 1950-ih uspostavljena je stabilna narodnosna struktura, sa 61,9% Hrvata, 36,9% Srba i 1,2% ostalih (1953.), pri čemu je hrvatsko stanovništvo prevladavalo u zapadnom, a srpsko u istočnom dijelu Regije. Složenost narodnosnog sastava promatranog područja potkrepljuju i podaci za njezine manje prostorne cjeline, gdje su Hrvati činili apsolutnu većinu u Gorskom kotaru (86,9%), Prigorju-Pokuplju

(83,9%) i Ogulinsko-plašćanskoj zavali (57,3%), a Srbi na Baniji/Banovini (65,3%) i Kordunu (57,9%).

Uz manje promjene, takav sastav stanovništva Zapadne Hrvatske zadržao se do početka 1990-ih (60,7% Hrvata, 32,6% Srba, 2,3% „Jugoslavena“ i 4,4% ostalih, 1991.). Pod utjecajem raznosmjernih migracija tijekom 1990-ih, posebno ratom uzrokovanog egzodusa stanovništva, došlo je do osjetne promjene broja pripadnika dviju temeljnih narodnosnih skupina, odnosno sastava stanovništva u promatranom području.

Rezultat je toga da se u posljednjem međupopisnom razdoblju, 1991. – 2001., broj Hrvata u Regiji smanjio za 17 858, a Srba čak za 83 231. Povezano s time, došlo je i do odgovarajuće promjene narodnosnog sastava; do 2001. udio Hrvata povećao se na 80,8%, a udio Srba smanjio na 12,8%, dok su 6,4% činili ostali. Relativnu homogenizaciju narodnosnog sastava Zapadne Hrvatske dopunjuje i podatak da Hrvati nakon 2001. čine apsolutnu većinu u svim njezinim manjim prostornim cjelinama, s više od dvije trećine udjela u četiri od pet regija promatranog prostora (Prigorje-Pokuplje 90,5%, Gorski kotar 85,9%, Ogulinsko-plašćanska udolina 76,6%, Kordun 69,5% i Banija/Banovina 62,7% udjela Hrvata).

Prostorna pokretljivost stanovništva Zapadne Hrvatske tijekom druge polovine prošlog stoljeća, od okupljanja u središnjim naseljima na lokalnoj, područnoj i regionalnoj razini, preko iseljavanja u razvijenija gradska središta u okviru polariziranog razvoja Hrvatske, do ratom uvjetovanih migracija tijekom 1990-ih, sveukupno se odražava u sastavu stanovništva prema migracijskim obilježjima.

Od ukupnog broja stanovnika Zapadne Hrvatske 2001., 55,1% od rođenja živjelo je u istom naselju, a 44,9% doseljeno je u naselje sadašnjeg boravka. Podatak da više od 80% doseljenika dolazi s područja Hrvatske upućuje na prevladavajući smjer prostorne pokretljivosti stanovništva, tj. okupljanje u glavnim središnjim naseljima (45,7%), odnosno ostalim (prometno dostupnijim) naseljima (54,3%), što je povezano s procesom socijalnog prestrukturiranja. Drugu skupinu doseljenika čine imigranti iz Bosne i Hercegovine (17 734 ili 16,1% ukupno doseljenog stanovništva), od kojih je 7229 (40,8%) naseljeno u središnjim naseljima (sjedištima bivših općina), a 10 505 (59,2%) u ostalim naseljima (uz prometne koridore). Najmanju skupinu doseljenika čine imigranti iz ostalih zemalja bivše države (3764 ili 3,4%), od kojih je 53,7% doseljeno u glavna središnja naselja.

Po najvećem udjelu stanovništva koje od rođenja živi u istom naselju, među manjim prostornim cjelinama Zapadne Hrvatske

prednjači Ogulinsko-plašćanska udolina (63,2%), a po udjelu doseljenog stanovništva Banija/Banovina (52,2%). Najveći udio domicilnog stanovništva Ogulinsko-plašćanske udoline rezultanta je nekoliko čimbenika: od nepostojanja razvijenijega glavnog središnjeg naselja²⁷ koji bi potaknuo jače prostorno okupljanje, preko dislokacije funkcije rada u nekoliko lokalnih središta (Plaški, Josipdol, Oštarije, Tounj), do razmjerno manjeg utjecaja ratnih zbivanja na strukturu stanovništva.²⁸

Za razliku od toga, najveći udio doseljenika u strukturi stanovništva Banije/Banovine odraz je lokalnog okupljanja stanovništva do početka 1990-ih, posebno u Petrinju, što je povezano s razvojem funkcije rada, i fluktuacije stanovništva u razdoblju 1991. – 2001. Naime, u tom prostoru naseljen je najveći broj hrvatskih izbjeglica iz Bosne i Hercegovine (8110 stanovnika), što čini 45,7% od ukupnog broja tih doseljenika na područje Zapadne Hrvatske. Najviše ih je koncentrirano na području Hrvatske Kostajnice (2806 stanovnika),²⁹ zatim u Karlovcu (2167) i njegovim prigradskim naseljima (1614) te Petrinji (1952 stanovnika).

6. Demografski razvoj 1953. – 2001.

Izložena socijalno-prostorna pokretljivost stanovništva Zapadne Hrvatske tijekom druge polovine prošlog stoljeća neposredno se odrazila u demografskom razvoju Regije i njezinih manjih prostornih cjelina. Dinamička i strukturalna obilježja stanovništva promatranog prostora pobliže će se razmotriti na temelju kretanja broja stanovnika, općeg kretanja stanovništva i procesa demografskog starenja. Pritom je, zbog razvojnog diskontinuiteta, opravdano izdvojiti dvije uvjetno homogene etape demografskog razvoja: međupopisno razdoblje 1953. – 1991. i 1991. – 2001.

Demografski razvoj Zapadne Hrvatske tijekom druge polovine 20. stoljeća obilježen je kontinuiranim smanjivanjem broja stanovnika. Temeljni čimbenik depopulacije do kraja 1970-ih bilo je iseljavanje stanovništva, a nakon toga sve više i negativno prirodno kretanje, prirodni pad. Unatoč istosmjernom djelovanju tih dvaju faktora demografskog razvoja, u razdoblju 1953. – 1991. zabilježena je umjerena depopulacija od -53.071 (-13,2%), odnosno prosječno godišnje smanjenje za 1397 stanovnika. Za razliku od toga, zbog ratom uvjetovanog egzodusa stanovništva, samo u posljednjemu međupopisnom desetljeću registriran je demografski regres za -99.179 stanovnika (-28,3%), što znači oko 7 puta veću prosječnu godišnju depopulaciju nego u razdoblju 1953. – 1991.

Izložena kartografska analiza pokazuje istosmjerno kretanje broja stanovnika u svim manjim prostornim cjelinama Regije, ali s prostorno i vremenski promjenjivim intenzitetom. Kao rezultat kumulativnog utjecaja više različitih faktora demografskog razvoja, relativno

najvećom depopulacijom u razdoblju 1953. – 2001. ističu se Kordun (-60,3%) i Banija/Banovina (-55,0%), a najmanjom Prigorje-Pokuplje (-25,0%) i Gorski kotar (-33,9%).

Poslije Prigorja-Pokuplja (-0,2%), razmjerno najstabilniji demografski razvoj među manjim prostornim cjelinama do početka 1990-ih imala je Banija/Banovina (-15,7% u razdoblju 1953. – 1991.). Iskazano smanjenje (s prosječnom dinamikom od -513 stanovnika godišnje) odraz je relativnog značajnog razvoja funkcije rada, kako jačanjem kooperatoranskih odnosa u poljoprivredi tako i složenijim razvojem (djelatnosti sekundarnog, tercijarnog i kvartarnog sektora) u općinskim središtima. Za razliku od toga, zbog kontinuiranog zaostajanja u regionalnom razvoju Hrvatske, najveće smanjenje broja stanovnika u promatranom razdoblju zabilježeno je na Kordunu (-36,3%), a potom u Ogulinsko-plašćanskoj zavali (-23,5%).

Budući da su odlučujući faktor demografskog razvoja tijekom 1990-ih bila ratna zbivanja, najveća depopulacija u razdoblju 1991. – 2001. zabilježena je u ratom neposredno zahvaćenim pograničnim dijelovima Zapadne Hrvatske, Baniji/Banovini (-46,6%) i Kordunu (-37,6%). Nasuprot tome, razmjerno najslabija depopulacija zabilježena je u Gorskom kotaru (-14,7%), nakon kojeg slijede Prigorje-Pokuplje (-19,0%) i Ogulinsko-plašćanska zavala (-19,4%).

Upravo je ratom uvjetovani egzodus stanovništva glavni uzrok da daleko najveću ukupnu depopulaciju među bivšim općinama u razdoblju 1953. – 2001. bilježe banijske i kordunske općine. U prilog tome svjedoči njihov demografski regres, pri čemu se broj stanovnika bivše Općine Dvor smanjio na samo 25,2% od njihova broja iz 1953., Gline na 30,4%, Vrginmosta/Gvozda na 35,8% i Slunja na 36,1%. S druge, pak, strane, unatoč razmjerno značajnom smanjenju broja stanovnika u razdoblju 1991. – 2001. (-21,1%), bivša Općina Karlovac izdvaja se kao jedina općina na području Zapadne Hrvatske koja je zabilježila, makar i skroman, ali ipak demografski progres u promatranom razdoblju, 1953. – 2001. (4,0%). Iskazan porast odraz je polariziranog razvoja njezina glavnog središnjeg naselja do početka 1990-ih (u razdoblju 1953. – 1991. broj stanovnika Karlovca povećao se za 28 157, odnosno 88,4%).

Kao što je prethodno spomenuto, jedan od bitnih faktora iskazane depopulacije Zapadne Hrvatske i njezinih manjih prostornih cjelina dugotrajna je, a povremeno i intenzivna emigracija. Iseljavanje uglavnom mlađeg stanovništva, u reproduktivnoj i radnoj dobi, ostavilo je duboke nepovoljne posljedice u prirodnom, a tako i u ukupnom, popisu ustanovljenom, kretanju stanovništva. Takvo, opće ili ukupno, kretanje stanovništva obuhvaća prirodno kretanje (prirast/pad) i prostornu

pokretljivost (migracije). Odnos i utjecaj između prirodnog kretanja i prostorne pokretljivosti u određenom razdoblju pokazuju tipovi općega kretanja stanovništva.³⁰

Prostorna analiza tipova općeg kretanja stanovništva pokazuje da je Zapadna Hrvatska 1960-ih i 1970-ih pripadala tipu E_3 s obilježjem „izrazite depopulacije“, a 1980-ih i 1990-ih tipu E_4 s obilježjem „izumiranja“.

Demografsko izumiranje, koje je bilo temeljno obilježje općeg kretanja stanovništva već u razdoblju 1981. – 1991., ratnim zbivanjima tijekom prve polovine devedesetih godina dodatno je intenzivirano.

Podrobnija analiza općeg kretanja stanovništva pokazuje da je proces negativnog prirodnog kretanja, denataliteta, najranije zahvatio periferne općine Gorskog kotara i Prigorja-Pokuplja, Vrbovsko i Ozalj, koje su još 1970-ih pripadale tipu demografskog izumiranja. U 1980-ima proces prirodnog pada stanovništva proširio se na sve manje prostorne cjeline Zapadne Hrvatske, a izuzev Karlovca, i na sve bivše općine promatranog prostora. Rezultat je toga da je više od dvije trećine (68,2%) od ukupnog broja tadašnjih općina do početka 1990-ih bilo zahvaćeno demografskim izumiranjem. U međupopisnom razdoblju 1991. – 2001. negativno prirodno kretanje zabilježeno je u svim bivšim općinama promatranog prostora, u rasponu od -0,8% na području Općine Petrinja do čak -6,6% u Općini Ozalj. Budući da je u svim regionalnim sastavnicama i bivšim općinama Zapadne Hrvatske stopa prirodnog pada manja od stope popisom ustanovljenog smanjenja broja stanovnika, otuda proizlazi da je demografskim izumiranjem u razdoblju 1991. – 2001. obuhvaćeno 100% prostora i stanovništva promatranog područja.

7. Proces demografskog starenja stanovništva

Sumornu perspektivu budućeg razvoja naseljenosti na području Zapadne Hrvatske upotpunjuju i podaci o promjenama dobnog sastava stanovništva, odnosno o procesu demografskog starenja. Takve negativne promjene biološke strukture odvijale su se pod prevladavajućim utjecajem dugotrajnog iseljavanja, pri čemu je glavninu emigranata činilo mlado i mlađe zrelo stanovništvo. Smanjivanje udjela mladog stanovništva, odnosno demografskih kontingenata u fertilnoj dobi, izravno se odrazilo u uznapređovalom procesu starenja i negativnom prirodnom kretanju.

Unatoč znatnim demografskim gubicima u Drugom svjetskom ratu,³¹ poslijeratnom iseljavanju u ravničarske krajeve³² i prema razvijenijim urbano-industrijskim središtima, do početka 1950-ih Zapadna Hrvatska imala je razmjerno povoljan dobnii sastav stanovništva, s većim

udjelom mladih i manjim udjelom starih stanovnika u odnosu na prosjek Hrvatske. Većim udjelom mladih među njezinim manjim prostornim cjelinama izdvajao se Kordun, zatim Ogulinsko-plašćanska udolina, a najvećim udjelom starih Gorski kotar, potom Pokuplje-Prigorje. Iskazane razlike odražavaju se i u stupnju ostarjelosti stanovništva, pri čemu je pokazatelj ostarjelosti Korduna, Ogulinsko-plašćanske zavale i Banije/Banovine pripadao tipu 1 („starenje stanovništva“), Prigorja-Pokuplja, kao i Zapadne Hrvatske u cjelini, tipu 2 („starenje“), a Gorskog kotara tipu 3 („starost“).

Već do početka 1960-ih udio starog stanovništva u Zapadnoj Hrvatskoj (10,6%), kao i u Republici u cjelini (11,8%), približio se kritičnoj granici od 12%, iznad koje određena populacija poprima karakteristike starog stanovništva.³³ Od manjih prostornih cjelina Regije Gorski je kotar tu kvotu već premašio (12,6% udjela starih 1961.), a približila joj se i Ogulinsko-plašćanska udolina (11,0%).

Pod utjecajem ruralnog egzodusa, posebno intenzivnog tijekom 1960-ih i 1970-ih, od početka 1960-ih došlo je do ubrzanog procesa demografskog starenja. Negativne posljedice iseljavanja mlađih kontingenata stanovništva pokazale su se već početkom 1970-ih, kada se udio mladih u Zapadnoj Hrvatskoj (31,4%) gotovo izjednačio s njihovim udjelom na razini Hrvatske (31,5%), a udio starih u Regiji (15,6%) prvi put nadmašio njihov udio u Republici (14,9%).

Kontinuirano iseljavanje mladog stanovništva (na čiji intenzitet upućuje negativni saldo migracija u međupopisnom razdoblju 1961. – 1991. od 73 401 ili 18,4% ukupnog broja stanovnika iz 1961.) odrazio se u sve nepovoljnijem dobnom sastavu stanovništva Zapadne Hrvatske. To se očituje u podatku da je početkom 1990-ih Regija imala zamjetno manji udio mladih i veći udio starog stanovništva od prosjeka Hrvatske (23,3% udjela mladih u regiji prema 26,2% u Hrvatskoj i 20,5% udjela starih u Regiji prema 17,5% njihova udjela u Republici).

Budući da je iseljavanje mladog stanovništva u znatnoj mjeri uzročno povezano s mogućnostima zapošljavanja u nepoljoprivrednim djelatnostima, razlike u stupnju ostarjelosti stanovništva početkom 1990-ih posredan su pokazatelj prostorno diferenciranih razvojnih procesa unutar Zapadne Hrvatske u međupopisnom razdoblju 1961. – 1991. To objašnjava osjetne razlike između udjela starog stanovništva u Gorskom kotaru (22,5%) i Kordunu (21,8%) s jedne strane, nasuprot njegovu najmanjem udjelu na Baniji/Banovini (18,3%) s druge strane.

Iskazanu zakonitost o povezanosti intenziteta iseljavanja i njime uvjetovanog demografskog starenja s dinamikom društveno-gospodarskog razvoja dodatno potkrepljuju i razlike u stupnju ostarjelosti

stanovništva pojedinih općina. Tako se, zahvaljujući razvijenijoj funkciji rada koja se temelji na prerađivačkoj industriji, Općina Petrinja izdvajala najmanje nepovoljnim dobnim sastavom među tadašnjim općinama Zapadne Hrvatske (tip ostarjelosti stanovništva 5 – „vrlo duboka starost“), dok su dijelovi Korduna (Općina Vojnić) i Prigorja-Pokuplja (Općina Jastrebarsko) već tada dosegli najviši stupanj ostarjelosti stanovništva, tip 7 – „krajnje duboka starost“.

Uz ruralni egzodus u uvjetima polariziranog razvoja Hrvatske, a manjim dijelom i uz zapošljavanje u inozemstvu, najveći učinak na ubrzan proces demografskog starenja u Zapadnoj Hrvatskoj imali su učinci rata u prvoj polovini 1990-ih. Njihov kumulativni učinak očituje se u krajnje nepovoljnijem dobnom sastavu stanovništva Regije 2001. Odražava ga podatak o osjetno manjem udjelu mladih, uz istovremeno veći udio starog stanovništva od prosjeka države (19,7% mladih u Regiji prema 23,7% u Hrvatskoj i 25,9% starih u Regiji prema 21,5% u Hrvatskoj), kao i o odgovarajućim razlikama u stupnju ostarjelosti stanovništva (Zapadna Hrvatska: tip 7 – „krajnje duboka starost“, Hrvatska: tip 6 – „izrazito duboka starost“).

S obzirom na to da su tip krajnje duboke starosti stanovništva 2001. bilježile sve manje prostorne cjeline, regije i općine Zapadne Hrvatske, razliku u stupnju demografske starosti među njima moguće je posredno iščitati iz udjela starog stanovništva. S najvećim udjelom starih u ukupnom stanovništvu među regijama izdvajaju se Kordun (28,9%), Banija/Banovina (28,7%) i Gorski kotar (29,2%), dok najmanji udio starih bilježi Prigorje-Pokuplje (23,9%). Zabrinjavajuće tendencije procesa demografskog starenja upotpunjuje porazan podatak da je u 12 od ukupno 15 bivših općina 2001. staro stanovništvo činilo više od četvrtine ukupnog stanovništva, pri čemu u trima općinama i više od 30% (Dvor 39,2%, Vrginmost/Gvozd 37,7% i Vojnić 31%).

Izloženi pokazatelji jasno upućuju na težinu problema stabilizacije naseljenosti na području Zapadne Hrvatske i u svim njezinim manjim prostornim cjelinama, kao i odgovarajuću perspektivu regionalnog razvoja u ovom dijelu Hrvatske.

8. Polarizirani razvoj Zapadne Hrvatske 1953. – 2001.

Izloženi procesi socijalnog prestrukturiranja i prostorne pokretljivosti stanovništva neposredno su se odrazili u polariziranom razvoju, odnosno porastu broja stanovnika gradskih naselja. Taj proces može se pratiti na nekoliko razina prostorne analize, okupljanja stanovništva u lokalnim, regionalnim i makroregionalnim središtima.

Sredinom 1950-ih u glavnim središnjim naseljima (općinskim središtima do 1992.) u Zapadnoj Hrvatskoj živjelo je 65 968 stanovnika ili tek 16,3% ukupnog stanovništva Regije. Apsolutno najvećom okupljenošću stanovništva u središnjim naseljima među manjim prostornim cjelinama isticali su se Prigorje-Pokuplje (38 212 st.) i Banija/Banovina (11 501 st.). Pritom je Prigorje-Pokuplje prednjačilo i po stupnju demografske koncentracije (24,0%), nakon čega je slijedila Ogulinsko-plašćanska zavalala (20,7%). Istovremeno je najslabija prostorna polarizacija zabilježena na Kordunu (1992 st.), a potom i u Gorskom kotaru (6407 st.), pri čemu je Kordun zaostajao i po stupnju demografske koncentracije (svega 4,7%), nakon čega je slijedila Banija/Banovina (9,3%) (Tablica 2.).

Tablica 2. Kretanje broja stanovnika u glavnim središnjim naseljima (sjedištima općina do 1992.) Zapadne Hrvatske 1953. – 2001.³⁴

Regija Središnje naselje	1953.	1991.	2001.	Udio u ukupnom stanovništvu		
				1953.	1991.	2001.
Zapadna Hrvatska	65.968	128.543	102.227	16,3	36,7	40,7
1. Gorski kotar	6.407	7.340	6.846	16,3	24,0	26,3
Čabar	427	597	510	6,7	11,5	11,6
Delnice	4.244	4.696	4.443	17,7	26,3	28,4
Vrbovsko	1.736	2.047	1.893	19,1	27,2	31,4
2. Ogulinsko-plašćanska zavalala	7.856	10.857	8.702	20,7	37,3	37,1
Ogulin	7.856	10.857	8.702	20,7	37,3	37,1
3. Kordun	1.992	3.230	2.927	4,7	11,9	17,3
Slunj	1.260	2.026	1.772	4,0	10,7	15,5
Vojnić	732	1.204	1.155	6,7	14,6	21,0
4. Banija/Banovina	11.501	33.040	21.405	9,3	31,6	38,3
Dvor	808	2.351	1.313	3,5	16,2	22,9
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	1.955	3.480	1.993	10,5	23,4	23,8
Petrinja	5.858	18.706	13.756	22,9	52,6	59,2
Glina	2.415	6.933	3.044	7,5	30,1	31,1
Vrginmost/Gvozd	465	1.570	1.303	1,9	9,4	14,6
5. Prigorje-Pokuplje	38.212	74.076	62.150	24,0	46,6	48,2
Karlovac	31.842	59.999	48.974	51,6	73,8	76,3
Duga Resa	3.773	7.513	6.599	10,4	24,6	28,4
Jastrebarsko	2.434	5.380	5.411	6,0	16,6	18,2
Ozalj	163	1.184	1.163	0,8	8,0	9,9

Takvi prostorni odnosi unutar Zapadne Hrvatske posljedica su činjenice što su Karlovac i Ogulin već do sredine stoljeća dosegli razmjerno znatan broj stanovnika (31 842 st. Karlovac, 7856 st. Ogulin i 5858 st. Petrinja 1953.), kao rezultat ranije započete industrijalizacije.

Za razliku od toga, tadašnja prevlast disperzne naseljenosti na Kordunu i Baniji/Banovini posljedica je naslijeđene naseobinske strukture (kao odraz uvjeta naseljavanja porodičnih zadruga, što je na Kordunu dodatno potencirano i krškom prirodnim osnovom), ali i naglašenog zaostajanja tih dviju prostornih cjelina u regionalnom razvoju Hrvatske pedesetih godina prošlog stoljeća.

Među općinskim središtima najslabija je polarizacija karakterizirala Ozalj, Vrginmost/Gvozd i Dvor. Tako je stanovništvo naselja Ozalj (163 st. 1953.) činilo tek 0,8% ukupnog stanovništva istoimene općine. Neznatno je bolje bilo i u Vrginmostu/Gvozdu (465 st.), u kojem je bilo „okupljeno“ tek 1,9% stanovništva istoimene općine, ili Dvoru (808 st.), sa svega 3,5% stanovništva općine.

Zahvaljujući planskim mjerama regionalno-razvojne politike, posebno od 1960-ih, potaknut je složeniji društveno-gospodarski razvoj i njime uvjetovano brže lokalno okupljanje stanovništva. Rezultat je toga da se do početka 1990-ih broj stanovnika u središnjim naseljima Zapadne Hrvatske gotovo udvostručio (128 543 st. 1991.), što se odrazilo i u odgovarajućem porastu stupnja koncentracije stanovništva (36,7%). Po apsolutno najvećoj koncentraciji među manjim prostornim cjelinama Regije i nadalje prednjačilo je Prigorje-Pokuplje (74 076 st.) i Banija/Banovina (33 040 st.), pri čemu se prva isticala i po najvećem stupnju demografske koncentracije (46,6%), nakon čega je slijedila Ogulinsko-plašćanska zavala (37,3%).

Prevlast Prigorja-Pokuplja u polariziranom razvoju Zapadne Hrvatske do početka 1990-ih posljedica je, prije svega, dinamičnog demografskog razvoja Karlovca (59 999 st. 1990.), a potom, u manjoj mjeri, i Duge Rese (7513 st.), odnosno Jastrebarskog (5380 st.). Dinamičan rast broja stanovnika, prije svega, Petrinje (18 708 st.), ali i Gline (6933 st.), slično je objašnjenje za brzu polarizaciju na području Banije/Banovine, što se odrazilo i u visokom stupnju demografske koncentracije u središnjim naseljima tog dijela Regije (31,6%).

Unatoč razmjernom porastu broja stanovnika u vodećim središnjim naseljima (Slunj 2026 st., Vojnić 1204 st. 1991.), Kordun se i nadalje isticao najslabijom polarizacijom (3230 st. ili 11,9% ukupnog stanovništva u središnjim naseljima) među manjim prostornim cjelinama Zapadne Hrvatske. Takav njegov razvoj odražava kontinuirano zaostajanje tog prostora u regionalnom razvoju Hrvatske.

Ratom uvjetovani egzodus stanovništva tijekom 1990-ih i negativno prirodno kretanje, denatalitet, zajedno su pridonijeli tome da se do početka ovog desetljeća broj stanovnika u središnjim naseljima Zapadne Hrvatske smanjio za 26 316 ili 20,4%. Unatoč iskazanom

demografskom regresu središnjih naselja (102 227 st. 2001.), njihov se udio u ukupnom stanovništvu Zapadne Hrvatske povećao (40,6%). Tu prividnu nelogičnost objašnjava činjenica da su ratnim stradanjima u pravilu više bila pogođena ruralna područja, kao i većom usmjerenošću obnove stambenog fonda i naseljavanja u središnja naselja.

U posljednjemu međupopisnom razdoblju, 1991. – 2001., više ili manje izrazitom depopulacijom zahvaćene su sve regionalne sastavnice Zapadne Hrvatske. S iznimkom Jastrebarskog (5411 st. 2001.), koje je zabilježilo neznatan porast broja stanovnika (za 31 stanovnika ili 0,6%), depopulacija je zabilježena i u svim vodećim središnjim naseljima Regije. Zanimljivo je da se čak 41,9% iskazanog ukupnog smanjenja broja stanovnika središnjih naselja odnosi samo na Karlovac koji je u posljednjem međupopisnom razdoblju zabilježio demografski regres za 11 025 stanovnika ili 20,6% od ukupnog broja stanovnika iz početka 1990-ih.

Usporedna analiza podataka o porastu broja stanovnika u središnjim naseljima Regije (47 720 stanovnika) i negativnom saldu migracija u razdoblju 1961. – 1991. (-66 405 stanovnika) jasno upućuje na prevladavajući smjer prostorne pokretljivosti prema razvijenijim središnjim naseljima izvan Regije. Pored okupljanja u lokalnim i regionalnim središtima unutar Regije (Karlovac) i izvan nje (Sisak), stanovništvo Zapadne Hrvatske u znatnom je broju migriralo prema makroregionalnim središtima, Zagrebu i Rijeci. Pritom je Rijeka pretežno bila središte imigracije za stanovništvo Gorskog kotara i Ogulinsko-plašćanske udoline, dok je Zagreb kao glavni i najrazvijeniji grad Hrvatske privlačio iseljenike s područja cijele Regije.

Takav smjer prostorne pokretljivosti stanovništva odrazio se u polariziranom razvoju navedenih makroregionalnih središta, stoga se u razdoblju 1953. – 1991. broj njihovih stanovnika udvostručio. Pritom je polarizirani razvoj Zagreba višestruko nadmašio Rijeku (povećanje broja stanovnika za 347 090 prema 92 636 u Rijeci).

Privlačan utjecaj Zagreba na području Zapadne Hrvatske upotpunjuju i podaci analize Zagrepčana prema regionalnom podrijetlu iz 1991. koja pokazuje da su 32 000 doseljenika u grad potjecala iz „zagrebačkog prstena“, Žumberka i Karlovačkog Pokuplja, 20 000 iz Like i Gorskog kotara, a 17 000 iz Korduna i Banije.³⁵ Doseljenici iz tih regija činili su značajan udio u ukupno doseljenom stanovništvu Zagreba, ali i stanovništvu regija iz kojih potječu.³⁶

Kao rezultat turbulentnih uvjeta iz prve polovine 1990-ih, od ratom uvjetovanoga egzodusa do denataliteta, oba makroregionalna središta, i Zagreb i Rijeka, u posljednjem su međupopisnom razdoblju,

1991. – 2001., zabilježila depopulaciju. Zbog razmjerno jače pogođenosti gospodarskom krizom, Rijeka je imala apsolutno i relativno osjetno veću depopulaciju od Zagreba (-24 356 ili -14,5% stanovništva Rijeke prema -16 675 ili -2,4% stanovništva Zagreba). Za razliku od Zagreba (gradskog područja unutar oblikovanih granica Grada Zagreba), porast broja stanovnika zabilježio je „zeleni prsten“ u njegovoj okolici, obuhvaćen granicama Zagrebačke županije.³⁷

9. Urbanizacija naselja

Složeniji društveno-gospodarski razvoj tijekom druge polovine 20. stoljeća, praćen socijalnim prestrukturiranjem, lokalnim okupljanjem stanovništva i funkcionalnim opremanjem središnjih naselja, odrazio se u jačanju i širenju procesa urbanizacije. Odražava ga porast broja stanovnika u gradskim naseljima s jedne i širenje gradskog načina života s druge strane.

Analizom mreže gradskih naselja Zapadne Hrvatske, izdvojenih prema aktualnom urbano-geografskom kriteriju za gradska naselja u Hrvatskoj,³⁸ moguće je pratiti širenje procesa urbanizacije u Regiji u smislu porasta broja stanovnika u gradskim naseljima.

Početak 1950-ih na promatranom području registrirano je 7 gradskih naselja³⁹ u kojima je ukupno živjelo 58 422 stanovnika ili 14,5% od ukupnog broja stanovnika Regije 1953. Pritom su među manjim prostornim cjelinama postojale osjetne razlike, a odražava ih raspon između Korduna, koji nije imao ni jedno gradsko naselje, odnosno Banije/Banovine (sa 6,7% gradskog stanovništva) i Prigorja-Pokuplja (23,9%), odnosno Ogulinsko-plašćanske udoline (20,7%).

Do početka 1960-ih proces urbanizacije umjereno je napredovao. Broj gradskih naselja povećao se na osam,⁴⁰ u njima je bilo okupljeno 74 140 stanovnika, odnosno 18,6% ukupnog stanovništva Regije 1951. No, i dalje su ostale osjetne razlike u stupnju urbanizacije između Korduna i Banije/Banovine (10,7% gradskog stanovništva) s jedne te Prigorja-Pokuplja (29,3%) i Ogulinsko-plašćanske zavale (24,8%) s druge strane. Iskazano zaostajanje Korduna i Banije/Banovine u ovome modernizacijskom procesu jedan je u nizu pokazatelja koji jednoznačno svjedoče o tadašnjem zaostajanju ovih dijelova Zapadne Hrvatske u regionalnom razvoju Republike.

Do najvećeg zamaha urbanizacije na području Zapadne Hrvatske došlo je 1960-ih i 1970-ih kao rezultat dinamičnijega socijalno-gospodarskog razvoja zemlje tijekom tih dvaju desetljeća. To se odrazilo u povećanju broja gradskih naselja⁴¹ i njihovih stanovnika tako da je početkom 1980-ih u njima registrirano 107 857 stanovnika, što čini

30,1% tadašnjeg stanovništva Regije. Pri odvijanju procesa urbanizacije 1960-ih i 1970-ih, uočljive su neke dosta izrazite razlike među manjim prostornim cjelinama Zapadne Hrvatske. S jedne strane izdvajaju se Prigorje-Pokuplje i Ogulinsko-plašćanska udolina, pri čemu je prva i dalje prednjačila po stupnju urbaniziranosti (42,6% gradskog stanovništva 1981.), dok je potonju karakterizirao umjeren, ali postojan uzlazni kontinuitet procesa i razmjerno visok udio stanovništva u gradskom naselju (32,7% 1981.). S druge strane, uočljiv je apsolutno i relativno brz porast urbanizacije na Baniji/Banovini, gdje se broj gradskih stanovnika u razdoblju 1961. – 1981. više nego udvostručio, a njihov udio povećao na više od četvrtine (24,5% ukupnog stanovništva 1981.). No, sa stajališta regionalnog razvoja, signifikantno je da zbog nedovoljne demografske koncentracije vodeće središnje naselje Korduna još uvijek ne zadovoljava kriterij za gradsko naselje (1981. u Slunju je registrirano tek 1968 stanovnika), a vidljiva je i stagnacija procesa urbanizacije u Gorskom kotaru. Krizna obilježja urbanizacije u tom dijelu Zapadne Hrvatske odlikavaju podaci o smanjenju broja stanovnika u jedinom goranskom gradskom naselju, Delnicama, 1961. – 1981. (-295 stanovnika, odnosno -6,3%) i, izuzev Korduna, najnižem stupnju urbanizacije među manjim prostornim cjelinama (13,7% gradskog stanovništva 1981.).

Uzlazni trend urbanizacije nastavio se i tijekom 1980-ih, iako s ponešto smanjenim intenzitetom zbog eskalirajuće krize društveno-gospodarskog sustava. U prilog takvom razvoju svjedoči povećanje broja gradskih naselja (na deset)⁴² i njihovih stanovnika (121 941 stanovnik 1991.), kao pokazatelji najviše dosegnute razine urbanizacije Zapadne Hrvatske uopće. To se prije svega odnosi na Prigorje-Pokuplje, gdje je gradsko stanovništvo činilo već natpolovičnu većinu (50,2%). Uzlazni trend i razmjerno visok stupanj urbanizacije početkom 1990-ih također su zabilježili Ogulinsko-plašćanska udolina (37,3% gradskog stanovništva) te Banija/Banovina (30,1%). Za razliku od toga, na Kordunu je 1991. udio gradskog stanovništva iznosio tek 7,4%, dok je Gorski kotar ostao na skromnih 15,4% njegova udjela.

U turbulentnim 1990-ima umnogome su poništeni učinci dotadašnje modernizacije, uključujući i učinke urbanizacije. Zbog osjetne depopulacije, kako Zapadne Hrvatske kao cjeline tako i njezinih regionalnih sastavnica, došlo je do smanjenja broja gradskih naselja na sedam,⁴³ što odgovara njihovu brojnom stanju od sredine 20. stoljeća. Povezano s time, smanjen je i broj gradskih stanovnika (90 924 stanovnika 2001.), što je na razini njihova broja iz početka 1970-ih. Jedino je zbog demografskog sloma ruralnih područja porastao udio gradskog u ukupnom stanovništvu (36,2%). Redoslijed urbaniziranosti manjih prostornih cjelina

Zapadne Hrvatske nije se promijenio; s 47,3% gradskog stanovništva i dalje prednjači Prigorje-Pokuplje, slijede Ogulinsko-plašćanska zavala (37,1%) i Banija/Banovina (30,0%), Gorski kotar osjetno zaostaje (17,1%), dok zbog slabije demografske razvijenosti glavnog središnjeg naselja Kordun formalno i nije imao gradskog stanovništva.

Pored porasta broja gradskih naselja i stanovnika u njima, urbanizacija se manifestira i širenjem gradskog načina života. Uz gradove, razmjerni utjecaj kao središta takve modernizacije imala su i ostala središnja naselja, no zbog slabije razvijenosti domet njihova utjecaja u pravilu nije prelazio prostorni okvir pripadajućih općina.

Osobitu važnost, kao nositelji procesa modernizacije i urbanizacije na području Regije, imali su radni migranti koji su dnevno putovali na posao u središta rada. Riječ je o specifičnim socijalno-prostornim skupinama koje usvajanjem i primjenom gradskih inovacija mijenjaju tradicionalne obrasce života u naseljima njihova boravka, što se odražava u funkcionalnoj i fizionomskoj preobrazbi prostora.⁴⁴

Vodeća središta rada, koja su okupljala dnevne migrante s područja Zapadne Hrvatske, bili su Karlovac, Sisak i Zagreb, a potom i Petrinja. Karlovac je početkom 1990-ih bio središte rada za gotovo 6000 dnevnih migranata s područja Zapadne Hrvatske, među kojima su dominirali oni iz bivših općina Duga Resa, Karlovac i Ozalj. Sisak je bio središte rada za više od 4000 aktivnih stanovnika Regije, s najjačom privlačnom snagom na području bivših općina Sisak, Petrinja, Kostajnica i Glina. Prema Zagrebu gravitiralo je nešto manje od 4000 dnevnih migranata s promatranog područja, poglavito iz bivših općina Jastrebarsko, Sisak i Karlovac.⁴⁵ Petrinja je kao središte rada okupljala 2160 dnevnih migranata, uglavnom s područja istoimene općine, Siska i Gline. Od ostalih središta rada još se ističu Duga Resa, Ogulin, Glina i Jastrebarsko koji su pojedinačno okupljali između 1200 i 1800 dnevnih migranata iz Regije, pri čemu su prednjačili migranti s područja vlastite općine, odnosno iz prometno dostupnijih naselja drugih općina (*Tablica 3.*).

Tablica 3. Dnevne migracije radne snage Zapadne Hrvatske prema vodećim središtima rada 1991.⁴⁶

Središte rada	Broj dnevnih migranata				
	Ukupno		S područja Zap. Hrvatske		Općine* s najvećim brojem dnevnih migranata
	Aps.	%	Aps.	%	
Zagreb	67.266	100,0	3.828	5,7	Jastrebarsko (2.573), Sisak (1.642), Karlovac (661)
Rijeka	13.564	100,0	350	2,6	Delnice (223), Ogulin (52), Vrbovsko (51)
Sisak	9.903	100,0	4.027	40,7	Sisak (5.565), Petrinja (2.909), Kostajnica (501), Glina (421)
Karlovac	6.017	100,0	5.893	97,9	Duga Resa (2.322), Karlovac (2.233), Ozalj (375)
Petrinja	2.715	100,0	2.160	79,6	Petrinja (1.758), Sisak (498), Glina (294)
Duga Resa	1.750	100,0	1.749	99,9	Duga Resa (1.472), Karlovac (234), Ogulin (29)
Ogulin	1.603	100,0	1.595	99,5	Ogulin (1.472), Vrbovsko (63), Duga Resa (36)
Glina	1.423	100,0	1.374	96,6	Glina (1.191), Petrinja (83), Vrginmost (81), Sisak (32)
Jastrebarsko	1.416	100,0	1.206	85,2	Jastrebarsko (1.178), Karlovac (100), Duga Resa (3)
Kostajnica	1.010	100,0	973	99,4	Kostajnica (875), Dvor (90), Sisak (31)
Delnice	790	100,0	783	99,1	Delnice (705), Rijeka (39), Vrbovsko (19)
Vrginmost	684	100,0	681	99,6	Vrginmost (618), Vojnić (37), Karlovac (19)
Vrbovsko	670	100,0	661	98,7	Vrbovsko (560), Ogulin (74), Delnice (27)
Dvor	638	100,0	627	98,3	Dvor (627)
Vojnić	583	100,0	553	94,9	Vojnić (428), Karlovac (80), Vrginmost (27)
Ozalj	511	100,0	504	98,6	Ozalj (374), Karlovac (100), Jastrebarsko (22)
Čabar	248	100,0	248	100,0	Čabar (244)

* Naziv i prostorni obuhvat općina prema teritorijalno-političkoj podjeli do 1992.

Ključno značenje za intenzitet i prostorni domet utjecaja navedenih i drugih središta rada na području Zapadne Hrvatske imao je prometni sustav, pri čemu je do sredine 1970-ih nadređeno značenje imala željeznica, a nakon toga sve više cestovni, napose automobilski promet. Njime se urbanizacija, u smislu širenja gradskog načina života, kapilarno širila uz prometnice i utjecala na modernizaciju sve većeg broja naselja ruralne periferije

Izložena kartografska analiza daje detaljniju sliku prostornih učinaka procesa urbanizacije na području Zapadne Hrvatske početkom 1990-ih. Ona prije svega pokazuje razmjerno nizak stupanj urbanizacije na promatranom prostoru. Odražava ga razmjerno mali udio jače urbaniziranih (15,5%) i slabije urbaniziranih naselja (10,1%), uz posvemašnju prevlast netransformiranih ruralnih naselja, sela (74,4%), na koje je otpadala gotovo polovina stanovništva i 57% ukupne površine Regije.

Pritom je jasno uočljivo zaostajanje procesa urbanizacije u dvjema tradicionalno razvojno opterećenim regijama, Baniji/Banovini i posebno Kordunu. Taj dio Zapadne Hrvatske izdvaja se najmanjim udjelom jače urbaniziranih naselja i broja stanovnika u njima, uz istovremeno najveći udio seoskih naselja i njihova stanovništva. Za razliku od toga, Gorski kotar i Ogulinsko-plašćanska udolina izdvajaju se najvećim udjelom jače urbaniziranih naselja, u kojima živi više od trećine stanovništva Gorskog kotara, uz istovremeno najmanji udio seoskih naselja i njihova stanovništva u ukupnom broju stanovnika tih prostornih cjelina.

Iskazane razlike u stupnju urbanizacije posljedica su međuzavisnog utjecaja više različitih čimbenika: od prirodno-geografske osnove, preko uvjeta povijesno-geografskog razvoja, do razvijenosti prometnog sustava. No, one su prije svega odraz razlika u dostupnosti složenijega društveno-gospodarskog razvoja, što je uzročno najuže povezano s neravnomjernim regionalnim razvojem.

10. Prostorni učinci izgradnje autocesta u Zapadnoj Hrvatskoj

Izgradnja i puštanje u promet autoceste kroz Zapadnu Hrvatsku sredinom ovog desetljeća potaknuli su niz pozitivnih promjena u prostoru kroz koji je trasirana, odnosno koji joj gravitira. Pozitivne promjene došle su do izražaja već u fazi izgradnje te suvremene prometnice, zapošljavanjem lokalnog stanovništva i popratnim prostorno-tehničkim zahvatima kojima je unaprijeđena prometna i druga infrastruktura odnosnih područja. No, potpuniji prostorni učinci pokazali su se njezinim puštanjem u promet ili će se tek pokazati, što je povezano s izgradnjom poslovnih zona uz njezine čvorove.

Pri razmatranju njezina perspektivnog prostornog utjecaja potrebno je imati u vidu da autoceste kompleksnije utječu na prostor od ostalih vrsta cestovnih prometnica. Naime, dok klasične ceste (državne, županijske, lokalne) utječu na prostor linijski, cijelom svojom dužinom, pružajući mogućnost kontakta svih korisnika ceste s lokalnim stanovništvom, autocesta s ostalim prometnicama unutar cestovne mreže „kontaktira“ s pomoću cestovnih čvorova. I dok klasične ceste zbog svoje gustoće potiču razvojnu disperziju, stvarajući prepostavke za razvoj proizvodnih i uslužnih djelatnosti uz samu prometnicu, autocesta prostor naglašeno polarizira, organizirajući ga koncentracijski, oko svojih čvorova. No, kako autocestovna čvorišta pored lokacijskih privlačnosti utječu i na širenje prometnih tokova u okolicu, autoceste istovremeno djeluju na prostor i disperzijski.⁴⁷

Uz mnogobrojne pozitivne učinke, takvim svojim djelovanjem autocesta potiče i neke negativne prostorne učinke. Jedan je od

njih i stvaranje novih regionalnih dispariteta kao rezultat preuzimanja glavnine prometa klasičnih cestovnih prometnica. Tako uzrokuje slabljenje, pa i krizu djelatnosti koje su ranije bile u funkciji odvijanja prometa klasičnim cestama, što perspektivno ima za posljedicu destabilizaciju naseljenosti oko tih prometnica.

Takvi, pozitivni i negativni, prostorni učinci jasno su uočljivi i na području Zapadne Hrvatske nakon puštanja u promet autoceste. Uz servisne djelatnosti uz autocestu i poslovne zone u blizini njezinih cestovnih čvorova, to se očituje i u osjetnom padu prometa na ostalim državnim cestama koje su ranije imale funkciju prometnih koridora između unutrašnjosti i gradskih središta u priobalju (*Tablica 4.*).

Tablica 4. Prosječan promet automobila na glavnim državnim cestama Zapadne Hrvatske 2002. i 2005.⁴⁸

Naziv ceste (Dionice)	2002.		2005.	
	PGDP*	PLDP*	PGDP*	PLDP*
Državne ceste				
Plitvička cesta (Karlovac – Slunj – Plitvice – Vrelo Koreničko)	11.064	22.089	6.535	11.374
Jozefina (Duga Resa – Josipdol – Brinje – Žuta Lokva)	3.152	5.627	2.039	2.218
Lujzijana (Duga Resa – Vrbovsko – Delnice – Oštrovica)	7.321	12.465	4.172	5.930
Banijska cesta (Vojnić – Gvozd – Glina – Petrinja)	2.779	3.149	2.763	3.292
Autoceste				
Bosiljevo 2 – Žuta Lokva (autocesta)	-	-	9.280	23.826
Bosiljevo 2 – Rijeka (poluautocesta)	-	-	9.376	15.688

* PGDP – prosječan godišnji dnevni promet; PLDP – prosječan ljetni dnevni promet

Preusmjeravanje glavnine tranzita na autocestu apsolutno je najviše pogodilo tzv. Plitvičku cestu (Karlovac – Slunj – Plitvička jezera), a potom i Lujzijanu (Karlovac – Delnice – Rijeka), gdje se prosječni ljetni dnevni promet smanjio za oko polovinu. No, relativno najveći pad prometa nakon puštanja u promet autoceste zabilježen je na Jozefini (Karlovac – Josipdol – Senj) (*Tablica 5.*).

Tablica 5. Promjena prosječnog prometa automobila na glavnim državnim cestama Zapadne Hrvatske 2002. – 2005.⁴⁹

Naziv ceste (Dionice)	Promjena 2002. – 2005.			
	PGDP*		PLDP*	
	Aps.	%	Aps.	%
Plitvička cesta (Karlovac – Slunj – Plitvice – Vrelo Koreničko)	-4.529	-40,9	-10.715	-48,5
Jozefina (Duga Resa – Josipdol – Brinje – Žuta Lokva)	-1.113	-35,3	-3.409	-60,6
Lujzijana (Duga Resa – Vrbovsko – Delnice – Oštrovica)	-3.149	-43,0	-6.535	-52,4
Banijska cesta (Vojnić – Gvozd – Glina – Petrinja)	-16	-0,6	143	4,5

* PGDP – prosječan godišnji dnevni promet; PLDP – prosječan ljetni dnevni promet

Iskazano smanjenje tranzitnog prometa na navedenim državnim cestama kroz Zapadnu Hrvatsku prije svega se negativno odrazilo na razvoj uslužnih djelatnosti koje su ranije činile osnovu gospodarstva većine naselja kroz koje se prolazilo. Krizna obilježja tog sektora odslikava znatan broj zatvorenih uslužnih radnji, od ugostiteljskih do autoservisnih objekata. Sumornu gospodarsku sliku upotpunjuju i smanjene mogućnosti povezivanja njihova stanovništva s razvijenijim gradskim središtima zbog opadanja broja autobusnih linija. Smanjene mogućnosti zapošljavanja i slabljenje kvalitete života nedvojbeno će potaknuti daljnje iseljavanje mlađeg stanovništva, što će perspektivno još više destabilizirati ova depopulacijom ionako već zahvaćena područja.

Takve razvojne tendencije nužno će se negativno odraziti u regionalnom razvoju ovih dijelova Zapadne Hrvatske. To je tim nepovoljnije jer Kordun i Gorski kotar, a u manjoj mjeri i dijelovi Ogulinsko-plašćanske zavale, spadaju u slabije razvijena područja Hrvatske, čiji strukturni problemi već i sada opterećuju razvoj i funkcionalnu integraciju države kao cjeline. Takva razvojna perspektiva nalaže potrebu supstituiranja krizom zahvaćenih uslužnih djelatnosti drugim, prostoru prilagođenim gospodarskim granama koje će omogućiti dugoročni održivi razvitak u tim područjima.

11. Tendencije preobrazbe agrarnog pejzaža

Dinamično socijalno prestrukturiranje i prostorna pokretljivost stanovništva prema razvijenijim gradskim središtima neposredno su se i duboko odrazili u načinu iskorištavanja zemljišta i, povezano s time, preobrazbi agrarnog pejzaža Zapadne Hrvatske tijekom druge polovine 20. stoljeća. U tom gotovo pola stoljeća dugom razdoblju

socijalno-ekonomske tranzicije ruralni prostor Regije prošao je evoluciju od agrarne prenaseljenosti, s više ili manje prisutnim problemima nosivosti i opterećenosti prostora, do depopulacije i demografskog izumiranja koji u prvi plan ističu problem nedostatka socijane energije za vrednovanje resursne osnove poljoprivrede. Ta kompleksna evolucija odvijala se s prostorno i vremenski promjenjivim intenzitetom, ovisno o tendencijama ukupnog razvoja u pojedinim manjim cjelinama Regije. Između ostaloga, odražavaju je i promjene u načinu iskorištavanja zemljišta i agrarnom pejzažu promatranog prostora.

Zbog intenzivne depopulacije i deagrarizacije, u razdoblju 1953. – 2001. došlo je do osjetnog smanjenja površina pod poljoprivrednim zemljištem u Zapadnoj Hrvatskoj (-410 346 ha ili 51,3%) na račun širenja površina pod šumama. U skladu s time, smanjila se i površina svih kategorija iskorištavanja, izuzev voćnjaka (povećanje za 1450 ha, odnosno 29,6%).⁵⁰ Stoga ćemo se kao indikatorom evolucije agrarnog pejzaža poslužiti pokazateljima o promjeni udjela površina prema kategorijama iskorištavanja u promatranom razdoblju. Statističke činjenice o porastu udjela obradivih u ukupnim poljoprivrednim površinama (9,0%), a pogotovo udjela oranica i vrtova u ukupnim obradivim površinama (15,5%), uz istovremeno smanjenje udjela livada i pašnjaka u ukupnim poljoprivrednim površinama (-8,4%), jasno pokazuju da proces „ozeleňavanja“ agrarnog pejzaža na razini Zapadne Hrvatske nije bio tako intenzivan kao u udaljenijim perifernim područjima Hrvatske, kao što je, primjerice, Lika.

Regionalna analiza načina korištenja poljoprivrednim zemljištem u razdoblju 1953. – 1991. pokazuje divergentne tendencije među manjim prostornim cjelinama Zapadne Hrvatske. Tako se, unatoč apsolutnom smanjenju obradivih površina, najvećim porastom njihova udjela u ukupnim poljoprivrednim površinama ističe Gorski kotar, dok najveće smanjenje njihova udjela bilježi Ogulinsko-plašćanska zavala.⁵¹ Sa stajališta jačanja komercijalne poljoprivrede, indikativan je i podatak da Prigorje-Pokuplje karakterizira najveći porast udjela oranica i vrtova u ukupnim obradivim površinama, nakon čega slijedi Banija/Banovina. Porast udjela livada i pašnjaka registriran je jedino u Gorskom kotaru, dok sve ostale prostorne cjeline bilježe više ili manje izrazit pad te kategorije iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta.

Zbog uzročne povezanosti sa socijalnim prestrukturiranjem poljoprivrednika, neobrađivane (zapuštene) obradive poljoprivredne površine, odnosno ugar, jedan su od važnih indikatora smjera evolucije agrarnog pejzaža.

Provedena analiza pokazuje stabilno kretanje udjela ugara u Zapadnoj Hrvatskoj 1953. – 1991. u rasponu od 14,8 do 17,2% u ukupnoj površini obradivog zemljišta. Indikativno je, međutim, da je do početka 1960-ih Regiju karakterizirao manji udio ugara od prosjeka Hrvatske, nakon čega kontinuirano bilježi viši udio neobrađenih obradivih površina prema državnom prosjeku. Tako je početkom 1990-ih u Zapadnoj Hrvatskoj pod ugarom ležalo 16,2%, dok je taj udio na razini Hrvatske iznosio 10,3% obradivih površina.

Među manjim prostornim cjelinama Regije postoje izrazite razlike u udjelu neobrađenih površina. Na prvi pogled iznenađuje podatak da se 1991. pod ugarom nalazilo čak 60,3% obradivih površina Gorskog kotara i 40% njihova udjela u Ogulinsko-plašćanskoj zavali, za razliku od razmjerno skromnog udjela ugara u obradivim površinama Prigorja-Pokuplja (10,7%), Korduna (13,7%) i Banije/Banovine (13,7%). No, iskazani pokazatelji u skladu su sa završenim procesom socijalnog prestrukturiranja poljoprivrednika u tim dvjema manjim prostornim cjelinama Zapadne Hrvatske do početka 1990-ih.

Uz naslijeđene, teške ranije prilike, postojeći stupanj iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta i izgled agrarnog pejzaža uvelike su posljedica i ratnih zbivanja. Rat je pritom pridonio slabljenju agrara neposredno (svojim razornim učincima) i posredno (intenziviranjem depopulacije). Naslijeđena neorganiziranost poljoprivrednog zemljišta i destruktivni učinci rata ukupno imaju za posljedicu polovično korištenje poljoprivrednim zemljištem, što se u prostornoj slici očrtava u zapuštenom agrarnom krajoliku.

Aktualno stanje poljoprivrednog zemljišta Zapadne Hrvatske odražavaju podaci Popisa poljoprivrede iz 2003. Prema tim pokazateljima, promatrani prostor raspolaže sa 72 211,5 ha poljoprivrednih površina, od čega se gotovo tri četvrtine nalaze na području dviju regija, Banije/Banovine (29 411,1 ha ili 40,7%) i Prigorja-Pokuplja (23 622,2 ha ili 32,7%).

Prosječna veličina ukupnog poljoprivrednog zemljišta poljoprivrednih kućanstava Zapadne Hrvatske iznosi 3,3 ha, što je nešto više od prosjeka Hrvatske (2,6 ha), s rasponom od 1,8 ha u Ogulinsko-plašćanskoj zavali do 4,3 ha po kućanstvu na Baniji/Banovini. Budući da se samo oko polovine (52,5%) ukupnog poljoprivrednog zemljišta Regije koristi za proizvodnju, realniju sliku o raspoloživim zemljišnim resursima poljoprivrednih kućanstava pruža podatak o prosječnoj veličini korištenog poljoprivrednog zemljišta. Iz omjera korištenog poljoprivrednog zemljišta i broja poljoprivrednih kućanstava proizlazi da je ta površina dvostruko manja i prosječno iznosi 1,7 ha po kućanstvu. Pritom prosječno najvećom korištenom poljoprivrednom površinom raspolažu poljoprivredna

kućanstva na Baniji/Banovini (2,1 ha), a najmanjom ona u Ogulinsko-plašćanskoj zavalu (1,0 ha).

U cjelini uzevši, poljoprivredno zemljište Zapadne Hrvatske još uvijek karakterizira vlasnička neorganiziranost, nizak stupanj iskorištavanja i neodgovarajuće vrednovanje zemljišnih resursa, po čemu je taj prostor paradigma za opće stanje agrara u Hrvatskoj u aktualnom vremenu.

12. Rezultati istraživanja i zaključak

Istražene tendencije socijalno-geografske preobrazbe Zapadne Hrvatske u drugoj polovini 20. stoljeća omogućuju sljedeće zaključne postavke:

1. Prostorni okvir istraživanja rada, Zapadna Hrvatska, nije homogena prostorna cjelina – geografska regija, već je to istraživačka prostorna cjelina A. Blanca. Riječ je o izrazito heterogenom prijelaznom području između Donjeg Pokuplja i sjevernog Velebita koje uključuje pet manjih prostornih cjelina: fizionomske regije Gorski kotar i Ogulinsko-plašćansku zavalu, tradicionalne regije Kordun i Baniju/Banovinu te regionalno najslabije individualiziranu cjelinu Prigorje-Pokuplje.

2. U promatranom razdoblju, tijekom druge polovine 20. stoljeća, Zapadna Hrvatska ostvarila je dinamičnu socijalno-ekonomsku tranziciju kojom je prešla razvojni put od prevladavajućeg poljoprivrednog prostora, sa 67,7% udjela poljoprivrednika i razmjerno jednostavnom socijalno-ekonomskom strukturom (zaposleni po sektorima djelatnosti: I. – 79,1%, II. – 12,3%, III. – 4,6%, IV. – 4,0%) 1953., do naglašeno polifunkcionalnog prostora, sa 6,7% udjela poljoprivrednika i složenom socijalno-ekonomskom strukturom (III. – 30,2%, II. – 28,7%, IV. – 22,9%, I. – 18,2%) 2001. godine.

3. Kao izrazito rubni prostor, s međuprostornim položajem između dvaju razvijenih životnih žarišta, Zagreba i Rijeke, u uvjetima polariziranog razvoja Hrvatske i liberalizacije zapošljavanja u inozemstvu Zapadna Hrvatska zahvaćena je snažnim valom iseljavanja stanovništva u razvijena gradska središta, prije svega Hrvatske (Zagreb, Rijeku, Karlovac, Sisak), ali i drugih područja bivše Jugoslavije te u inozemstvo. Na intenzitet mehaničkog odljeva stanovništva upućuje podatak o negativnom saldu migracija u razdoblju 1961. – 1991. od -73 769 stanovnika, što čini 18,5% ukupnog broja stanovnika iz 1961. Na to su se u tom narodnosno izrazito izmiješanom prostoru u prvoj polovini 1990-ih nadovezali rušilački utjecaji rata (neposredni demografski gubici i ratom uvjetovani egzodus stanovništva). O intenzitetu tadašnje prostorne pokretljivosti stanovništva, što uključuje iseljavanje pod utjecajem ratnih zbivanja i useljavanje u neposrednom poraću, posredno svjedoči negativni saldo

migracija od -153 292 stanovnika u razdoblju 1991. – 2001, što se odrazilo u depopulaciji od -43,7%.

4. Dugotrajno, a povremeno i veoma intenzivno iseljavanje (kako ono socijalno motivirano tako i ratni egzodus) ostavilo je duboke negativne posljedice u prirodnom kretanju, dobnom i narodnosnom sastavu stanovništva te strukturi naseljenosti. To se odražava u negativnom prirodnom kretanju, denatalitetu od početka 1980-ih, odnosno prirodnom padu 1991. – 2001. od -13 313 stanovnika, zatim ubrzanom procesu starenja (od „vrlo duboke starosti“ 1971., preko „izrazito duboke starosti“ 1981. i 1991., do „krajnje duboke starosti“ s više od četvrtine starog (60+ godina) u ukupnom stanovništvu 2001.), zatim porastu udjela Hrvata (sa 60,7% 1991. na 83,4% 2001.), odnosno padu udjela Srba (s 32,6% 1991. na 12,7% 2001.) te prevlašću manjih i funkcionalno slabije razvijenih naselja u mreži središnjih naselja.

5. Izloženi razvojni procesi na odgovarajući su se način odrazili i u elementima kulturnog pejzaža, fizionomiji naselja, prometnoj infrastrukturi i agrarnom pejzažu Zapadne Hrvatske.

Kad je riječ o preobrazbi naselja, valja napomenuti da je proces urbanizacije (u smislu promjene načina života stanovništva, strukture i izgleda naselja) tekao sporije od socijalno-ekonomske preobrazbe do početka 1990-ih. Tako je još 1991. čak tri četvrtine (74,4%) naselja još uvijek imalo prevladavajuća obilježja ruralnih naselja, a u njima je živjelo nešto manje od polovine (47,1%) ukupnog stanovništva promatranog prostora. Oko 15% naselja bilo je jače urbanizirano, dok je oko 10% bilo zahvaćeno procesom slabije urbanizacije. Zbog materijalnih razaranja u ratu, u posljednjem međupopisnom razdoblju, 1991. – 2001., pojačana je stanogradnja (porast broja stanova za 23 187, što je porast od 21,8% prema raspoloživom stambenom fondu iz 1991.). Kako je težište obnove materijalne strukture bilo u središnjim naseljima, takva dinamika stanogradnje pridonijela je porastu urbanizacije u jedinicama regionalne i lokalne samouprave.

Izgradnja mreže autocesta, prije svega završetak i puštanje u promet autoceste Karlovac – Bosiljevo – Ogulin – Gospić – Split 2004., kao i nastavak kompletiranja autoceste Karlovac – Rijeka, značajna je novina u prometnom sustavu, s dalekosežnim utjecajem na razvoj i prostorne odnose unutar Zapadne Hrvatske. To se prije svega očituje u prepolovljenom prometu s posljedičnom atrofijom uslužnih djelatnosti uz državne ceste Karlovac – Plitvička jezera i Karlovac – Rijeka s jedne strane, odnosno udvostručenom prometu i izgradnji poduzetničkih zona uz cestovna čvorišta (Ogulin, Brinje, Žuta Lokva), zasad još s ograničenim razvojnim učinkom, s druge strane.

Depopulacijska obilježja Zapadne Hrvatske vizualno su najuočljivija u agrarnom pejzažu koji karakterizira naslijeđena parcelacija iz razdoblja agrarne prenaseljenosti, obilježena rascjepkanim posjedom (prosječne veličine 3,3 ha, od čega se koristi tek oko polovine – 1,7 ha, s prosječno 4,4 parcele po poljoprivrednom kućanstvu) i izrazitim procesom ozelenjavanja s više od četvrtine (22,8%) neobrađenog obradivog zemljišta 2003.). S obzirom na dosegnuti stupanj deagrarizacije i proces demografskog starenja, može se očekivati daljnje produbljivanje nepovoljnih tendencija u tom segmentu kulturnog pejzaža Zapadne Hrvatske.

6. Istraženi razvojni procesi na području Zapadne Hrvatske regionalno su izrazito diferencirani. Na temelju smjera i intenziteta preobrazbe, pritom je moguće izdvojiti tri kategorije prostora: 1. prostor sa slabijim razvojnim problemima (Prigorje-Pokuplje); 2. prostor s jačim razvojnim problemima (Gorski kotar i Ogulinsko-plašćanska zavala); 3. prostor s izrazitim razvojnim problemima (Kordun i Banija/Banovina).

Ukupno uzevši, najmanje negativni učinci razvojnih procesa u Prigorju-Pokuplju posljedica su kumulativnog utjecaja više čimbenika, od funkcije Karlovca kao regionalnog središta koje okuplja glavninu tog prostora, preko tranzitno-koridorskog prometnog položaja (dostupnost razvijenijih gradskih središta), do razmjerno povoljnih prirodno-geografskih uvjeta.

Relativno jači razvojni problemi u Gorskom kotaru i Ogulinsko-plašćanskoj zavali rezultat su njihova perifernog položaja, kao i nedovoljno razvijenog središnjeg naselja (Ogulin zadovoljava funkcije subregionalnog, a Delnice područnog središta). U slučaju Gorskog kotara tome valja dodati i blizinu, odnosno izrazit gravitacijski utjecaj Rijeke, kao i ograničene mogućnosti za složeniji gospodarski razvoj u postojećim prirodno-geografskim uvjetima. S druge, pak, strane, brži razvoj Ogulinsko-plašćanske zavale dodatno opterećuje posljedice rata (veće materijalne štete i destabilizacija naseljenosti) u jugoistočnom dijelu te regije (prije svega na područje suvremenih općina Plaški i Saborsko).

Naglašeniji razvojni problemi Korduna i Banije/Banovine također su posljedica istosmjernog djelovanja više faktora. Od nepovoljnog povijesno-geografskog razvoja (u okviru Vojne krajine) i izrazito perifernog položaja (posebno Korduna), što je uzrokovalo njihovo zaostajanje u regionalnom razvoju Hrvatske i do početka 1990-ih, do općenito najvećih posljedica rata na području Zapadne Hrvatske. To se odražava u negativnom intenzitetu većine pokazatelja socijalno-geografske preobrazbe u tim dvjema regijama, što ističe problem njihove revitalizacije i dovodi u pitanje uspješnost dugoročne stabilizacije naseljenosti u tom dijelu Hrvatske.

Dubina kriznih obilježja suvremenog gospodarskog, socijalnog i demografskog razvoja navedenih manjih prostornih cjelina Zapadne Hrvatske s jedne te veličina i značenje tog prostora s druge strane nalažu potrebu poduzimanja odlučnih mjera s ciljem revitalizacije tog višestruko važnog dijela nacionalnog teritorija. To više što nastavak produblivanja dihotomije između razvijenih urbanih središta i periferije, međuprostora koji ih povezuje, znači daljnje slabljenje prostorno-funkcionalne integracije Hrvatske, s dalekosežnim negativnim posljedicama za ukupni razvoj države kao cjeline. Temeljne odrednice takvog poželjnog budućeg razvoja trebale bi biti naglašenija orijentacija na policentrični razvoj, usklađeniji regionalni razvoj i integralni razvitak ruralnih područja. Tako postavljen cilj moguće je ostvariti samo istosmjernim djelovanjem „odozgo“ (država) i „odozdo“ (lokalna zajednica). Tome bi, između ostaloga, trebali pomoći i različiti projekti socijalnog i gospodarskog oporavka područja od posebne državne skrbi i područja koja zaostaju u razvoju, kao i odgovarajuća iskustva država Europske unije, sadržana u strategiji ruralnog razvoja ECOVAST-a i LEADER-ovu pristupu razvoju ruralnih područja.

Izvori

Dnevne migracije radne snage

Centri rada koji primaju sto i više aktivnih stanovnika koji obavljaju zanimanje, Tablogram, Popis stanovništva 1991. godine, Državni zavod za statistiku, Zagreb.

Dobni sastav stanovništva

Dobni sastav stanovništva 1953. – 2001.

Popis stanovništva 1953., Starost, pismenost i narodnost, Podaci za opštine prema upravnoj podjeli u 1953. godini, knj. XI, Savezni zavod za statistiku, Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Beograd 1960.

Popis stanovništva 1961., Pol i starost, Rezultati za naselja, knj. XI, Savezni zavod za statistiku, Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, Beograd 1965.

Popis stanovništva 1991., Stanovništvo prema spolu i starosti, Dokumentacija 882, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, Zagreb, siječanj 1994.

Popis stanovništva i stanova 1971., Stanovništvo, Pol i starost – I deo, Rezultati po naseljima i opštinama, knj. VIII, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1973.

Popisi stanovništva 1971. i 1981., Stanovništvo, Po zajednicama općina i općinama, Dokumentacija 569, Godina 1984., Republički zavod za statistiku, Socijalistička Republika Hrvatska, Zagreb 1989.

Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, Popis 2001., Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska (www.dzs.hr).

Kretanje broja stanovnika

Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991. po naseljima, knj. 1–5, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, Zagreb 1998.

Stanovništvo prema prisutnosti/odsutnosti za vrijeme popisa, Popis 2001., Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska.

Migracijska obilježja stanovništva

Stanovništvo prema migracijskim obilježjima, po gradovima/općinama, Popis 2001., Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska (www.dzs.hr).

Narodnosni sastav stanovništva

Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991. po naseljima, knj. 1–5, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, Zagreb 1998.

Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama, Popis 2001., Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska (www.dzs.hr).

Površina jedinica lokalne samouprave i regija

Površina županija, općina i naselja za područje Republike Hrvatske, Sektor za katastarski sustav, Odjel posebnih registara, Državna geodetska uprava, 2005.

Prirodno kretanje stanovništva

Prirodno kretanje stanovništva 1964. – 2003.

Republički zavod za statistiku, Socijalistička Republika Hrvatska

Prirodno kretanje stanovništva 1964., Saopćenje 46, Zagreb 1965.

Prirodno kretanje stanovništva 1965., Saopćenje 15.4, Zagreb 1966.

Prirodno kretanje stanovništva 1966., Saopćenje 15.4, Zagreb 1967.

Prirodno kretanje stanovništva 1967., Saopćenje 15.4, Zagreb 1968.

Prirodno kretanje stanovništva 1968. – 1969., Dokumentacija 72, Zagreb 1971.

Prirodno kretanje stanovništva 1970., Dokumentacija 99, Zagreb 1972.

Prirodno kretanje stanovništva 1971., Dokumentacija 128, Zagreb 1973.

Prirodno kretanje stanovništva 1972., Dokumentacija 162, Zagreb 1974.

Prirodno kretanje stanovništva 1973., Dokumentacija 198, Zagreb 1975.

Prirodno kretanje stanovništva 1974., Dokumentacija 234, Zagreb 1976.

Prirodno kretanje stanovništva 1975., Dokumentacija 269, Zagreb 1977.

Prirodno kretanje stanovništva 1976., Dokumentacija 309, Zagreb 1978.

Prirodno kretanje stanovništva 1977., Dokumentacija 346, Zagreb 1979.

Prirodno kretanje stanovništva 1978., Dokumentacija 384, Zagreb 1980.

Prirodno kretanje stanovništva 1979., Dokumentacija 418, Zagreb 1981.

Prirodno kretanje stanovništva 1980., Dokumentacija 460, Zagreb 1982.

Prirodno kretanje stanovništva 1981., Dokumentacija 494, Zagreb 1983.

Prirodno kretanje stanovništva 1982., Dokumentacija 542, Zagreb 1984.

Prirodno kretanje stanovništva 1983., Dokumentacija 577, Zagreb 1985.

Prirodno kretanje stanovništva 1984., Dokumentacija 614, Zagreb 1986.

Prirodno kretanje stanovništva 1985., Dokumentacija 645, Zagreb 1987.

Prirodno kretanje stanovništva 1986., Dokumentacija 686, Zagreb 1988.

Prirodno kretanje stanovništva 1987., Dokumentacija 722, Zagreb 1989.

Prirodno kretanje stanovništva 1988., Dokumentacija 763, Zagreb 1990.

Prirodno kretanje stanovništva 1989., Dokumentacija 799, Zagreb 1991.

Prirodno kretanje stanovništva 1990., Dokumentacija 835, Zagreb 1992.

Prirodno kretanje stanovništva 1991., Dokumentacija 874, Zagreb 1994.

Prirodno kretanje stanovništva 1996., Dokumentacija 1032, Zagreb 1998.

Prirodno kretanje stanovništva 1997., Dokumentacija 1058, Zagreb 1999.

Prirodno kretanje stanovništva 1998., Dokumentacija 1081, Zagreb 2000.

Prirodno kretanje stanovništva 1999., Dokumentacija 1107, Zagreb 2001.

Prirodno kretanje stanovništva 2000., Dokumentacija 1138, Zagreb 2002.

Prirodno kretanje stanovništva 2001., Dokumentacija 1168, Zagreb 2002.

Prirodno kretanje stanovništva 2002., Dokumentacija 1201, Zagreb 2004.

Prirodno kretanje stanovništva 2003., Dokumentacija 1232, Zagreb 2004.

Poljoprivredne površine

Poljoprivredno zemljište 1953. – 2001.

Popis poljoprivrede, 2003., CD, Državni zavod za statistiku, Zagreb 2004.

Statistički godišnjak, 1972., Republički zavod za statistiku, Zagreb 1973.

Statistički godišnjak, 1982., Republički zavod za statistiku, Zagreb 1993.

Statistički ljetopis, 1992., Državni zavod za statistiku, Zagreb 2003.

Statistički godišnjak za 1953., Zavod za statistiku i evidenciju, Narodna Republika Hrvatska, Zagreb 1954.

Statistički pregled po kotarima i općinama 1961. godine, Zavod za statistiku, Narodna Republika Hrvatska, Zagreb, veljača 1962.

Poljoprivredno stanovništvo

Broj poljoprivrednika 1953. – 2001.

Poljoprivredno stanovništvo prema aktivnosti i spolu, po gradovima/općinama, Popis 2001., Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska (www.dzs.hr).

Popis stanovništva 1953., Osnovni podaci o stanovništvu, Podaci za naselja prema upravnoj podeli 30-VI-1958. godine, knj. XV, Savezni zavod za statistiku, Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Beograd 1960.

Popis stanovništva 1961., Poljoprivredno stanovništvo, Rezultati za naselja, knj. XV, Savezni zavod za statistiku, Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, Beograd 1966.

Popis stanovništva 1991., Poljoprivredno stanovništvo prema aktivnosti i spolu po naseljima, Dokumentacija 886, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, Zagreb, listopad 1994.

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981., Stanovništvo, Po naseljima, općinama i zajednicama općina, Dokumentacija 553, Republički zavod za statistiku, Socijalistička Republika Hrvatska, Zagreb 1984.

Popis stanovništva i stanova 1971., Stanovništvo, Poljoprivredno stanovništvo, Rezultati po naseljima i opštinama, knj. XI, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1973.

Promet na državnim cestama

Brojanje prometa na državnim cestama, Brojanje prometa na cestama Republike Hrvatske za 2002. i 2006. godinu (www.hrvatske-cesta.hr).

Stanovi

Kretanje broja stanova 1961. – 2001.

Popis stanovništva 1991., Stanovi prema korištenju i druge nastanjene prostorije po naseljima, Dokumentacija 888, Državni zavod za statistiku, Zagreb 1995.

Popis stanovništva 2001., Popis stanova, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001., Stanovi prema korištenju prema naseljima, Statističko izvješće 1251, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, Zagreb 2004.

Usporedni pregled broja stanovnika i domaćinstava 1948., 1953., 1961., 1971. i 1981. i stanova 1971. i 1981., Rezultati po opštinama, Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, Beograd 1987.

Stupanj urbanizacije naselja

Diferencijacija naselja Hrvatske s obzirom na stupanj urbanizacije (jače i slabije urbanizirana naselja), Znanstveni projekt „Urbanizacija naselja SR Hrvatske“, Popis stanovništva 1991. godine.

Zaposleno stanovništvo po sektorima i granama gospodarske djelatnosti Socijalno-ekonomski sastav stanovništva 1953. – 2001.

Popis stanovništva 1953., Osnovni podaci o stanovništvu, Podaci za naselja prema upravnoj podeli 30-VI-1958. godine, knj. XV, Savezni zavod za statistiku, Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Beograd 1960.

Popis stanovništva 1961., Ekonomska obeležja stanovništva, Rezultati za opštine, knj. VIII, Savezni zavod za statistiku, Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, Beograd 1966.

Popis stanovništva 1991., Aktivno stanovništvo u zemlji koje obavlja zanimanje prema području djelatnosti po naseljima, Dokumentacija 885, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, Zagreb, listopad 1994.

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981., Aktivno stanovništvo u zemlji koje obavlja zanimanje po opštini rada prema delatnosti, polu i društveno-ekonomskom položaju, Rezultati po opštinama, Savezni zavod za statistiku, Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, Beograd 1988.

Popis stanovništva i stanova 1971., Stanovništvo, Delatnost, Rezultati po naseljima i opštinama, knj. X, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1974.

Zaposleni prema pretežitoj aktivnosti po položaju u zaposlenju, djelatnosti i spolu, po gradovima/općinama, Popis 2001., Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska (www.dzs.hr).

Literatura

Zvonimir BALETIĆ, *Razvoj privredno nedovoljno razvijenih krajeva SR Hrvatske*, Zagreb 1985.

- André BLANC, *Zapadna Hrvatska. Studija iz humane geografije*, Zagreb 2003.
- Mladen FRIGANOVIĆ, *Demogeografija: stanovništvo svijeta*, Zagreb 1987.
- Borna FÜRST-BJELIŠ, „Pristup definiciji prostornog pojma tradicionalne regije“, u: *I. hrvatski geografski kongres: zbornik radova*, Zagreb 1996., 326–330.
- Vjekoslav KLAJČ, *Zemljopis zemalja u kojih obitavahu Hrvati*, Zagreb 1880.
- Mladen KLEMENČIĆ, „Postupak vrednovanja dobrog sastava stanovništva“, *Radovi*, 25/1990., 73–80.
- Mladen KLEMENČIĆ i Danijel OREŠIĆ, „Promjene etničkog sastava stanovništva općina Dvor, Glina, Kostajnica, Vojnici i Vrginmost“, u: *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske*, Zagreb 1991., 257–291.
- Vera KOČI-PAVLAKOVIĆ, „Regionalni ekonomski razvoj graničnih krajeva: teorijske osnove i modeli“, u: *I. hrvatski geografski kongres: zbornik radova*, Zagreb 1996., 351–358.
- LEADER – od inicijative do metode. Vodič za poduku o LEADER-ovu pristupu*, Zagreb 2004.
- Svetozar LIVADA, „Kolonizacija s područja Slunja 1945-1948. godine“, u: *Kotar Slunj i kotar Veljun u NOR-u i socijalističkoj izgradnji*, knj. 2 (gl. ur. Đuro Zatezalo), Karlovac 1988.
- Adolf MALIĆ, „Sisačka Posavina i Banija“, u: *Geografija SR Hrvatske*, knj. 2: *Središnja Hrvatska: regionalni prikaz* (ur. Alfonso Cvitanović), Zagreb 1974., 155–178.
- Mate MATAS, „Banovina: demografski razvoj i problemi nerazvijenog dijela Hrvatske“, *Hrvatski geografski glasnik*, 66/2004., br. 2, 47–68.
- Neven MATES, „Utjecaj privredne strukture na nivo razvijenosti općina SR Hrvatske“, u: *Nedovoljno razvijena područja SR Hrvatske* (redakcija Zvonimir Baletić i Božo Marendić), Zagreb 1982., 44–56.
- Marijan MATICKA, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948.*, Zagreb 1990.
- Ivo NEJAŠMIĆ, *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Zagreb 2005.
- Ivo NEJAŠMIĆ, „Doseljavanje u Zagreb“, *Geografski horizont*, 2/1994., 61–72.
- Radovan PAVIĆ, „Gorski kotar i ogulinsko-plašćanska udolina“, u: *Geografija SR Hrvatske*, knj. 4: *Gorska Hrvatska* (ur. Alfonso Cvitanović), Zagreb 1975., 61–96.
- Dane PEJNOVIĆ, „Geografski aspekt revitalizacije depopulacijskih i ratom pogođenih područja Hrvatske na primjeru Like“, u: *I. hrvatski geografski kongres: zbornik radova*, Zagreb 1996., 255–273.
- Dane PEJNOVIĆ, „Lika: Demographic Development under Peripheral Conditions“, *Hrvatski geografski glasnik*, 66/2004., br. 2, 23–46.
- Dane PEJNOVIĆ, „Polarizacija funkcije rada kao pokazatelj razlika u regionalnom razvoju Hrvatske“, u: *III. hrvatski geografski kongres: zbornik radova*, Zadar 2003., 164–184.

- Regionalni razvoj. Fond za nedovoljno razvijene krajeve Hrvatske*, Zagreb 1977.
- Veljko ROGIĆ, „Historijsko-geografska osnova socijalno-kulturne diferencijacije vojno-krajiškog prostora“, *Geografski glasnik*, 44/1982., 23–38.
- Veljko ROGIĆ, „Nacrt uvjetno homogene regionalizacije SR Hrvatske“, *Geografski glasnik*, 45/1983., 75–89.
- Veljko ROGIĆ, „Problematika regionalne organizacije jugoistočnog segmenta središnje Hrvatske“, *Acta Geographica Croatica*, 27/1992., 95–106.
- Veljko ROGIĆ, „Regionalizacija Gorske Hrvatske“, *Hrvatski geografski glasnik*, 39/1977., br. 1, 25–43.
- Veljko ROGIĆ, „Regionalizacija Jugoslavije“, *Geografski glasnik*, 35/1973., 13–28.
- Josip ROGLIĆ, „Reljef“, u: *Geografija SR Hrvatske*, knj. 1: *Središnja Hrvatska: opći dio* (ur. Alfonso Cvitanović), Zagreb 1974., 51–61.
- Drago ROKSANDIĆ, „Predgovor“, u: André BLANC, *Zapadna Hrvatska. Studija iz humane geografije*, Zagreb 2003., 7–18.
- Karl RUPPERT i dr., *Socijalna geografija*, Zagreb 1981.
- Miroslav SIĆ, „Autoceste i lokacija ekonomskih djelatnosti u Središnjoj Hrvatskoj“, *Hrvatski geografski glasnik*, 59/1997., 83–94.
- Strategija za ruralnu Europu. ECOVAST – Europsko vijeće za sela i male gradove (1984.), Hrvatska sekcija (1993.).
- Marijan ŠAŠEK, „Karlovačko Pokuplje i Kordun“, u: *Geografija SR Hrvatske*, knj. 2: *Središnja Hrvatska: regionalni prikaz* (ur. Alfonso Cvitanović), Zagreb 1974., 179–216.
- Aleksandar TOSKIĆ i Dražen NJEGAČ, „Changes in Political and Territorial Organization and their Impact on Croatia's Urban System and Regional Development“, *Hrvatski geografski glasnik*, 65/2003., br. 1, 7–23.
- Ivan TURČIĆ, *Makroekonomski razvoj županija u Republici Hrvatskoj kroz tri desetljeća (1961/1962. do 1990/1991.)*, 2. dio: *Dugoročne tendencije kretanja stanovništva županija u Republici Hrvatskoj 1961. do 1991.*, Zagreb 2001.
- Milan VRESK, „Gradska i ostala naselja u Hrvatskoj: model izdvajanja 2001. godine“, *Geografski horizont*, 54/2008., br. 2, 53–57.
- Milan VRESK, „Gravitacijsko područje dnevnih migracija Zagreba 1991. godine“, *Hrvatski geografski glasnik*, 56/1994., br. 1, 53–66.
- Vladimir ŽERJAVIĆ, *Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1989.

PRILOZI

Tablica 1. Površina, broj stanovnika i gustoća naseljenosti u jedinicama lokalne samouprave (gradovima i općinama) i regijama Zapadne Hrvatske 2001.⁵²

Regija	Površina		Broj st.		Gustoća naseljenosti
	km ²	%	Aps.	%	st./km ²
Jedinica lokalne samouprave					
1. Gorski kotar	1273,5	15,6	26 120	10,0	20,5
Grad Čabar	280,18	3,4	4 387	1,7	15,7
Grad Delnice	230,2	2,8	6 262	2,4	27,2
Grad Vrbovsko	279,83	3,4	6 047	2,3	21,6
Općina Brod Moravice	61,71	0,8	985	0,4	16,0
Općina Fužine	86,37	1,1	1 855	0,7	21,5
Općina Lokve	42,32	0,5	1 120	0,4	26,5
Općina Mrkopalj	156,98	1,9	1 407	0,5	9,0
Općina Ravana Gora	82,06	1,0	2 724	1,0	33,2
Općina Skrad	53,85	0,7	1 333	0,5	24,8
2. Ogulinsko-plašćanska zavalala	1088,61	13,3	23 445	8,9	21,5
Grad Ogulin	536,73	6,6	15 054	5,7	28,0
Općina Josipdol	165,41	2,0	3 987	1,5	24,1
Općina Plaški	157,45	1,9	2 292	0,9	14,6
Općina Tounj	96,46	1,2	1 252	0,5	13,0
Općina Saborsko	132,56	1,6	860	0,3	6,5
3. Kordun	1026,33	12,6	16 960	6,5	16,5
Grad Slunj	392,66	4,8	6 096	2,3	15,5
Općina Cetingrad	136,99	1,7	2 746	1,0	20,0
Općina Rakovica	256,1	3,1	2 623	1,0	10,2
Općina Vojnić	240,58	2,9	5 495	2,1	22,8
4. Banija/Banovina	2653,44	32,5	64 412	24,6	24,3
Grad Glina	544,09	6,7	9 868	3,8	18,1
Grad Hrvatska Kostajnica	52,6	0,6	2 746	1,0	52,2
Grad Petrinja	380,65	4,7	23 413	8,9	61,5
Općina Donji Kukuruzari	113,78	1,4	2 047	0,8	18,0
Općina Dvor	504,74	6,2	5 742	2,2	11,4
Općina Gvozd	215,06	2,6	3 779	1,4	17,6
Općina Hrvatska Dubica	129,37	1,6	2 341	0,9	18,1
Općina Jasenovac	161,88	2,0	2 391	0,9	14,8
Općina Majur	67,96	0,8	1 490	0,6	21,9
Općina Sunja	288,4	3,5	7 376	2,8	25,6
Općina Topusko	194,91	2,4	3 219	1,2	16,5
5. Prigorje-Pokuplje	2125,97	26,0	131 079	50,0	61,7
Grad Duga Resa	60,39	0,7	12 114	4,6	200,6

Grad Jastrebarsko	226,58	2,8	16 689	6,4	73,7
Grad Karlovac	401,69	4,9	59 395	22,7	147,9
Grad Ozalj	179,39	2,2	7 932	3,0	44,2
Općina Barilović	176,17	2,2	3 095	1,2	17,6
Općina Bosiljevo	110,54	1,4	1 486	0,6	13,4
Općina Draganić	72,38	0,9	2 950	1,1	40,8
Općina Generalski Stol	99,39	1,2	3 199	1,2	32,2
Općina Klinča Sela	77,31	0,9	4 927	1,9	63,7
Općina Krašić	71,22	0,9	3 199	1,2	44,9
Općina Krnjak	112,01	1,4	2 164	0,8	19,3
Općina Lasinja	82,23	1,0	1 938	0,7	23,6
Općina Netretić	117,35	1,4	3 333	1,3	28,4
Općina Pisarovina	145,07	1,8	3 697	1,4	25,5
Općina Ribnik	39,34	0,5	583	0,2	14,8
Općina Žakanje	44,72	0,5	3 193	1,2	71,4
Općina Žumberak	110,19	1,3	1 185	0,5	10,8
ZAPADNA HRVATSKA	8167,85	100,0	262 016	100,0	32,1

Tablica 2. Kretanje broja stanovnika u regijama i općinama (do 1992.) Zapadne Hrvatske 1953. – 2001.⁵³

Prostorna cjelina	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.
Hrvatska	3 936 022	4 159 696	4 426 221	4 601 469	4 784 265	4 437 460
Zapadna Hrvatska – ukupno	403 532	399 490	381 136	358 678	350 461	251 282
1. Gorski kotar	39 396	38 088	35 485	31 692	30 545	26 058
Čabar	6 360	6 702	6 083	5 465	5 169	4 386
Delnice	23 959	22 723	20 991	18 883	17 848	15 631
Vrbovsko	9 077	8 663	8 411	7 344	7 528	6 041
2. Ogulinsko-plašćanska zaval	38 027	36 715	34 210	31 076	29 095	23 445
Ogulin	38 027	36 715	34 210	31 076	29 095	23 445
3. Kordun	42 726	40 675	35 425	30 640	27 198	16 960
Slunj	31 820	30 185	25 835	21 732	18 962	11 465
Vojnić	10 906	10 490	9 590	8 908	8 236	5 495
4. Banija/Banovina	124 094	122 241	116 028	109 201	104 610	55 900
Dvor	22 808	21 354	18 359	16 307	14 555	5 736
Kostajnica/Hrvatska Kostajnica	18 695	18 255	16 914	15 548	14 851	8 360
Petrinja	25 593	27 958	30 883	33 426	35 565	23 217
Glina	32 137	30 729	28 336	25 079	23 040	9 777
Vrginmost/Gvozd	24 858	23 945	21 536	18 841	16 599	8 900
5. Prigorje-Pokuplje	159 289	161 771	159 988	156 069	159 013	128 829
Karlovac	61 736	68 865	73 863	78 363	81 319	64 217
Duga Resa	36 171	34 959	32 093	30 138	30 485	23 223
Jastrebarsko	40 249	38 681	36 425	33 406	32 422	29 681
Ozalj	21 133	19 266	17 607	14 162	14 787	11 708

Tablice 3–4. Opće/ukupno kretanje stanovništva u regijama i općinama (do 1992.) Zapadne Hrvatske po međupopisnim razdobljima 1961. – 2001.⁵⁴

Prostorna cjelina	1961. – 1971.						1971. – 1981.									
	Promjena broja st.		Prirodno kretanje st.		Migracijski saldo		Tip općeg kretanja st.		Promjena broja st.		Prirodno kretanje st.		Migracijski saldo		Tip općeg kretanja st.	
	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	st.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%
Hrvatska	266 525	6,0	269 111	6,5	-2 586	-0,1	I ₄		175 248	3,8	200 893	4,5	-25 645	-0,6	I ₄	
Zapadna Hrvatska – ukupno	-18 354	-4,8	14 720	3,6	-33 074	-8,3	E ₃		-22 458	-6,3	6 267	1,6	-28 725	-7,5	E ₃	
1. Gorski kotar	-2 603	-7,3	500	1,3	-3 103	-8,1	E ₃		-3 793	-12,0	42	0,1	-3 835	-10,8	E ₃	
Čabar	-619	-10,2	102	1,5	-721	-10,8	E ₃		-618	-11,3	78	1,3	-696	-11,4	E ₃	
Delnice	-1 732	-8,3	94	0,4	-1 826	-8,0	E ₃		-2 108	-11,2	105	0,5	-2 213	-10,5	E ₃	
Vrbovsko	-252	-3,0	304	3,5	-556	-6,4	E ₂		-1 067	-14,5	-141	-1,7	-926	-11,0	E ₄	
2. Ogulinsko-plašćanska zavala	-2 505	-7,3	2 059	5,6	-4 564	-12,4	E ₃		-3 134	-10,1	299	0,9	-3 433	-10,0	E ₃	
Ogulin	-2 505	-7,3	2 059	5,6	-4 564	-12,4	E ₃		-3 134	-10,1	299	0,9	-3 433	-10,0	E ₃	
3. Kordun	-5 250	-14,8	3 231	7,9	-8 481	-20,9	E ₃		-4 785	-15,6	901	2,5	-5 686	-16,1	E ₃	
Slunj	-4 350	-16,8	2 928	9,7	-7 278	-24,1	E ₃		-4 103	-18,9	794	3,1	-4 897	-19,0	E ₃	
Vojnić	-900	-9,4	303	2,9	-1 203	-11,5	E ₃		-682	-7,7	107	1,1	-789	-8,2	E ₃	
4. Banija/Banovina	-6 213	-5,4	4 268	3,5	-10 481	-8,6	E ₃		-6 827	-6,3	1 562	1,3	-8 389	-7,2	E ₃	
Dvor	-2 995	-16,3	1 171	5,5	-4 166	-19,5	E ₃		-2 052	-12,6	221	1,2	-2 273	-12,4	E ₃	
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	-1 341	-7,9	546	3,0	-1 887	-10,3	E ₃		-1 366	-8,8	86	0,5	-1 452	-8,6	E ₃	
Petrinja	2 925	9,5	1 371	4,9	1 850	6,6	I ₁		2 543	7,6	1 150	3,7	1 402	4,5	I ₁	
Glina	-2 393	-8,4	655	2,1	-3 048	-9,9	E ₃		-3 257	-13,0	-20	-0,1	-3 237	-11,4	E ₄	
Virginmost/Gvozhd	-2 409	-11,2	525	2,2	-2 934	-12,3	E ₃		-2 695	-14,3	125	0,6	-2 820	-13,1	E ₃	
5. Prigorje-Pokuplje	-1 783	-1,1	4 662	2,9	-6 445	-4,0	E ₂		-3 919	-2,5	3 463	2,2	-7 382	-4,6	E ₃	
Karlovac	4 998	6,8	2 855	4,1	2 143	3,1	I ₁		4 500	5,7	3 559	4,8	941	1,3	I ₁	
Duga Resa	-2 866	-8,9	1 347	3,9	-4 213	-12,1	E ₃		-1 955	-6,5	280	0,9	-2 235	-7,0	E ₃	
Jastrebarsko	-2 256	-6,2	103	0,3	-2 359	-6,1	E ₃		-3 019	-9,0	-275	-0,8	-2 744	-7,5	E ₄	
Ozalj	-1 659	-9,4	357	1,9	-2 013	-10,4	E ₃		-3 445	-24,3	-101	-0,6	-3 344	-19,0	E ₄	

Tablice 3–4. Opće/ukupno kretanje stanovništva u regijama i općinama (do 1992.) Zapadne Hrvatske po međupisanim razdobljima 1961. – 2001.⁵⁴

Prostorna cjelina	1981. – 1991.						1991. – 2001.							
	Promjena broja st.		Prirodno kretanje st.		Migracijski saldo		Tip općeg kretanja st.	Promjena broja st.		Prirodno kretanje st.		Migracijski saldo		Tip općeg kretanja st.
	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%		Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	
Hrvatska	182 796	3,8	90 534	2,0	92 262	2,0	I ₁	-346 805	-7,8	-23 201	-0,5	-323 604	-6,8	E ₄
Zapadna Hrvatska – ukupno	-8 217	-2,3	-7 893	-2,2	-11 970	-3,3	E ₄	-99 179	-39,5	-13 316	-3,8	-85 863	-24,5	E ₄
1. Gorski kotar	-1 147	-3,8	-1 017	-3,2	-498	-0,4	E ₄	-4 487	-17,2	-2 020	-6,6	-2 467	-8,1	E ₄
Čabar	-296	-5,7	-164	-3,0	-132	-2,4	E ₄	-783	-17,9	-279	-5,4	-504	-9,8	E ₄
Delnice	-1 035	-5,8	-534	-2,8	-501	-2,7	E ₄	-2 217	-14,2	-1 269	-7,1	-948	-5,3	E ₄
Vibovsko	184	2,4	-319	-4,3	135	1,8	I ₃	-1 487	-24,6	-472	-6,3	-1 015	-13,5	E ₄
2. Ogulinsko-plašćanska zavala	-1 981	-6,8	-490	-1,6	-1 491	-4,8	E ₄	-5 650	-24,1	-1 172	-4,0	-4 478	-15,4	E ₄
Ogulin	-1 981	-6,8	-490	-1,6	-1 491	-4,8	E ₄	-5 650	-24,1	-1 172	-4,0	-4 478	-15,4	E ₄
3. Kordun	-3 442	-12,7	-710	-2,3	-2 732	-8,9	E ₄	-10 238	-60,4	-323	-1,2	-9 915	-36,5	E ₄
Slunji	-2 770	-14,6	-337	-1,6	-2 433	-11,2	E ₄	-7 497	-65,4	-40	-0,2	-7 457	-39,3	E ₄
Vojnić	-672	-8,2	-373	-4,2	-299	-3,4	E ₄	-2 741	-49,9	-283	-3,4	-2 458	-29,8	E ₄
4. Banja/Banovina	-4 591	-4,4	-2 981	-2,7	-1 610	-1,5	E ₄	-48 710	-87,1	-2 265	-2,2	-46 445	-44,4	E ₄
Dvor	-1 752	-12,0	-515	-3,2	-1 237	-7,6	E ₄	-8 819	-153,7	-356	-2,4	-8 463	-58,1	E ₄
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	-697	-4,7	-516	-3,3	-181	-1,2	E ₄	-6 491	-77,6	-187	-1,3	-6 304	-42,4	E ₄
Petrinja	2 139	6,0	-44	-0,1	-2 039	-6,1	I ₂	-12 348	-53,2	-295	-0,8	-12 053	-33,9	E ₄
Glina	-2 039	-8,8	-1 062	-4,2	-977	-3,9	E ₄	-13 263	-135,7	-869	-3,8	-12 394	-53,8	E ₄
Virginost/Gvozd	-2 242	-13,5	-844	-4,5	-1 398	-7,4	E ₄	-7 699	-86,5	-558	-3,4	-7 141	-43,0	E ₄
5. Prigorje-Pokuplje	2 944	1,9	-2 695	-1,7	-5 639	-3,6	I ₂	-30 184	-23,4	-7 536	-4,7	-22 648	-14,2	E ₄
Karlovac	2 956	3,6	420	0,5	2 536	3,2	I ₁	-17 102	-26,6	-2 907	-3,6	-14 195	-17,5	E ₄
Duga Resa	347	1,1	-943	-3,1	596	2,0	I ₃	-7 262	-31,3	-2 014	-6,6	-5 248	-17,2	E ₄
Jastrebarsko	-984	-3,0	-1 361	-4,1	377	1,1	E ₁	-2 741	-9,2	-1 560	-4,8	-1 181	-3,6	E ₄
Ozalj	625	4,2	-811	-5,7	186	1,3	I ₃	-3 079	-26,3	-1 055	-7,1	-2 024	-13,7	E ₄

Tablica 5. Stanovništvo regija i općina (do 1992.) Zapadne Hrvatske prema migracijskim obilježjima 2001.⁵⁵

Prostorna cjelina	Glavna središnja naselja			Ostala naselja			Doseljeni u glavna središnja naselja			Doseljeni u glavna središnja naselja		
	Ukupno	Od rođenja žive u istom naselju	Ukupno doseljeni	Ukupno	Od rođenja žive u istom naselju	Ukupno doseljeni	S područja RH	Iz BiH	Iz ostalih država bivše Jugoslavije	S područja RH	Iz BiH	Iz ostalih država bivše Jugoslavije
Zapadna Hrvatska – ukupno	102 037	51 720	50 317	146 633	85 318	61 315	40 434	7 229	2 020	48 130	10 505	1 744
1. Gorski kotar	6 842	3 471	3 371	19 216	10 708	8 508	2 731	448	151	7 220	668	360
Čabar	511	207	304	3 873	2 227	1 646	253	21	28	1 338	92	97
Delnice	4 444	2 176	2 268	11 187	6 350	4 837	1 797	341	95	4 224	402	173
Vrbovsko	1 887	1 088	799	4 143	2 131	2 012	681	86	28	1 658	174	90
2. Ogulinsko-plašćanska zavala	8 708	5 907	2 801	14 723	8 890	5 833	2 525	140	101	4 625	994	125
Ogulin	8 708	5 907	2 801	14 723	8 890	5 833	2 525	140	101	4 625	994	125
3. Kordun	2 923	1 094	1 829	13 883	8 400	5 483	1 113	645	42	3 452	1 798	108
Slunj	1 767	864	903	9 545	6 191	3 354	843	19	26	2 704	489	65
Vojnić	1 156	230	926	4 338	2 209	2 129	270	626	16	748	1 309	43
4. Banija/Banovina	21 469	7 479	13 990	34 740	19 402	15 338	10 074	3 577	277	10 345	4 533	471
Dvor	1 263	319	944	4 477	2 632	1 845	688	276	22	1 488	261	32
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	1 993	919	1 074	6 367	2 823	3 544	665	362	28	1 296	2 444	24
Petrinja	13 794	4 899	8 895	9 610	5 005	4 605	6 705	1 952	181	3 309	878	331
Glina	3 116	1 098	2 018	6 661	4 401	2 260	1 740	225	36	2 011	246	21
Vrginmost/Gvozđ	1 303	244	1 059	7 625	4 541	3 084	276	762	10	2 241	704	63
5. Prigorje-Pokuplje	62 095	33 769	28 326	64 071	37 918	26 153	23 991	2 419	1 449	22 488	2 512	680
Karlovac	48 941	27 408	21 533	12 708	6 387	6 321	17 719	2 167	1 262	4 470	1 614	147
Duga Resa	6 586	3 438	3 148	16 582	10 167	6 415	2 949	94	72	6 082	141	123
Jastrebarsko	5 405	2 356	3 049	24 256	14 948	9 308	2 794	138	84	8 447	607	107
Ozalj	1 163	567	596	10 525	6 416	4 109	529	20	31	3 489	150	303

Tablice 6-8. Narodnosni sastav stanovništva u regijama i općinama (do 1992.) Zapadne Hrvatske 1953. – 2001.⁵⁶

Prostorna cjelina	1953.					1961.				
	Uk.	H.	S.	Os.	Uk.	H.	S.	J.	Os.	
Hrvatska	3 936 022	3 116 625	589 511	229 886	4 159 696	3 339 890	624 162	15 560	180 084	
Zapadna Hrvatska – ukupno	403 535	249 784	149 004	4 747	399 509	246 916	146 725	1 162	4 706	
1. Gorski kotar	39 396	34 226	4 298	872	38 088	32 838	4 050	90	1 110	
Čabar	6 360	6 117	67	176	6 702	6 099	60	3	540	
Delnice	23 959	22 741	664	554	22 723	21 729	503	16	475	
Vrhovsko	9 077	5 368	3 567	142	8 663	5 010	3 487	71	95	
2. Ogulinsko-plašćanska zavala	38 027	21 804	15 917	306	36 715	21 318	14 893	252	252	
Ogulin	38 027	21 804	15 917	306	36 715	21 318	14 893	252	252	
3. Kordun	42 726	17 908	24 727	91	40 675	17 161	23 322	69	123	
Slunji	31 820	17 624	14 153	43	30 185	16 862	13 189	55	79	
Vojnić	10 906	284	10 574	48	10 490	299	10 133	14	44	
4. Banija/Banovina	124 097	42 250	80 997	850	122 260	41 306	79 693	462	799	
Dvor	22 808	2 290	20 451	67	21 354	2 060	19 185	44	65	
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	18 695	6 895	11 663	137	18 255	6 408	11 677	51	119	
Petrinja	25 599	14 666	10 503	430	27 977	15 389	11 955	278	355	
Glina	32 137	12 605	19 397	135	30 729	12 010	18 509	61	149	
Vrginmost/Gvozd	24 858	5 794	18 983	81	23 945	5 439	18 367	28	111	
5. Prigorje-Pokuplje	159 289	133 596	23 065	2 628	161 771	134 293	24 767	289	2 422	
Karlovac	61 736	42 788	17 070	1 878	68 865	47 705	19 100	240	1 820	
Duga Resa	36 171	31 728	4 158	285	34 959	30 670	4 006	13	270	
Jastrebarsko	40 249	39 457	504	288	38 681	37 846	566	34	235	
Ozalj	21 133	19 623	1 333	177	19 266	18 072	1 095	2	97	

* UK. – ukupno stanovništvo; H. – Hrvati; S. – Srbi; J. – „Jugoslaveni“; Os. – Ostali

Tablice 6-8. Narodnosni sastav stanovništva u regijama i općinama (do 1992.) Zapadne Hrvatske 1953. – 2001.⁵⁶

Prostorna cjelina	1971.					1981.				
	Uk.	H.	S.	J.	Os.	Uk.	H.	S.	J.	Os.
Hrvatska	4 426 221	3 513 647	626 789	84 118	201 667	4 601 469	3 454 661	531 502	379 057	236 249
Zapadna Hrvatska – ukupno	381 271	236 946	133 265	4 890	6 170	358 822	209 874	110 962	28 390	9 596
1. Gorski kotar	35 485	30 297	4 117	247	824	31 692	25 607	3 025	1 933	1 127
Čabar	6 083	5 814	57	1	211	5 465	4 993	63	127	282
Delnice	20 991	19 712	723	92	464	18 883	16 813	676	720	674
Vrbovsko	8 411	4 771	3 337	154	149	7 344	3 801	2 286	1 086	171
2. Ogulinsko-plašćanska zavala	34 210	19 909	13 172	551	578	31 076	17 696	10 220	2 701	459
Ogulin	34 210	19 909	13 172	551	578	31 076	17 696	10 220	2 701	459
3. Kordun	35 425	16 225	18 529	337	334	30 640	13 152	14 307	1 873	1 308
Slunj	25 835	16 037	9 383	206	209	21 732	13 025	6 412	1 406	889
Vojnić	9 590	188	9 146	131	125	8 908	127	7 895	467	419
4. Banija/Banovina	116 163	39 573	73 721	1 586	1 283	109 345	33 536	62 115	11 080	2 614
Dvor	18 359	1 876	16 226	126	131	16 307	1 525	13 198	1 338	246
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	16 914	5 642	10 744	328	200	15 548	4 299	8 627	2 262	360
Petrinja	31 018	16 404	13 478	567	569	33 570	14 621	12 617	5 159	1 173
Glina	28 336	10 785	16 936	381	234	25 079	8 961	14 223	1 529	366
Vrginmost/Gvozđ	21 536	4 866	16 337	184	149	18 841	4 130	13 450	792	469
5. Prigorje-Pokuplje	159 988	130 942	23 726	2 169	3 151	156 069	119 883	21 295	10 803	4 088
Karlovac	73 863	50 064	19 671	1 833	2 295	78 363	48 129	18 181	9 370	2 683
Duga Resa	32 093	28 526	3 073	174	320	30 138	26 547	2 297	734	560
Jastrebarsko	36 425	35 458	505	129	333	33 406	31 814	503	527	562
Ozalj	17 607	16 894	477	33	203	14 162	13 393	314	172	283

* UK. – ukupno stanovništvo; H. – Hrvati; S. – Srbi; J. – „Jugoslaveni“; Os. – Ostali

Tablice 6–8. Narodnosni sastav stanovništva u regijama i općinama (do 1992.) Zapadne Hrvatske 1953. – 2001.⁵⁶

Prostorna cjelina	1991.					2001.				
	UK.	H.	S.	J.	Os.	UK.	H.	S.	Os.	
Hrvatska	4 784 265	3 736 356	581 663	106 041	360 205	4 437 460	3 977 171	201 631	258 658	
Zapadna Hrvatska – ukupno	350 461	212 624	114 117	8 216	15 504	251 282	209 516	31 950	9 816	
1. Gorski kotar	30 545	25 086	3 272	534	1 653	26 058	22 372	2 578	1 108	
Čabar	5 169	4 740	64	40	325	4 386	4 157	57	172	
Delnice	17 848	16 072	614	241	921	15 631	14 753	330	548	
Vrhovsko	7 528	4 274	2 594	253	407	6 041	3 462	2 191	388	
2. Ogulinsko-plašćanska zaval	29 095	17 566	10 113	580	836	23 445	17 869	4 809	767	
Ogulin	29 095	17 566	10 113	580	836	23 445	17 869	4 809	767	
3. Kordun	27 198	12 207	12 906	397	1 688	16 960	11 777	3 561	1 622	
Sluni	18 962	12 091	5 540	239	1 092	11 465	9 797	814	854	
Vojnić	8 236	116	7 366	158	596	5 495	1 980	2 747	768	
4. Banija/Banovina	104 610	33 564	63 607	3 457	3 982	55 900	40 154	13 778	1 968	
Dvor	14 555	1 395	12 591	311	258	5 736	1 943	3 495	298	
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	14 851	4 295	9 343	581	632	8 360	6 977	1 299	84	
Petrijnja	35 565	15 790	15 969	1 814	1 992	23 217	19 280	2 809	1 128	
Glina	23 040	8 041	13 975	473	551	9 777	6 712	2 829	236	
Vrginmost/Gvozd	16 599	4 043	11 729	278	549	8 900	5 242	3 346	312	
5. Prigorje-Pokuplje	159 013	124 201	24 219	3 248	7 345	128 829	117 344	7 224	4 261	
Karlovac	81 319	51 880	21 732	2 764	4 943	64 217	54 621	6 424	3 172	
Duga Resa	30 485	27 253	1 978	141	1 113	23 223	22 233	581	409	
Jastrebarsko	32 422	31 160	367	176	719	29 681	29 197	142	342	
Ozalj	14 787	13 908	142	167	570	11 708	11 293	77	338	

* UK. – ukupno stanovništvo; H. – Hrvati; S. – Srbi; J. – „Jugoslaveni“; Os. – Ostali

Tablice 9 – 14. Dobni sastav i pokazatelj ostarjelosti stanovništva u regijama i općinama (do 1992.) Zapadne Hrvatske 1953. – 2001.⁵⁷

Prostorna cjelina	1953.										Pokazatelj ostarjelosti st.*	
	Ukupan broj st.	Mlado st. (do 19 g.)	%	Bodovi	Zrelo st. (20 – 59 g.)	%	Staro st. (60+ g.)	%	Bodovi	Tip		
Hrvatska	3 936 022	1 442 233	36,6	44	2 091 106	53,1	402 683	10,2	40	84	2	
Zapadna Hrvatska – ukupno	403 501	157 763	39,1	49	210 596	52,2	35 142	8,7	43	92	2	
1. Gorski kotar	39 395	14 161	35,9	42	21 246	53,9	3 988	10,1	40	82	3	
Čabar	6 360	2 427	38,2	47	3 278	51,5	655	10,3	40	87	2	
Delnice	23 959	8 340	34,8	40	13 156	54,9	2 463	10,3	40	80	3	
Vrbovsko	9 076	3 394	37,4	45	4 812	53,0	870	9,6	41	86	2	
2. Ogulinsko-plašćanska zavala	38 020	15 980	42,0	55	18 879	49,7	3 161	8,3	44	99	1	
Ogulin	38 020	15 980	42,0	55	18 879	49,7	3 161	8,3	44	99	1	
3. Kordun	42 717	19 695	46,1	63	20 777	48,6	2 245	5,3	50	113	1	
Slunj	31 814	15 104	47,5	66	14 961	47,0	1 749	5,5	49	115	1	
Vojnić	10 903	4 591	42,1	55	5 816	53,3	496	4,5	51	106	1	
4. Banija/Banovina	124 089	50 806	40,9	52	62 555	50,4	10 728	8,6	43	95	1	
Dvor	22 808	10 233	44,9	60	10 985	48,2	1 590	7,0	46	106	1	
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	18 695	9 490	50,8	72	7 199	38,5	2 006	10,7	39	111	1	
Petrijna	25 593	8 721	34,1	39	14 190	55,4	2 682	10,5	39	78	3	
Glina	32 137	11 909	37,1	45	17 290	53,8	2 938	9,1	42	87	2	
Vrginmost/Gvozđ	24 856	10 453	42,1	55	12 891	51,9	1 512	6,1	48	103	1	
5. Prigorje-Pokuplje	159 280	57 121	35,9	42	87 139	54,7	15 020	9,4	42	84	2	
Karlovac	61 732	20 745	33,6	38	34 914	56,6	6 073	9,8	41	79	3	
Duga Resa	36 170	14 431	39,9	50	19 347	53,5	2 392	6,6	47	97	1	
Jastrebarsko	40 248	13 780	34,2	39	21 559	53,6	4 909	12,2	36	75	3	
Ozalj	21 130	8 165	38,6	48	11 319	53,6	1 646	7,8	45	93	2	

* Pokazatelj ostarjelosti stanovništva (prema: Mladen KLEMENČIĆ, „Postupak vrednovanja dobnog sastava stanovništva“, Radovi, 25/1990., 73–80)
 Tipovi ostarjelosti: 1 – na pragu starenja; 2 – starenje; 3 – starost; 4 – duboka starost; 5 – vrlo duboka starost; 6 – izrazito duboka starost; 7 – krajnje duboka starost

Tablice 9 – 14. Dobni sastav i pokazatelji ostarjelosti stanovništva u regijama i općinama (do 1992.) Zapadne Hrvatske 1953. – 2001.⁵⁷

Prostorna cjelina	1961.						Pokazatelji ostarjelosti st. *				
	Ukupan broj st.	Mlado st. (do 19 g.)	%	Bodovi	Zrelo st. (20 – 59 g.)	%	Staro st. (60+ g.)	%	Bodovi	Bodovi	Tip
Hrvatska	4 159 696	1 425 039	34,3	39	2 245 833	54,0	488 824	11,8	37	76	3
Zapadna Hrvatska – ukupno	399 273	138 107	34,6	40	218 878	54,8	42 288	10,6	39	79	3
1. Gorski kotar	38 054	12 811	33,7	38	20 455	53,8	4 788	12,6	35	73	3
Čabar	6 694	2 496	37,3	45	3 365	50,3	833	12,4	36	81	3
Delnice	22 714	7 478	32,9	36	12 376	54,5	2 860	12,6	35	71	4
Vrbovsko	8 646	2 837	32,8	36	4 714	54,5	1 095	12,7	35	71	4
2. Ogulinsko-plašćanska zavalata	36 678	13 749	37,5	46	18 878	51,5	4 051	11,0	38	84	3
Ogulin	36 678	13 749	37,5	46	18 878	51,5	4 051	11,0	38	84	3
3. Kordun	40 655	16 155	39,7	50	21 312	52,4	3 188	7,8	45	95	1
Slunji	30 168	12 288	40,7	52	15 543	51,5	2 337	7,7	45	97	1
Vojnić	10 487	3 867	36,9	44	5 769	55,0	851	8,1	44	88	2
4. Baranja/Banovina	122 192	42 592	34,9	40	66 593	54,5	13 007	10,6	39	79	3
Dvor	21 354	8 358	39,1	49	11 116	52,1	1 880	8,8	43	92	2
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	18 255	5 875	32,2	35	10 514	57,6	1 866	10,2	40	75	3
Petrinja	27 958	9 171	32,8	36	15 399	55,1	3 388	12,1	36	72	4
Glina	30 703	10 229	33,3	37	16 740	54,5	3 734	12,2	36	73	3
Vrginmost/Gvozđ	23 922	8 959	37,5	46	12 824	53,6	2 139	8,9	43	89	2
5. Prigorje-Pokuplje	1 61 694	52 800	32,7	36	91 640	56,7	17 254	10,7	39	75	3
Karlovac	68 826	21 836	31,7	34	40 066	58,2	6 924	10,1	40	74	3
Duga Resa	34 938	11 929	34,1	39	19 490	55,8	3 519	10,1	40	79	3
Jastrebarsko	38 669	12 455	32,2	35	21 419	55,4	4 795	12,4	36	71	3
Ozalj	19 261	6 580	34,2	39	10 665	55,4	2 016	10,5	39	78	3

* Pokazatelji ostarjelosti stanovništva (prema: Mladen KLEMENČIĆ, „Postupak vrednovanja dobnog sastava stanovništva“, Radovi 25/1990., 73–80)
 Tipovi ostarjelosti: 1 – na pragu starenja; 2 – starenje; 3 – starost; 4 – duboka starost; 5 – vrlo duboka starost; 6 – izrazito duboka starost; 7 – krajnje duboka starost

Tablice 9 – 14. Dobni sastav i pokazatelj ostarjelosti stanovništva u regijama i općinama (do 1992.) Zapadne Hrvatske 1953. – 2001.⁵⁷

Prostorna cjelina	1971.										Pokazatelj ostarjelosti st.*	
	Ukupan broj st.	Mlado st. (do 19 g.)	%	Bodovi	Zrelo st. (20 – 59 g.)	%	Staro st. (60+ g.)	%	Bodovi	Bodovi	Tip	
Hrvatska	4 426 221	1 394 683	31,5	34	2 373 220	53,6	658 318	14,9	31	65	5	
Zapadna Hrvatska – ukupno	389 573	122 153	31,4	33	206 666	53,0	60 754	15,6	29	62	5	
1. Gorski kotar	35 302	10 590	30,0	31	18 246	51,7	6 466	18,3	24	55	5	
Čabar	6 016	1 970	32,7	36	3 028	50,3	1 018	16,9	27	63	5	
Delnice	20 932	6 125	29,3	29	10 946	52,3	3 861	18,4	24	53	5	
Vrbovsko	8 354	2 495	29,9	30	4 272	51,1	1 587	19,0	22	52	5	
2. Ogulinsko-plašćanska zaval	33 975	11 925	35,1	41	16 533	48,7	5 517	16,2	28	69	4	
Ogulin	33 975	11 925	35,1	41	16 533	48,7	5 517	16,2	28	69	4	
3. Kordun	45 230	17 264	38,2	47	22 532	49,8	5 434	12,0	36	83	3	
Slunj	25 691	10 316	40,2	51	12 313	47,9	3 062	11,9	37	88	2	
Vojnić	19 539	6 948	35,6	42	10 219	52,3	2 372	12,1	36	78	3	
4. Banija/Banovina	115 822	36 683	31,7	34	61 115	52,8	18 024	15,6	29	63	4	
Dvor	18 359	6 253	34,1	39	9 522	51,9	2 584	14,1	32	71	4	
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	16 914	4 907	29,0	29	9 087	53,7	2 920	17,3	26	55	5	
Petrinja	30 883	9 891	32,0	35	16 456	53,3	4 536	14,7	31	66	4	
Glina	28 211	8 723	30,9	32	14 742	52,3	4 746	16,8	27	59	5	
Vrginmost/Gvozđ	21 455	6 909	32,2	35	11 308	52,7	3 238	15,1	30	65	5	
5. Prigorje-Pokuplje	159 244	45 691	28,7	28	88 240	55,4	25 313	15,9	29	57	5	
Karlovac	73 633	20 573	27,9	26	42 440	57,6	10 620	14,4	32	58	5	
Duga Resa	31 969	9 779	30,6	32	17 068	53,4	5 122	16,0	28	60	5	
Jastrebarsko	36 114	10 253	28,4	27	19 305	53,5	6 556	18,2	24	51	5	
Ozalj	17 528	5 086	29,0	29	9 427	53,8	3 015	17,2	26	55	5	

* Pokazatelj ostarjelosti stanovništva (prema: Mladen KLEMEČIĆ, „Postupak vrednovanja dobnog sastava stanovništva“, Radovi, 25/1990., 73–80)
 Tipovi ostarjelosti: 1 – na pragu starenja; 2 – starenje; 3 – starost; 4 – duboka starost; 5 – vrlo duboka starost; 6 – izrazito duboka starost; 7 – krajnje duboka starost

Tablice 9-14. Dobni sastav i pokazatelji ostarjelosti stanovništva u regijama i općinama (do 1992.) Zapadne Hrvatske 1953. – 2001.⁵⁷

Prostorna cjelina	1981.						Pokazatelji ostarjelosti st. *				
	Ukupan broj st.	Mlado st. (do 19 g.)	%	Bodovi	Zrelo st. (20 – 59 g.)	%	Staro st. (60+ g.)	%	Bodovi	Bodovi	Tip
Hrvatska	4 601 469	1 299 488	28,2	27	2 618 854	56,9	683 127	14,8	31	58	5
Zapadna Hrvatska – ukupno	355 601	92 214	25,9	22	203 117	57,1	60 270	16,9	27	49	6
1. Gorski kotar	31 480	7 422	23,6	18	17 916	56,9	6 142	19,5	21	39	6
Čabar	5 402	1 373	25,4	21	3 107	57,5	922	17,1	26	47	6
Delnice	18 751	4 260	22,7	16	10 718	57,2	3 773	20,1	20	36	6
Vrbovsko	7 327	1 789	24,4	19	4 091	55,8	1 447	19,7	21	40	6
2. Ogulinsko-plašćanska zavala	30 874	8 629	27,9	26	17 063	55,3	5 182	16,8	27	53	5
Ogulin	30 874	8 629	27,9	26	17 063	55,3	5 182	16,8	27	53	5
3. Kordun	30 405	8 832	29,0	29	17 023	56,0	4 550	15,0	30	59	5
Slunj	21 561	6 662	30,9	32	11 844	54,9	3 055	14,2	32	64	5
Vojnić	8 844	2 170	24,5	20	5 179	58,6	1 495	16,9	27	47	6
4. Banija/Banovina	108 900	28 157	25,9	22	62 377	57,3	18 366	16,9	27	49	6
Dvor	16 307	4 218	25,9	22	9 323	57,2	2 766	17,0	26	48	6
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	15 548	3 760	24,2	19	8 815	56,7	2 973	19,1	22	41	6
Petrinja	33 426	9 499	28,4	27	19 235	57,5	4 692	14,0	32	59	5
Glina	24 956	6 264	25,1	21	14 039	56,3	4 653	18,6	23	44	6
Vrginmost/Gvozđ	18 663	4 416	23,7	18	10 965	58,8	3 282	17,6	25	43	6
5. Prigorie-Pokuplje	153 942	39 174	25,4	21	88 738	57,6	26 030	16,9	27	48	6
Karlovac	76 638	19 766	25,8	22	45 107	58,9	11 765	15,4	30	52	5
Duga Resa	29 936	7 801	26,1	23	17 067	57,0	5 068	16,9	27	50	5
Jastrebarsko	33 282	8 211	24,7	20	18 734	56,3	6 337	19,0	22	42	6
Ozalj	14 086	3 396	24,1	19	7 830	55,6	2 860	20,3	20	39	6

* Pokazatelji ostarjelosti stanovništva (prema: Mladen KLEMENČIĆ, „Postupak vrednovanja dobnog sastava stanovništva“, Radovi, 25/1990., 73–80)
 Tipovi ostarjelosti: 1 – na pragu starenja; 2 – starenje; 3 – starost; 4 – duboka starost; 5 – vrlo duboka starost; 6 – izrazito duboka starost; 7 – krajnje duboka starost

Tablice 9 – 14. Dobni sastav i pokazatelj ostarjelosti stanovništva u regijama i općinama (do 1992.) Zapadne Hrvatske 1953. – 2001.⁵⁷

Prostorna cjelina	1991.										Pokazatelj ostarjelosti st.*	
	Ukupan broj st.	Mlado st. (do 19 g.)	%	Bodovi	Zrelo st. (20 – 59 g.)	%	Staro st. (60+ g.)	%	Bodovi	Bodovi	Tip	
Hrvatska	4 784 265	1 252 469	26,2	23	2 696 808	56,4	834 988	17,5	25	48	6	
Zapadna Hrvatska – ukupno	345 587	80 556	23,3	17	194 158	56,2	70 869	20,5	19	36	6	
1. Gorski kotar	30 215	6 848	22,7	16	16 564	54,8	6 803	22,5	15	31	6	
Čabar	5 115	1 219	23,8	18	2 834	55,4	1 062	20,8	19	37	6	
Delnice	17 663	3 970	22,5	16	9 616	54,4	4 077	23,1	14	30	6	
Vrbovsko	7 437	1 659	22,3	15	4 114	55,3	1 664	22,4	16	31	6	
2. Ogulinsko-plašćanska zavala	28 721	6 924	24,1	19	15 752	54,8	6 045	21,0	18	37	6	
Ogulin	28 721	6 924	24,1	19	15 752	54,8	6 045	21,0	18	37	6	
3. Kordun	26 790	6 355	23,7	18	14 587	54,4	5 848	21,8	17	35	6	
Slunj	18 676	4 460	23,9	18	10 327	55,3	3 889	20,8	19	37	6	
Vojnić	8 114	1 895	23,4	17	4 260	52,5	1 959	24,1	12	29	7	
4. Banija/Banovina	103 577	22 606	21,8	14	62 068	59,9	18 903	18,3	24	38	6	
Dvor	14 555	3 327	22,9	16	7 968	54,7	3 260	22,4	16	32	6	
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	14 851	4 037	27,2	25	7 315	49,3	3 499	23,6	13	38	6	
Petrijna	35 085	9 302	26,5	24	20 062	57,2	5 721	16,3	28	52	5	
Glina	22 810	5 360	23,5	18	12 113	53,1	5 337	23,4	14	32	6	
Vrginmost/Gvozđ	16 276	3 580	22,0	15	8 610	52,9	4 086	25,1	10	25	7	
5. Prigorje-Pokuplje	156 284	37 823	24,2	19	85 187	54,5	33 270	21,3	18	37	6	
Karlovac	79 955	19 683	24,6	20	44 588	55,8	15 684	19,6	21	41	6	
Duga Resa	29 786	7 160	24,0	19	16 218	54,4	6 408	21,5	17	36	6	
Jastrebarsko	32 169	7 464	23,2	17	16 951	52,7	7 754	24,1	12	29	7	
Ozalj	14 374	3 516	24,5	20	7 430	51,7	3 424	23,8	13	33	6	

* Pokazatelj ostarjelosti stanovništva (prema: Mladen KLEMENČIĆ, „Postupak vrednovanja dobnog sastava stanovništva“, Radovi, 25/1990., 73–80)
 Tipovi ostarjelosti: 1 – na pragu starenja; 2 – starenje; 3 – starost; 4 – duboka starost; 5 – vrlo duboka starost; 6 – izrazito duboka starost; 7 – krajnje duboka starost

Tablice 9 – 14. Dobni sastav i pokazatelji ostarjelosti stanovništva u regijama i općinama (do 1992.) Zapadne Hrvatske 1953. – 2001.⁵⁷

Prostorna cjelina	2001.										Pokazatelji ostarjelosti st.*	
	Ukupan broj st.	Mlado st. (do 19 g.)	%	Bodovi	Zrelo st. (20 – 59 g.)	%	Staro st. (60+ g.)	%	Bodovi	Bodovi	Tip	
Hrvatska	4 437 460	1 053 240	23,7	18	2 428 664	54,7	955 556	21,5	17	35	35	6
Zapadna Hrvatska – ukupno	251 282	49 565	19,7	10	136 727	54,4	64 990	25,9	9	19	19	7
1. Gorski kotar	26 058	4 541	17,4	5	14 162	54,3	7 355	28,2	4	9	9	7
Čabar	4 386	881	20,1	11	2 420	55,2	1 085	24,7	11	22	22	7
Delnice	15 631	2 450	15,7	2	8 652	55,4	4 529	29,0	2	4	4	7
Vrbovsko	6 041	1 210	20,0	11	3 090	51,2	1 741	28,8	3	14	14	7
2. Ogulinsko-plašćanska zavalata	23 445	5 067	21,6	14	12 505	53,3	5 873	25,1	10	24	24	7
Ogulin	23 445	5 067	21,6	14	12 505	53,3	5 873	25,1	10	24	24	7
3. Kordun	16 960	3 658	21,6	14	8 409	49,6	4 893	28,9	3	17	17	7
Slunj	11 465	2 572	22,4	15	5 701	49,7	3 192	27,8	5	20	20	7
Vojnić	5 495	1 086	19,8	10	2 708	49,3	1 701	31,0	0	10	10	7
4. Banija/Banovina	55 900	11 710	20,9	12	28 149	50,4	16 041	28,7	3	15	15	7
Dvor	5 736	897	15,6	2	2 588	45,1	2 251	39,2	0	2	2	7
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	8 360	2 032	24,3	19	4 024	48,1	2 304	27,6	5	24	24	7
Petrinja	23 217	5 415	23,3	17	12 325	53,1	5 477	23,6	13	30	30	7
Glina	9 777	1 788	18,3	7	5 334	54,6	2 655	27,2	6	13	13	7
Vrginmost/Gvozđ	8 900	1 578	17,7	6	3 968	44,6	3 354	37,7	0	6	6	7
5. Prigorje-Pokuplje	128 829	24 589	19,1	9	73 412	57,0	30 828	23,9	13	22	22	7
Karlovac	64 217	12 941	20,2	11	34 812	54,2	16 464	25,6	9	20	20	7
Duga Resa	23 223	4 676	20,1	11	12 439	53,6	6 108	26,3	8	19	19	7
Jastrebarsko	29 681	4 465	15,0	1	20 120	67,8	5 096	17,2	26	27	27	7
Ozalj	11 708	2 507	21,4	13	6 041	51,6	3 160	27,0	6	19	19	7

* Pokazatelji ostarjelosti stanovništva (prema: Mladen KLEMENČIĆ, „Postupak vrednovanja dobnog sastava stanovništva“, Radovi, 25/1990, 73–80)
 Tipovi ostarjelosti: 1 – na pragu starenja; 2 – starenje; 3 – starost; 4 – duboka starost; 5 – vrlo duboka starost; 6 – izrazito duboka starost; 7 – krajnje duboka starost

Tablica 15. Broj i udio poljoprivrednika u ukupnom stanovništvu regija i općina (do 1992.) Zapadne Hrvatske 1953. – 2001.

Prostorna cjelina	1953.		1961.		1971.		1981.		1991.		2001.	
	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%
Hrvatska	2119716	56,4	1 824 819	43,9	1 431 685	32,3	667 696	14,5	409 647	8,6	246 089	5,5
Zapadna Hrvatska – ukupno	272 841	67,6	220 341	55,2	170 984	44,9	83 266	23,2	50 705	14,5	16 511	6,8
1. Gorski kotar	10 033	25,4	5 377	14,1	2 013	5,7	446	1,4	497	1,6	807	3,1
Čabar	1 506	23,6	719	10,7	107	1,7	13	0,2	67	1,3	109	2,5
Delnice	5 252	21,9	2 475	10,9	759	3,6	88	0,5	202	1,1	482	3,1
Vrbovsko	3 275	36,0	2 183	25,2	1 147	13,6	345	4,7	228	3,0	216	3,6
2. Ogulinsko-plašćanska zavala	20 160	53,0	13 494	36,7	6 564	19,2	2 332	7,5	552	1,9	546	2,4
Ogulin	20 160	53,0	13 494	36,7	6 564	19,2	2 332	7,5	552	1,9	546	2,4
3. Kordun	38 671	90,5	33 015	81,2	26 245	74,1	12 242	39,9	10 725	39,4	1 820	10,7
Slunj	28 917	90,9	24 605	81,5	19 472	75,4	9 014	41,5	4 652	24,5	968	8,4
Vojnić	9 754	89,4	8 410	80,1	6 773	70,6	3 228	36,2	1 891	22,9	852	15,5
4. Banija/Banovina	98 110	79,1	81 777	66,9	65 587	56,5	35 124	32,2	22 927	21,9	4 681	8,3
Dvor	19 089	83,7	13 929	65,2	9 556	52,1	5 303	32,5	3 651	25,1	887	15,4
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	11 618	62,1	10 039	55,0	7 812	46,2	3 689	23,7	1 406	9,5	509	5,9
Petrinja	18 262	71,3	15 947	57,0	13 488	43,5	7 614	22,7	4 726	13,3	1 334	5,7
Glina	27 282	84,9	24 163	78,6	20 303	71,6	12 772	50,9	8 962	38,9	982	10,0
Vrginmost/Gvozđ	21 859	87,9	17 699	73,9	14 428	66,9	5 746	30,5	4 182	25,2	969	10,9
5. Prigorje-Pokuplje	105 867	66,5	86 678	53,9	70 575	44,1	33 122	21,2	16 004	10,1	8 657	7,2
Karlovac	29 944	48,5	23 691	34,4	20 285	27,5	10 860	13,8	4 447	5,5	1 824	2,8
Duga Resa	23 817	65,8	17 836	51,0	13 053	40,7	4 994	16,5	2 348	7,7	3 570	17,5
Jastrebarsko	34 059	84,6	31 075	80,3	25 084	66,9	12 362	37,0	7 342	22,6	1 350	6,6
Ozalj	18 047	85,4	14 076	73,0	12 153	69,0	4 906	34,6	1 867	12,6	1 913	16,4

Tablice 16 – 18. Socijalno-ekonomska struktura stanovništva u regijama i općinama (do 1992.) Zapadne Hrvatske 1953. – 2001.⁵⁹

Prostorna cjelina	1953.								1961.							
	I. sektor		II. sektor		III. sektor		IV. sektor		I. sektor		II. sektor		III. sektor		IV. sektor	
	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%
Hrvatska	1 325 336	59,0	258 611	11,5	406 332	18,1	256 518	11,4	997 754	55,0	376 453	20,8	301 135	16,6	138 175	7,6
Zapadna Hrvatska – ukupno	161 135	79,1	25 125	12,3	9 395	4,6	8 181	4,0	132 882	69,2	36 181	18,8	14 724	7,7	8 262	4,3
1. Gorski kotar	8 634	49,4	5 685	32,5	2 234	12,8	924	5,3	4 628	35,0	5 103	38,6	2 537	19,2	938	7,1
Čabar	1 727	52,4	1 285	39,0	124	3,8	158	4,8	813	44,5	704	38,5	158	8,6	154	8,4
Delnice	4 776	46,0	3 507	33,8	1 440	13,9	654	6,3	2 461	30,0	3 486	42,5	1 693	20,6	571	7,0
Vihovsko	2 131	56,0	893	23,5	670	17,6	112	2,9	1 354	42,8	913	28,8	686	21,7	213	6,7
2. Ogulinsko-plašćanska zavala	8 388	67,7	2 158	17,4	1 185	9,6	659	5,3	9 164	62,0	2 633	17,8	2 098	14,2	887	6,0
Ogulin	8 388	67,7	2 158	17,4	1 185	9,6	659	5,3	9 164	62,0	2 633	17,8	2 098	14,2	887	6,0
3. Kordun	21 288	94,3	486	2,2	279	1,2	520	2,3	17 466	89,6	1 095	5,6	393	2,0	531	2,7
Slunji	15 814	94,8	349	2,1	176	1,1	342	2,1	12 414	89,4	831	6,0	268	1,9	372	2,7
Vojnić	5 474	92,9	137	2,3	103	1,7	178	3,0	5 052	90,2	264	4,7	125	2,2	159	2,8
4. Banija/Banovina	61 713	89,1	3 287	4,7	2 220	3,2	2 005	2,9	42 036	78,3	6 977	13,0	2 852	5,3	1 812	3,4
Dvor	10 187	91,1	319	2,9	414	3,7	264	2,4	8 811	83,9	989	9,4	428	4,1	274	2,6
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	11 604	86,5	396	3,0	1 053	7,8	365	2,7	6 058	71,8	1 241	14,7	803	9,5	337	4,0
Petrijnja	10 596	82,0	1 404	10,9	289	2,2	639	4,9	9 121	68,7	2 915	21,9	734	5,5	511	3,8
Glina	16 128	92,1	691	3,9	268	1,5	427	2,4	10 592	85,6	798	6,4	636	5,1	355	2,9
Vrginmost/Gvozd	13 198	93,1	477	3,4	196	1,4	310	2,2	7 454	82,1	1 034	11,4	251	2,8	335	3,7
5. Prigorje-Pokuplje	61 112	74,4	13 509	16,4	3 477	4,2	4 073	5,0	59 588	65,6	20 373	22,4	6 844	7,5	4 094	4,5
Karlovac	17 124	57,7	7 508	25,3	2 275	7,7	2 757	9,3	18 047	49,4	11 822	32,4	3 868	10,6	2 770	7,6
Duga Resa	14 565	73,3	4 379	22,0	536	2,7	397	2,0	10 188	58,0	5 477	31,2	1 428	8,1	459	2,6
Jastrebarsko	19 123	90,3	837	4,0	481	2,3	743	3,5	21 945	86,1	1 752	6,9	1 153	4,5	639	2,5
Ozalj	10 300	90,0	785	6,9	185	1,6	176	1,5	9 408	82,9	1 322	11,6	395	3,5	226	2,0

Tablice 16–18. Socijalno-ekonomska struktura stanovništva u regijama i općinama (do 1992.) Zapadne Hrvatske 1953. – 2001.⁵⁹

Prostorna cjelina	1971.												1981.											
	I. sektor		II. sektor		III. sektor		IV. sektor		I. sektor		II. sektor		III. sektor		IV. sektor									
	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%								
Hrvatska	758 440	42,5	460 759	25,8	375 145	21,0	188 459	10,6	451 090	23,7	665 992	35,0	517 753	27,2	270 136	14,2								
Zapadna Hrvatska – ukupno	101 251	59,8	40 442	23,9	15 924	9,4	11 755	6,9	62 545	42,2	44 995	30,4	24 086	16,3	16 515	11,1								
1. Gorski kotar	2 507	22,4	5 301	47,3	2 308	20,6	1 099	9,8	1 528	13,0	6 224	52,8	2 532	21,5	1 500	12,7								
Čabar	375	23,4	857	53,5	208	13,0	162	10,1	245	13,3	1 113	60,6	256	13,9	224	12,2								
Delnice	1 321	19,4	3 317	48,6	1 448	21,2	738	10,8	768	10,9	3 885	55,0	1 455	20,6	959	13,6								
Vrbovsko	811	29,1	1 127	40,4	652	23,4	199	7,1	515	17,9	1 226	42,6	821	28,5	317	11,0								
2. Ogulinsko-plašćanska zavala	4 689	42,7	3 243	29,5	2 062	18,8	997	9,1	2 574	26,0	3 304	33,3	2 622	26,4	1 414	14,3								
Ogulin	4 689	42,7	3 243	29,5	2 062	18,8	997	9,1	2 574	26,0	3 304	33,3	2 622	26,4	1 414	14,3								
3. Kordun	13 282	81,3	1 619	9,9	776	4,7	666	4,1	8 602	71,4	1 544	12,8	1 052	8,7	853	7,1								
Slunj	9 227	81,3	1 073	9,5	558	4,9	493	4,3	5 961	71,4	964	11,5	796	9,5	628	7,5								
Vojnić	4 055	81,2	546	10,9	218	4,4	173	3,5	2 641	71,3	580	15,7	256	6,9	225	6,1								
4. Banija/Banovina	41 471	72,6	9 195	16,1	3 596	6,3	2 881	5,0	24 400	55,8	9 776	22,4	5 608	12,8	3 916	9,0								
Dvor	7 745	81,2	875	9,2	541	5,7	379	4,0	3 515	62,1	1 124	19,8	637	11,2	388	6,9								
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	6 279	70,0	1 580	17,6	789	8,8	325	3,6	2 696	47,4	1 864	32,8	684	12,0	444	7,8								
Petrinja	8 706	58,8	3 886	26,2	1 262	8,5	956	6,5	5 300	39,6	3 728	27,9	2 833	21,2	1 517	11,3								
Glina	11 036	79,8	1 640	11,9	489	3,5	663	4,8	9 244	72,1	1 837	14,3	888	6,9	849	6,6								
Vrginmost/Gvozđ	7 705	77,1	1 214	12,1	515	5,2	558	5,6	3 645	59,2	1 223	19,9	566	9,2	718	11,7								
5. Prigorje-Pokuplje	39 302	53,3	21 084	28,6	7 182	9,7	6 112	8,3	25 441	36,0	24 147	34,2	12 272	17,4	8 832	12,5								
Karlovac	12 234	37,0	12 060	36,5	4 390	13,3	4 367	13,2	8 750	21,1	16 606	40,0	9 563	23,0	6 582	15,9								
Duga Resa	8 155	51,1	5 940	37,2	1 217	7,6	642	4,0	4 151	38,2	4 738	43,6	1 184	10,9	794	7,3								
Jastrebarsko	12 330	75,9	1 795	11,0	1 255	7,7	875	5,4	8 366	66,7	1 880	15,0	1 196	9,5	1 094	8,7								
Ozalj	6 583	78,2	1 289	15,3	320	3,8	228	2,7	4 174	72,1	923	15,9	329	5,7	362	6,3								

Tablice 16 – 18. Socijalno-ekonomska struktura stanovništva u regijama i općinama (do 1992.) Zapadne Hrvatske 1953. – 2001.⁵⁹

Prostorna cjelina	1991.												2001.											
	I. sektor		II. sektor		III. sektor		IV. sektor		I. sektor		II. sektor		III. sektor		IV. sektor									
	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%								
Hrvatska	265 116	11,6	595 253	26,0	572 153	25,0	860 369	37,5	181 268	14,1	404 513	31,5	485 886	37,9	211 877	16,5								
Zapadna Hrvatska – ukupno	35 263	26,3	45 487	34,0	31 848	23,8	21 334	15,9	13 113	18,2	20 671	28,7	21 817	30,2	16 533	22,9								
1. Gorski kotar	1 385	12,7	4 954	45,4	2 795	25,6	1 786	16,4	994	11,6	3 347	39,0	2 557	29,8	1 687	19,7								
Čabar	223	11,8	1 076	57,2	286	15,2	297	15,8	177	12,2	721	49,8	278	19,2	271	18,7								
Delnice	728	11,3	3 057	47,6	1 544	24,0	1 093	17,0	586	11,2	2 048	39,1	1 569	30,0	1 029	19,7								
Vrhovsko	434	16,6	821	31,4	965	36,9	396	15,1	231	12,1	578	30,3	710	37,3	387	20,3								
2. Ogulinsko-plašćanska zavela	761	8,4	3 511	38,6	3 014	33,1	1 814	19,9	590	10,0	1 152	19,4	2 700	45,6	1 484	25,0								
Ogulin	761	8,4	3 511	38,6	3 014	33,1	1 814	19,9	590	10,0	1 152	19,4	2 700	45,6	1 484	25,0								
3. Kordun	4 516	41,3	2 045	18,7	3 107	28,4	1 276	11,7	1 208	32,4	655	17,6	995	26,7	867	23,3								
Slunji	3 012	39,1	1 268	16,5	2 502	32,5	917	11,9	656	23,4	487	17,4	894	31,9	767	27,4								
Vojnić	1 504	46,3	777	23,9	605	18,6	359	11,1	552	59,9	168	18,2	101	11,0	100	10,9								
4. Banija/Banovina	17 322	37,1	13 122	28,1	10 133	21,7	6 058	13,0	3 419	25,7	3 346	25,2	3 203	24,1	3 318	25,0								
Dvor	2 807	46,2	1 470	24,2	1 089	17,9	705	11,6	648	57,3	174	15,4	228	20,2	80	7,1								
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	631	9,3	2 141	31,5	3 519	51,8	504	7,4	345	20,3	442	26,1	360	21,2	549	32,4								
Petrijnja	3 588	24,3	5 208	35,2	3 127	21,1	2 868	19,4	620	10,3	1 812	30,2	1 790	29,9	1 772	29,6								
Glina	7 254	58,9	2 712	22,0	1 328	10,8	1 032	8,4	1 044	41,2	518	20,5	494	19,5	475	18,8								
Virginost/Gvozdi	3 042	45,7	1 591	23,9	1 070	16,1	949	14,3	762	39,4	400	20,7	331	17,1	442	22,8								
5. Prigorje-Pokuplje	11 279	20,0	21 855	38,8	12 799	22,7	10 400	18,5	6 902	17,0	12 171	30,0	12 362	30,4	9 177	22,6								
Karlovac	2 822	9,7	12 163	42,0	7 028	24,3	6 933	24,0	1 475	7,2	5 795	28,4	7 061	34,6	6 104	29,9								
Duga Resa	1 916	19,4	4 445	45,1	2 210	22,4	1 289	13,1	984	12,6	3 342	42,9	2 007	25,7	1 463	18,8								
Jastrebarsko	5 299	41,8	3 065	24,2	2 617	20,6	1 708	13,5	2 898	35,3	1 733	21,1	2 448	29,8	1 138	13,8								
Ozalj	1 242	25,7	2 182	45,1	944	19,5	470	9,7	1 545	37,1	1 301	31,2	846	20,3	472	11,3								

Tablica 19. Vodeće grane gospodarske djelatnosti prema broju zaposlenih u regijama i općinama (do 1992.) Zapadne Hrvatske 2001.⁶⁰

Prostorna cjelina	1. djelatnost	Udio u ukupno zaposlenima	2. djelatnost	Udio u ukupno zaposlenima	3. djelatnost	Udio u ukupno zaposlenima
Hrvatska	Prerađiv. ind.	22,4	Trgovina	15,1	Poljopr., lov i šum.	13,3
Zapadna Hrvatska – ukupno	Prerađiv. ind.	17,8	Poljopr., lov i šum.	12,5	Trgovina	10,3
1. Gorski kotar	Prerađiv. ind.	18,9	Trgovina	14,6	Poljopr., lov i šum.	7,8
Čabar	Prerađiv. ind.	42,6	Poljopr., lov i šum.	12,2	Javna upr. i obr.	10,4
Delnice	Prerađiv. ind.	31,3	Poljopr., lov i šum.	11,2	Javna upr. i obr.	9,9
Vrbovsko	Prerađiv. ind.	26,1	Prijevoz i skladišt.	15,9	Poljopr., lov i šum.	12,1
2. Ogulinsko-plašćanska zavala	Prijevoz i skladišt.	14,1	Trgovina	9,4	Javna upr. i obr.	7,8
Ogulin	Prijevoz i skladišt.	14,1	Trgovina	9,4	Javna upr. i obr.	7,8
3. Kordun	Poljopr., lov i šum.	19,4	Javna upr. i obr.	9,8	Građevinarstvo	6,4
Slunj	Javna upr. i obr.	6,2	Građevinarstvo	6,2	Poljopr., lov i šum.	6,2
Vojnić	Poljopr., lov i šum.	59,9	Prerađiv. ind.	10,9	Građevinarstvo	7,1
4. Banija/Banovina	Poljopr., lov i šum.	22,1	Prerađiv. ind.	20,2	Javna upr. i obr.	10,5
Dvor	Poljopr., lov i šum.	57,3	Prerađiv. ind.	8,4	Javna upr. i obr.	8,0
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	Javna upr. i obr.	22,8	Poljopr., lov i šum.	20,2	Prerađiv. ind.	17,3
Petrinja	Prerađiv. ind.	22,9	Javna upr. i obr.	13,5	Poljopr., lov i šum.	10,3
Glina	Poljopr., lov i šum.	39,7	Prerađiv. ind.	16,5	Javna upr. i obr.	10,9
Vrginmost/Gvozd	Poljopr., lov i šum.	28,4	Prerađiv. ind.	11,0	Javna upr. i obr.	7,8
5. Prigorje-Pokuplje	Prerađiv. ind.	19,6	Trgovina	10,7	Poljopr., lov i šum.	10,5
Karlovac	Prerađiv. ind.	23,5	Zdravstvo i soc. skrb	7,1	Poljopr., lov i šum.	8,3
Duga Resa	Prerađiv. ind.	31,1	Poljopr., lov i šum.	10,5	Trgovina	8,4
Jastrebarsko	Poljopr., lov i šum.	61,9	Prerađiv. ind.	23,9	Trgovina	17,8
Ozalj	Poljopr., lov i šum.	37,1	Prerađiv. ind.	23,7	Trgovina	8,0

Tablica 20. Stupanj urbanizacije naselja u regijama i općinama (do 1992.) Zapadne Hrvatske 1991. ⁶¹

Prostorna cjelina	Gradska naselja		Jače urbanizirana naselja		Slabije urbanizirana naselja		Ruralna naselja				
	Udio st.	Udio površine	Udio naselja	Udio površine	Udio naselja	Udio površine	Udio naselja	Udio površine			
Zapadna Hrvatska – ukupno	35,4	5,7	15,5	9,2	26,6	10,1	8,4	11,1	74,4	47,1	56,6
1. Gorski kotar	22,1	4,5	45,2	36,9	76,2	7,7	2,8	8,7	47,1	38,1	10,6
Čabar	0,0	0,0	92,9	99,6	99,7	7,1	0,4	0,3	0,0	0,0	0,0
Delnice	26,3	10,5	22,7	10,4	62,1	5,2	1,5	13,0	72,1	61,8	14,3
Vrbovsko	27,2	3,9	68,3	56,9	60,7	17,5	7,8	13,4	14,3	8,2	21,9
2. Ogulinsko-plašćanska zavala	37,3	7,0	45,1	17,8	81,5	9,8	2,2	7,6	45,1	42,6	3,9
Ogulin	37,3	7,0	45,1	17,8	81,5	9,8	2,2	7,6	45,1	42,6	3,9
3. Kordun	7,4	0,8	2,0	0,4	5,1	19,0	26,9	16,5	79,0	65,2	77,6
Slunj	10,7	1,3	0,0	0,0	0,0	9,3	18,8	7,9	90,7	70,6	90,8
Vojnić	0,0	0,0	4,3	1,4	13,4	30,4	45,7	30,5	65,2	52,9	56,1
4. Banija/Banovina	30,1	3,7	2,2	6,0	1,2	5,2	3,6	4,3	92,6	60,3	90,8
Dvor	16,2	1,1	3,1	7,1	0,7	14,1	13,2	16,1	82,8	63,5	82,1
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	23,4	18,4	0,0	0,0	0,0	7,7	6,4	16,3	92,3	70,1	65,3
Petrijna	52,6	9,9	5,3	10,3	3,5	7,0	3,8	6,2	87,7	33,3	80,4
Glina	30,1	1,7	0,0	0,0	0,0	1,4	0,6	0,7	98,6	69,3	97,6
Vrginmost/Gvozd	0,0	0,0	2,5	9,5	1,8	17,5	18,6	41,6	80,0	72,0	56,6
5. Prigorje-Pokuplje	45,8	13,5	6,6	5,8	12,7	11,9	10,6	25,1	81,6	37,8	48,8
Karlovac	73,8	23,4	5,1	2,6	5,6	17,2	5,5	22,1	77,8	18,1	48,9
Duga Resa	24,6	6,0	3,8	6,9	25,8	11,0	14,7	68,0	85,2	53,8	0,2
Jastrebarsko	16,6	8,6	1,3	1,9	12,1	7,7	16,5	25,5	91,0	65,0	53,7
Ozalj	0,0	0,0	16,8	30,2	24,9	14,0	16,5	16,7	69,2	53,3	58,5

* Pri jače urbaniziranim naseljima Općine Delnice umanjena je za površinu naselja Donje Tihovo zbog nedostupnosti podataka.

** Pri slabije urbaniziranim naseljima površina Općine Ogulin umanjena je za površinu naselja Maravić Draga, Mirići, Munjasi, Oklinak i Perčić zbog nedostupnosti podataka.

*** Pri jače urbaniziranim naseljima površina Općine Ogulin umanjena je za površinu naselja Bartolovići, Brestovac Ogulinski, Donji Zatezali, Gornji Zatezali, Janjani, Krakar, Kučaj, Mirić Selo, Nikolići, Okruglica, Podbitoraj, Radojičići, Seočani, Tihovići, Višnjić Brdo, Vrućac, Vučelići, Zečica i Zrnici zbog nedostupnosti podataka.

**** Pri slabije urbaniziranim naseljima površina Općine Vojnić umanjena je za površinu naselja Gačeša Selo zbog nedostupnosti podataka.

Tablica 21. Broj stanovna u regijama i općinama (do 1992.) Zapadne Hrvatske 1961. – 2001.⁶²

Prostorna cjelina	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.
Hrvatska	1 038 000	1 188 743	1 381 434	1 575 644	1 877 126
Zapadna Hrvatska – ukupno	16 995	80 614	88 334	106 603	129 790
1. Gorski kotar	1 531	10 090	10 495	13 562	13 771
Čabar	-	1 578	1 630	2 063	2 082
Delnice	1 233	6 152	6 441	8 443	8 533
Vrbovsko	298	2 360	2 424	3 056	3 156
2. Ogulinsko-plašćanska zaval	1 228	8 632	9 181	11 153	10 666
Ogulin	1 228	8 632	9 181	11 153	10 666
3. Kordun	534	7 886	8 075	9 625	7 199
Slunj	328	5 564	5 626	6 668	4 807
Vojnić	206	2 322	2 449	2 957	2 392
4. Banija/Banovina	3 760	29 712	31 799	36 651	30 125
Dvor	270	4 456	4 748	4 812	5 332
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	525	4 758	4 859	5 384	4 166
Petrinja	1 850	8 164	9 698	12 298	10 122
Glina	693	7 147	7 107	7 720	5 589
Vrginmost/Gvozd	422	5 187	5 387	6 437	4 916
5. Prigorje-Pokuplje	12 007	42 270	47 354	58 799	53 277
Karlovac	10 057	20 593	24 780	29 642	27 948
Duga Resa	1 236	8 352	9 022	10 991	10 876
Jastrebarsko	714	8 955	9 187	13 153	9 066
Ozalj	-	4 370	4 365	5 013	5 387

Tablica 22. Promjena broja stanova u regijama i općinama (do 1992.) Zapadne Hrvatske po međupopisnim razdobljima 1961. – 2001.⁶³

Prostorna cjelina	1961. – 1971.		1971. – 1981.		1981. – 1991.		1991. – 2001.		1961. – 2001.	
	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%
Hrvatska	150.743	14,5	192.691	16,2	194.210	14,1	301.482	19,1	839.126	80,8
Zapadna Hrvatska – ukupno	63.619	37,4,3	7.720	9,6	18.269	20,7	23.187	21,8	112.795	663,7
1. Gorski kotar	8.559	559,0	405	4,0	3.069	29,2	209	1,5	12.240	799,5
Čabar	-	-	52	3,3	433	26,6	19	0,9	504*	31,9*
Delnice	4.919	398,9	289	4,7	2002	31,3	90	1,1	7.300	592,1
Vihovsko	2.062	691,9	64	2,7	632	26,1	100	3,3	2.858	959,1
2. Ogulinsko-plašćanska zaval	7.409	602,9	549	6,4	1.972	21,5	487	4,4	9.438	768,6
Ogulin	7.404	602,9	549	6,4	1.072	21,5	487	4,4	9.438	768,6
3. Kordun	7.352	1.376,8	189	2,4	1.550	19,2	-2.426	-25,2	6.665	1.248,1
Slunj	5.236	1.596,3	59	1,1	1.042	18,5	-1.861	-27,9	4.479	1.365,5
Vojnić	2.116	1.027,2	127	5,5	508	20,7	-565	-19,1	2.186	1.061,2
4. Banija/Banovina	25.952	690,2	2.087	7,0	4.852	15,3	-6.526	-17,8	26.365	701,2
Dvor	4.186	1550,4	292	6,6	64	1,3	520	10,8	5.062	1.874,8
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	4.233	806,3	101	2,1	525	10,8	-1.218	-22,6	3.641	693,5
Petrijna	6.314	341,3	1.534	18,8	2.698	26,8	-2.176	-17,7	8.272	447,1
Glina	6.454	931,3	-40	-0,6	613	8,6	-2.131	-27,6	4.896	706,5
Virginmost/Gvozdi	4.765	1.129,1	200	3,9	1.050	19,5	-1.521	-23,6	4.494	1.064,9
5. Prigorje-Pokuplje	30.263	252,0	5.084	12,2	11.445	24,2	-5.522	-9,4	41.270	343,7
Karlovac	10.536	104,8	4.187	20,3	4.862	19,6	-1.694	-5,7	17.891	177,9
Duga Resa	7.716	575,7	670	8,0	1.969	21,8	-115	-1,0	9.640	779,9
Jastrebarsko	8.241	1.154,2	232	2,6	3.966	43,2	-4.087	-31,1	8.352	1.169,7
Ozalj*	-	-	-5	-0,1	648	14,8	374	7,5	1.017*	23,3*

* Za općine Čabar i Ozalj nije iskazan podatak o broju stanova za 1961. pa se podatak o ukupnoj promjeni broja stanova u tim dvjema općinama odnosi na međupopisno razdoblje 1971. – 2001.

Tablice 23–27. Promjena obradivih površina i obradivih površina pod ugarom u ukupnoj površini oranica i vrtova u regijama i općinama (do 1992.)
Zapadne Hrvatske 1953. – 1991.⁶⁴

Prostorna cjelina	1953.													
	Uk. poljopr. površ. (ha)	Obradive površine (ha)												
		Ukupno		Oranice i vrtovi		Voćnjaci		Vinogradi		Livade i pašnj.		Ugar i neobrađ. površ. (ha)		
		Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	
Hrvatska	5 621 831	3 455 727	61,5	1 526 079	27,1	58 196	1,0	50 119	0,9	1 751 672	31,2	325 044	21,3	
Zapadna Hrvatska – ukupno	799 667	445 488	55,7	201 265	25,2	4 900	0,6	4 894	0,6	238 629	29,8	34 674	17,2	
1. Gorski kotar	122 153	45 950	37,6	7 588	6,2	144	0,1	51	0,0	38 163	31,2	2 796	36,8	
Čabar	9 456	3 557	37,6	587	6,2	11	0,1	4	0,0	2 954	31,2	216	36,8	
Delnice	101 370	38 133	37,6	6 298	6,2	119	0,1	42	0,0	31 671	31,2	2 321	36,9	
Vrbovsko	11 327	4 260	37,6	703	6,2	14	0,1	5	0,0	3 538	31,2	259	36,8	
2. Ogulinsko-plašćanska zavala	111 292	49 569	44,5	13 193	11,9	131	0,1	8	0,0	36 234	32,6	3 070	23,3	
Ogulin	111 292	49 569	44,5	13 193	11,9	131	0,1	8	0,0	36 234	32,6	3 070	23,3	
3. Kordun	131 624	88 079	66,9	43 748	33,2	361	0,3	69	0,1	43 844	33,3	5 101	11,7	
Slunj	81 628	56 386	69,1	27 623	33,8	206	0,3	39	0,0	28 518	34,9	3 484	12,6	
Vojnić	49 996	31 693	63,4	16 125	32,3	155	0,3	30	0,1	15 326	30,7	1 617	10,0	
4. Banija/Banovina	263 672	153 350	58,2	90 565	34,3	3 069	1,2	1 233	0,5	63 460	24,1	15 874	17,5	
Dvor	49 344	22 169	44,9	13 760	27,9	434	0,9	59	0,1	7 916	16,0	3 173	23,1	
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	50 022	26 708	53,4	14 461	28,9	456	0,9	180	0,4	16 647	33,3	3 816	26,4	
Petrinja	54 008	32 749	60,6	20 474	37,9	643	1,2	423	0,8	11 165	20,7	3 682	18,0	
Glina	59 352	37 306	62,9	24 513	41,3	1 023	1,7	360	0,6	11 406	19,2	3 177	13,0	
Vrginmost/Gvozđ	50 946	34 418	67,6	17 357	34,1	513	1,0	211	0,4	16 326	32,0	2 026	11,7	
5. Prigorje-Pokuplje	170 926	108 540	63,5	46 171	27,0	1 195	0,7	3 533	2,1	56 928	33,3	7 833	17,0	
Karlovac	85 193	57 535	67,5	24 346	28,6	677	0,8	1 299	1,5	31 126	36,5	4 208	17,3	
Duga Resa	13 212	8 917	67,5	3 773	28,6	105	0,8	202	1,5	4 824	36,5	652	17,3	
Jastrebarsko	59 792	33 493	56,0	14 415	24,1	312	0,5	1 838	3,1	16 329	27,3	2 344	16,3	
Ozalj	12 729	8 595	67,5	3 637	28,6	101	0,8	194	1,5	4 649	36,5	629	17,3	

Tablice 23–27. Promjena obradivih površina i obradivih površina pod ugarom u ukupnoj površini oranica i vrtova u regijama i općinama (do 1992.)
Zapadne Hrvatske 1953. – 1991.⁶⁴

Prostorna cjelina	Uk. poljopr. površ. (ha)	Obradive površine (ha)										Ugar i neobrađ. površ. (ha)	
		Ukupno		Oranice i vrtovi		Vocnjaci		Vinogradi		Livade i pašnji.		Aps.	%
		Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%
Hrvatska	3 385 045	2 995 312	88,5	1 589 537	47,0	67 447	2,0	95 421	2,8	1 605 569	47,4	307 261	19,3
Zapadna Hrvatska – ukupno	407 327	286 558	70,4	178 279	43,8	5 070	1,2	5 208	1,3	191 714	47,1	29 423	16,5
1. Gorski kotar	45 209	30 878	68,3	6 920	15,3	322	0,7	44	0,1	37 895	83,8	1 585	22,9
Čabar	6 796	3 955	58,2	1 046	15,4	40	0,6	-	-	5 710	84,0	469	44,8
Delnice	25 407	18 501	72,8	3 757	14,8	147	0,6	-	-	21 467	84,5	401	10,7
Vrbovsko	13 006	8 422	64,8	2 117	16,3	135	1,0	44	0,3	10 718	82,4	715	33,8
2. Ogulinsko-plašćanska zavalata	50 344	25 612	50,9	13 270	26,4	271	0,5	9	0,0	36 785	73,1	2 960	22,3
Ogulin	50 344	25 612	50,9	13 270	26,4	271	0,5	9	0,0	36 785	73,1	2 960	22,3
3. Kordun	68 059	40 012	58,8	21 453	31,5	244	0,4	1 342	2,0	19 058	28,0	3 311	15,4
Slunji	53 986	30 514	56,5	13 909	25,8	198	0,4	1 336	2,5	12 881	23,9	2 524	18,1
Vojnić	14 073	9 498	67,5	7 544	53,6	46	0,3	6	0,0	6 177	43,9	787	10,4
4. Banija/Banovina	117 634	99 600	84,7	77 186	65,6	2 256	1,9	551	0,5	37 567	31,9	11 235	14,6
Dvor	23 528	18 563	78,9	14 664	62,3	548	2,3	30	0,1	8 286	35,2	2 291	15,6
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	17 103	16 550	96,8	11 320	66,2	340	2,0	70	0,4	5 329	31,2	2 208	19,5
Petrinja	22 773	19 567	85,9	14 953	65,7	467	2,1	306	1,3	7 045	30,9	2 485	16,6
Glina	29 148	25 947	89,0	21 252	72,9	548	1,9	75	0,3	7 246	24,9	2 535	11,9
Virginost/Gvozđ	25 082	18 973	75,6	14 997	59,8	353	1,4	70	0,3	9 661	38,5	1 716	11,4
5. Prigorje-Pokuplje	126 081	90 456	71,7	59 450	47,2	1 977	1,6	3 262	2,6	60 409	47,9	10 332	17,4
Karlovac	44 352	32 969	74,3	24 136	54,4	593	1,3	331	0,7	19 147	43,2	4 073	16,9
Duga Resa	34 762	20 330	58,5	13 439	38,7	588	1,7	485	1,4	20 250	58,3	2 340	17,4
Jastrebarsko	29 135	24 277	83,3	13 909	47,7	198	0,7	1 336	4,6	12 854	44,1	2 524	18,1
Ozalj	17 832	12 880	72,2	7 966	44,7	598	3,4	1 110	6,2	8 158	45,7	1 395	17,5

Tablice 23–27. Promjena obradivih površina i obradivih površina pod ugarom u ukupnoj površini oranica i vrtova u regijama i općinama (do 1992.)
Zapadne Hrvatske 1953. – 1991. ⁶⁴

Prostorna cjelina	1971.															
	Uk. poljopr. površ. (ha)	Obradive površine (ha)													Ugar i neobrađ. površ. (ha)	
		Ukupno		Oranice i vrtovi		Voćnjaci		Vinogradi		Livade i pašnj.		Ugar i neobrađ. površ. (ha)				
		Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	
Hrvatska	3 343 699	65,4	1 573 856	47,1	70 007	2,1	84 036	2,5	460 025	13,8	128 126	8,1				
Zapadna Hrvatska – ukupno	408 000	72,6	194 008	47,6	6 285	1,5	4 510	1,1	91 579	22,4	28 679	14,8				
1. Gorski kotar	43 069	69,7	7 667	17,8	299	0,7	41	0,1	22 011	51,1	2 234	29,1				
Čabar	6 717	59,1	1 053	15,7	40	0,6	-	-	2 877	42,8	-	-				
Delnice	23 196	76,8	4 574	19,7	140	0,6	-	-	13 099	56,5	1 527	33,4				
Vrbovsko	13 156	62,6	2 040	15,5	119	0,9	41	0,3	6 035	45,9	707	34,7				
2. Ogulinsko-plašćanska zaval	46 551	57,9	12 632	27,1	404	0,9	20	0,0	13 884	29,8	3 428	27,1				
Ogulin	46 551	57,9	12 632	27,1	404	0,9	20	0,0	13 884	29,8	3 428	27,1				
3. Kordun	69 023	64,4	35 699	51,7	554	0,8	12	0,0	8 168	11,8	8 210	23,0				
Slunj	55 229	62,7	27 716	50,2	439	0,8	7	0,0	6 450	11,7	7 422	26,8				
Vojnić	13 794	71,2	7 983	57,9	115	0,8	5	0,0	1 718	12,5	788	9,9				
4. Banija/Banovina	123 280	82,9	78 683	63,8	2 377	1,9	495	0,4	20 644	16,7	5 691	7,2				
Dvor	23 787	71,2	13 614	57,2	617	2,6	20	0,1	2 696	11,3	431	3,2				
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	17 207	88,0	11 410	66,3	265	1,5	38	0,2	3 429	19,9	789	6,9				
Petrinja	22 838	86,1	14 417	63,1	502	2,2	273	1,2	4 476	19,6	334	2,3				
Glina	31 908	88,7	22 614	70,9	533	1,7	97	0,3	5 059	15,9	991	4,4				
Vrginmost/Gvozđ	27 540	80,4	16 628	60,4	460	1,7	67	0,2	4 984	18,1	3 146	18,9				
5. Prigorje-Pokuplje	126 077	73,5	59 327	47,1	2 651	2,1	3 942	3,1	26 872	21,3	9 116	15,4				
Karlovac	36 682	81,4	21 073	57,4	563	1,5	355	1,0	7 885	21,5	2 828	13,4				
Duga Resa	38 546	58,2	15 614	40,5	808	2,1	553	1,4	5 470	14,2	5 008	32,1				
Jastrebarsko	33 376	83,8	15 193	45,5	686	2,1	1 998	6,0	10 177	30,5	800	5,3				
Ozalj	17 473	71,1	7 447	42,6	594	3,4	1 036	5,9	3 340	19,1	480	6,4				

Tablice 23–27. Promjena obradivih površina i obradivih površina pod ugarom u ukupnoj površini oranica i vrtova u regijama i općinama (do 1992.)
Zapadne Hrvatske 1953. – 1991.⁶⁴

1981.

Prostorna cjelina	Uk. poljopr. površ. (ha)	Obradive površine (ha)										Ugar i neobrađ. površ. (ha)	
		Ukupno		Oranice i vrtovi		Vocnjaci		Vinogradi		Livade i pašnji.		Aps.	%
		Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%
Hrvatska	3 252 912	2 069 996	63,6	1 480 687	45,5	70 610	2,2	79 336	2,4	439 363	13,5	159 776	10,8
Zapadna Hrvatska – ukupno	392 619	268 118	68,3	173 111	44,1	6 499	1,7	4 243	1,1	84 272	21,5	28 006	16,2
1. Gorski kotar	42 789	28 330	66,2	7 297	17,1	283	0,7	43	0,1	20 707	48,4	3 900	53,4
Čabar	6 747	3 815	56,5	1 028	15,2	29	0,4	-	-	2 758	40,9	521	50,7
Delnice	22 795	16 948	74,3	4 310	18,9	137	0,6	-	-	12 501	54,8	2 541	59,0
Vrbovsko	13 247	7 567	57,1	1 959	14,8	117	0,9	43	0,3	5 448	41,1	838	42,8
2. Ogulinsko-plašćanska zavalata	43 776	15 042	34,4	10 477	23,9	410	0,9	2	0,0	4 153	9,5	5 184	49,5
Ogulin	43 776	15 042	34,4	10 477	23,9	410	0,9	2	0,0	4 153	9,5	5 184	49,5
3. Kordun	61 777	38 235	61,9	29 495	47,7	547	0,9	13	0,0	8 180	13,2	4 347	14,7
Slunji	48 012	28 552	59,5	21 921	45,7	432	0,9	6	0,0	6 193	12,9	3 892	17,8
Vojnić	13 765	9 683	70,3	7 574	55,0	115	0,8	7	0,1	1 987	14,4	455	6,0
4. Banija/Banovina	1 19 095	94 710	79,5	70 166	58,9	2 385	2,0	387	0,3	21 779	18,3	9 263	13,2
Dvor	21 355	14 259	66,8	11 412	53,4	390	1,8	0	0,0	2 457	11,5	2 508	22,0
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	16 938	14 047	82,9	10 591	62,5	265	1,6	19	0,1	3 179	18,8	1 158	10,9
Petrinja	22 324	18 335	82,1	13 003	58,2	565	2,5	225	1,0	4 542	20,3	583	4,5
Glina	31 314	26 275	83,9	19 833	63,3	551	1,8	82	0,3	5 809	18,6	3 238	16,3
Virginmost/Gvozd	27 164	21 794	80,2	15 327	56,4	614	2,3	61	0,2	5 792	21,3	1 776	11,6
5. Prigorje-Pokuplje	125 182	91 801	73,3	55 676	44,5	2 874	2,3	3 798	3,0	29 453	23,5	5 312	9,5
Karlovac	36 181	29 839	82,5	20 445	56,5	631	1,7	325	0,9	8 438	23,3	1 620	7,9
Duga Resa	38 042	21 088	55,4	14 608	38,4	809	2,1	569	1,5	5 102	13,4	1 182	8,1
Jastrebarsko	33 575	28 694	85,5	13 772	41,0	711	2,1	1 983	5,9	12 228	36,4	2 141	15,5
Ozalj	17 384	12 180	70,1	6 851	39,4	723	4,2	921	5,3	3 685	21,2	369	5,4

Tablice 23-27. Promjena obradivih površina i obradivih površina pod ugarom u ukupnoj površini oranica i vrtova u regijama i općinama (do 1992.)
Zapadne Hrvatske 1953. – 1991.⁶⁴

Prostorna cjelina	1991.															
	Uk. poljopr. površ. (ha)	Obradive površine (ha)													Ugar i neobrađ.	
		Ukupno		Oranice i vrtovi		Voćnjaci		Vinogradi		Livade i pašnji.		Ugar i neobrađ.				
		Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%			
Hrvatska	3 208 105	2 020 008	63,0	1 465 513	45,7	70 003	2,2	71 558	2,2	412 936	12,9	151 676	10,3			
Zapadna Hrvatska – ukupno	389 321	252 083	64,7	158 535	40,7	6 355	1,6	3 777	1,0	83 416	21,4	25 721	16,2			
1. Gorski kotar	42 478	27 704	65,2	7 253	17,1	277	0,7	36	0,1	20 138	47,4	4 374	60,3			
Čabar	6 746	3 808	56,4	1 023	15,2	29	0,4	-	-	2 756	40,9	588	57,5			
Delnice	22 671	16 838	74,3	4 322	19,1	136	0,6	-	-	12 380	54,6	2 897	67,0			
Vrbovsko	13 061	7 058	54,0	1 908	14,6	112	0,9	36	0,3	5 002	38,3	889	46,6			
2. Ogulinsko-plašćanska zaval	46 012	12 102	26,3	8 500	18,5	400	0,9	2	0,0	3 200	7,0	3 394	39,9			
Ogulin	46 012	12 102	26,3	8 500	18,5	400	0,9	2	0,0	3 200	7,0	3 394	39,9			
3. Kordun	61 249	35 053	57,2	25 971	42,4	563	0,9	2	0,0	8 517	13,9	3 595	13,8			
Slunj	47 532	25 841	54,4	18 841	39,6	448	0,9	-	-	6 552	13,8	3 214	17,1			
Vojnić	13 717	9 212	67,2	7 130	52,0	115	0,8	2	0,0	1 965	14,3	381	5,3			
4. Banija/Banovina	116 033	87 139	75,1	60 526	52,2	2 225	1,9	298	0,3	24 090	20,8	8 330	13,8			
Dvor	21 342	14 201	66,5	11 248	52,7	466	2,2	0	0,0	2 487	11,7	2 956	26,3			
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	16 216	13 419	82,8	10 152	62,6	260	1,6	24	0,1	2 983	18,4	728	7,2			
Petrinja	21 868	18 099	82,8	12 765	58,4	599	2,7	219	1,0	4 516	20,7	390	3,1			
Glina	30 024	22 848	76,1	15 929	53,1	523	1,7	53	0,2	6 343	21,1	3 312	20,8			
Vrginmost/Gvozđ	26 583	18 572	69,9	10 432	39,2	377	1,4	2	0,0	7 761	29,2	944	9,0			
5. Prigorje-Pokuplje	123 549	90 085	72,9	56 285	45,6	2 890	2,3	3 439	2,8	27 471	22,2	6 028	10,7			
Karlovac	35 757	29 180	81,6	20 441	57,2	629	1,8	304	0,9	7 806	21,8	2 604	12,7			
Duga Resa	37 270	20 589	55,2	13 839	37,1	840	2,3	540	1,4	5 370	14,4	31	0,2			
Jastrebarsko	33 206	28 400	85,5	15 336	46,2	754	2,3	1 826	5,5	10 484	31,6	3 156	20,6			
Ozalj	17 316	11 916	68,8	6 669	38,5	667	3,9	769	4,4	3 811	22,0	237	3,6			

Tablica 28. Poljoprivredna kućanstva, poljoprivredno zemljište i parcelacija korištenog poljoprivrednog zemljišta u regijama i općinama (do 1992.) Zapadne Hrvatske 2003.⁶⁵

Prostorna cjelina	Broj poljopr. kućanstava	Ukupno poljopr. zemljište (ha)	Korišteno poljopr. zemljište (ha)	Neobrađeno poljopr. zemljište (ha)	Prosječna površina korištenog poljopr. zemljišta (ha)	Broj parcela korištenog poljopr. Zemljišta (br. kuć./ha)	Prosječan broj parcela korištenog poljopr. zemljišta
	22 100						
Zapadna Hrvatska – ukupno	22 100	72 211,5	37 910,8	16 497,7	1,7	97 032	4,4
1. Gorski kotar	1 923	4 908,8	2 352,2	838,5	1,2	10 106	5,3
Čabar	833	1 959,1	957,4	224,5	1,1	4 114	4,9
Delnice	241	362,2	105,3	77,7	0,4	757	3,1
Vrhovsko	849	2 587,5	1 289,5	536,3	1,5	5 235	6,2
2. Ogulinsko-plašćanska zavalata	2 208	3 939,5	2 304,8	699,4	0,3	8 761	4,0
Ogulin	2 208	3 939,5	2 304,8	699,4	0,3	8 761	4,0
3. Kordun	2 267	10 329,9	5 100,6	3 348,6	2,2	7 227	3,2
Slunji	1 194	5 333,8	2 067,5	2 277,6	1,7	3 593	3,0
Vojnić	1 073	4 996,1	3 033,1	1 071,0	2,8	3 634	3,4
4. Banija/Banovina	6 780	29 411,1	13 911,1	8 064,6	2,1	24 551	3,6
Dvor	1 381	5 103,4	2 144,7	2 088,0	1,6	4 705	3,4
Kostajnica/Hrv. Kostajnica	283	826,6	367,3	180,6	1,3	685	2,4
Petrijnja	2 379	9 231,5	5 507,6	2 027,3	2,3	9 152	3,8
Glina	1 745	9 348,2	3 993,3	2 503,0	2,3	6 772	3,9
Virginost/Gvozd	992	4 901,4	1 898,2	1 265,7	1,9	3 237	3,3
5. Prigorje-Pokuplje	8 922	23 622,2	14 242,1	3 546,6	1,6	46 387	5,2
Karlovac	3 885	10 791,0	6 351,1	2 341,1	1,6	16 141	4,2
Duga Resa	1 222	2 409,1	1 461,8	298,9	1,2	4 737	3,9
Jastrebarsko	2 301	6 016,6	3 889,6	525,7	1,7	13 904	6,0
Ozalj	1 514	4 405,5	2 539,6	380,9	1,7	11 605	7,7

- 1 Usp. Drago ROKSANDIĆ, „Predgovor“, u: André BLANC, *Zapadna Hrvatska. Studija iz humane geografije*, Zagreb 2003., 8.
- 2 U prilog tome nedvosmisleno svjedoči autorova tvrdnja u Zaključku knjige „... Zapadna Hrvatska pruža na maloj površini raznolike uzorke raznih balkanskih i srednjoeuropskih regija. Zar to nije iznimno bogato polje proučavanja?“ (*Isto*, 494).
- 3 Veljko ROGIĆ, „Regionalizacija Jugoslavije“, *Geografski glasnik*, 35/1973., 17, 19.
- 4 ISTI, „Nacrt uvjetno homogene regionalizacije SR Hrvatske“, *Geografski glasnik*, 45/1983., 75–89.
- 5 Tradicionalne ili historijsko-geografske regije specifičan su oblik složenih regionalnih cjelina. Posljedica su dugotrajnog razvoja identiteta povezanog s teritorijalnošću. Očuvane su u kolektivnoj svijesti stanovništva kao prostorni pojmovi, često u izvjesnom pomaku, pa i opreci prema aktualnom regionalnom sustavu. Pristup njihovu istraživanju temelji se na trima skupinama kriterija: prirodnoj sredini, teritorijalno-organizacijskom i sociokulturnom kriteriju (Borna FÜRST-BJELIŠ, „Pristup definiciji prostornog pojma tradicionalne regije“, u: *I. hrvatski geografski kongres: zbornik radova*, Zagreb 1996., 326).
- 6 Suvremeno ime regije potječe od povijesnog pojma *Banska krajina*, ali s vremenski promjenjivim nazivom. Tako se u starijoj literaturi taj pojam javlja u obama oblicima, kao *Banija* i *Banovina* (usp. Vjekoslav KLAUČ, *Zemljopis zemalja u kojih obitavahu Hrvati*, Zagreb 1880., 139). Zbog preklapanja naziva, nakon osnivanja banovina u Kraljevini Jugoslaviji, a posebice nakon utemeljenja Banovine Hrvatske 1939., češće se počinje koristiti kraći naziv *Banija*, pri čemu pojam *Banovina* nikada nije bio do kraja potisnut (Dragutin PAVLIČEVIĆ, „Od Banovine do Banije i natrag“, *Hrvatsko slovo*, br. 38, 12. siječnja 1996., prema: Mate MATAS, „Banovina: demografski razvoj i problemi nerazvijenog dijela Hrvatske“, *Hrvatski geografski glasnik*, 66/2004., br. 2, 48). Od početka 1990-ih u službenoj uporabi prevladava pojam *Banovina*.
- 7 Usp. Adolf MALIĆ, „Sisačka Posavina i Banija“, u: *Geografija SR Hrvatske*, knj. 2: *Središnja Hrvatska: regionalni prikaz* (ur. Alfonso Cvitanović), Zagreb 1974., 155–178. Pored smještaja, u prilog izdvajanju posavskog sektora upućuju i sociokulturne razlike, uvjetovane različitim migracijskim ishodištima doseljenika posavskoga i „pravog“ banijskog prostora.
- 8 Zbog brzog industrijskog i urbanog razvoja nakon razvojačjenja Vojne krajine, posebno nakon Drugog svjetskog rata, gradsko područje Siska južno od meandarskog korita donjeg toka Kupe (tzv. *vojni Sisak*, odnosno *Sisak novi*) s vremenom se uklopilo u proširenu urbanu aglomeraciju Siska. Integraciji gradskih jezgri nekadašnjeg krajiškog „vojnog“ i „civilnog“ Siska (trgovište sjeverno od Kupe) posebno je pridonijela izgradnja mosta preko Kupe. Tako je stvoren gradski organizam suvremene sisačke urbane aglomeracije koji se fizionomski i funkcionalno jasno razlikuje od više-manje ruralne okolice pripadajućeg dijela Banije/Banovine.
- 9 Usp. V. ROGIĆ, „Historijsko-geografska osnova socijalno-kulturne diferencijacije vojno-krajiškog prostora“, *Geografski glasnik*, 44/1982., 23–38.
- 10 Pojam *Kordun* potječe od francuske riječi *cordon militaire* koja je u ovom dijelu Vojne krajine, poznatom pod nazivom *suva međa*, označavala niz stražarnica i utvrda prema Osmanskom Carstvu.
- 11 Sredinom 1990-ih (1996.) dotadašnji naziv naselja i Općine Vrginmost zamijenjen je nazivom Gvozđ, dok je Zakonom o područjima županija, gradova i općina iz 1997. sjeverozapadni dio ranije Općine Vrginmost (Općina Lasinja) izdvojen iz Sisačko-moslavačke i pripojen Karlovačkoj županiji.
- 12 U kasnijoj i do danas referentnoj regionalizaciji Hrvatske ne postoji regionalni pojam Prigorje-Pokuplje; riječ *prigorje* koristi se kao opći geografski pojam za brežuljkaste krajeve na južnim stranama gora, s izrazitom prostornom individualnošću, kako u reljefnoj slici tako i u kompleksnom geografskom značenju kraja (usp. Josip ROGLIĆ, „Reljef“, u: *Geografija SR Hrvatske*, knj. 1: *Središnja Hrvatska: opći dio* (ur. Alfonso Cvitanović), Zagreb 1974., 51, 59–60). U promatranom prostoru to se prije svega odnosi na izdvojenu sociogeografsku oazu Žumberka i Plešivičko prigorje Samoborskoga gorja. Za razliku od toga, pojam Pokuplje zadržava se u regionalnoj nomenklaturi, ali u okviru dvojnog naziva Karlovačko Pokuplje i Kordun (usp. Marijan ŠAŠEK, „Karlovačko Pokuplje i Kordun“, u: *Geografija SR Hrvatske*, knj. 2: *Središnja Hrvatska: regionalni prikaz* (ur. Alfonso Cvitanović), Zagreb 1974., 179–181).

- 13 Usp. V. ROGIĆ, „Regionalizacija Gorske Hrvatske“, *Hrvatski geografski glasnik*, 39/1977., br. 1, 33.
- 14 Opširniji prikaz geoprostorne strukture Gorskog kotara i Ogulinsko-plašćanske zavale sadržan je u radu: Radovan PAVIĆ, „Gorski kotar i ogulinsko-plašćanska udolina“, u: *Geografija SR Hrvatske*, knj. 4: *Gorska Hrvatska* (ur. Alfonso Cvitanović), Zagreb 1975., 61–96.
- 15 Prilozi: *Tablica 1.*
- 16 Šezdesetih godina prošlog stoljeća poljoprivredu su prosječno godišnje napuštala 61 282, sedamdesetih godina 54 430, a pedesetih 49 362 stanovnika. Usp. Dane PEJNOVIĆ, „Polarizacija funkcije rada kao pokazatelj razlika u regionalnom razvoju Hrvatske“, u: *III. hrvatski geografski kongres: zbornik radova*, Zadar 2003., 168.
- 17 Neven MATES, „Utjecaj privredne strukture na nivo razvijenosti općina SR Hrvatske“, u: *Nedovoljno razvijena područja SR Hrvatske* (redakcija Zvonimir Baletić i Božo Marendić), Zagreb 1982., 49–50.
- 18 *Regionalni razvoj. Fond za nedovoljno razvijene krajeve Hrvatske*, Zagreb 1977., 191.
- 19 Za ilustraciju takve uloge Fonda navest ćemo primjere nekih razvojnih projekata koji su ostvareni uz poticaj i angažiranje njegovih sredstava na području Zapadne Hrvatske. Tako je, primjerice, Željezara Sisak izgradila svoje pogone u Glini i Dvoru, „Jugoturbina“ iz Karlovca i „Jugokeramika“ iz Zagreba podignule su pogone u Vojniću, „Kordun“, „ŽE-ČE“ te tvornica obuće i gumenih proizvoda „Josip Kraš“ iz Karlovca pogone u Ozlju, RIZ Zagreb tvornicu televizora u Slunju, tvornica obuće „Šimečki“ iz Zagreba modernizirala je i proširila svoj pogon u Jastrebarskom, dok je Tvornica dječje obuće Zagreb izgradila pogon u Kostajnici. Tvornica „Utenzilija“ iz Zagreba dio svoje proizvodnje preselila je na područje Općine Jastrebarsko, gdje je i „Marijan Badel“ modernizirao i proširio svoj pogon u „Jamnici“ (*Isto*, 96–97, 194–195).
- Sredstvima Fonda također su omogućeni razvoj i preobrazba Mesne industrije „Gavrilović“ iz Petrinje u proizvodno-poslovnu integraciju regionalnog značenja. Ta se tvornica već od 1962. orijentirala na kooperativnu proizvodnju s privatnim proizvođačima, što je prvi takav slučaj na području bivše države. U kooperaciji s privatnicima organizirana je proizvodnja tovnih svinja i goveda, najprije u Općini Petrinja, a potom i na područjima općina
- Sisak, Glina, Kostajnica, Dvor i Vrginmost (Gvozd). Već u drugoj polovini 1970-ih u taj je proizvodni sustav bilo uključeno oko 4000 domaćinstava, što je 28% od tadašnjeg ukupnog broja poljoprivrednika na Baniji (*Regionalni razvoj*, 29–32).
- 20 Zvonimir BALETIĆ, *Razvoj privredno nedovoljno razvijenih krajeva SR Hrvatske*, Zagreb 1985., 205–207.
- 21 *Isto.*
- 22 Usp. Aleksandar TOSKIĆ i Dražen NJEGAČ, „Changes in Political and Territorial Organization and their Impact on Croatia's Urban System and Regional Development“, *Hrvatski geografski glasnik*, 65/2003., br. 1, 7–23.
- 23 Zbog složenosti i raznolikosti, u praksi postoje različite definicije i podjele prostorne pokretljivosti. Prema trajanju i učestalosti, ona se obično dijeli na migracije i cirkulacije. Pod migracijom ili seljenjem razumijevaju se sve promjene mjesta stalnog boravka (prebivališta), bilo da je riječ o preseljenju trajne ili privremene naravi na manju ili veću udaljenost unutar ili preko državnih i administrativnih granica. Cirkulacija podrazumijeva uglavnom kratkotrajne, učestale ili ciklične oblike pokretljivosti kojima je zajedničko obilježje izostanak bilo kakve namjere za stalnom ili dugotrajnom promjenom boravišta (usp. Ivo NEJAŠMIĆ, *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Zagreb 2005., 114–115).
- 24 Izvori: Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991. po naseljima, knj. 1–5, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, Zagreb 1998.; Stanovništvo prema prisutnosti/odsutnosti za vrijeme popisa, Popis 2001., Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska; Prirodno kretanje stanovništva 1964. – 2003.
- 25 Narodnosni sastav Općine Petrinja 1991.: 44,9% Srbi, 44,4% Hrvati, 5,1% „Jugoslaveni“ i 5,6% ostali (Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991. po naseljima, knj. 1–5, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, Zagreb 1998.).
- 26 Narodnosni sastav Općine Slunj 1991.: 63,8% Hrvati, 29,2% Srbi, 1,3% „Jugoslaveni“ i 5,8% ostali (*Isto*).
- 27 S 8702 stanovnika 2001. Ogulin zadovoljava kriterij za subregionalno središte te kao takav ima ograničen utjecaj na okupljanje stanovništva Ogulinsko-plašćanske udoline.
- 28 Izuzetak je naselje Plaški, sjedište istoimene općine, gdje su naseljeni Hrvati iz

- Bosne i Hercegovine, a u manjoj mjeri Lička Jasenica, gdje su naseljeni pripadnici manje kršćanske vjerske zajednice (*Jehovini svjedoci*).
- 29 Na području grada Hrvatska Kostajnica doseljeni Hrvati u manjoj su mjeri naseljeni u središnjem naselju (362 stanovnika), a u znatno većem broju u nizna naselja uz cestu prema Petrinji i Sunji (ukupno 2444 stanovnika).
- 30 Tipologija općeg kretanja stanovništva temelji se na osam tipova područja, četiri egzodusna (E) i četiri imigracijska (I), izdvojenih na osnovi migracijske bilance i prirodnog kretanja.
- Sva egzodusna područja (E) karakterizira negativna migracijska bilanca, ali različitog intenziteta. Tip E₁ (*Emigracija*) ima pozitivno prirodno kretanje i pozitivno popisom ustanovljeno kretanje, pri čemu je stopa prirodnog kretanja veća od stope popisom ustanovljenog povećanja. Tip E₂ (*Depopulacija*) ima pozitivno prirodno kretanje i negativno popisom ustanovljeno kretanje, pri čemu je stopa prirodnog kretanja veća od popisom ustanovljenog smanjenja. Tip E₃ (*Izrazita depopulacija*) ima pozitivno prirodno kretanje i negativno popisom ustanovljeno kretanje, pri čemu je stopa prirodnog kretanja manja od stope popisom ustanovljenog smanjenja. Tip E₄ (*Izumiranje*) ima negativno prirodno kretanje i negativno popisom ustanovljeno kretanje, pri čemu je stopa prirodnog pada manja od stope popisom ustanovljenog smanjenja.
- Sva imigracijska područja (I) karakterizira pozitivna migracijska bilanca različitog intenziteta. Tip I₁ (*Ekspanzija imigracijom*) ima pozitivno prirodno kretanje i pozitivno popisom ustanovljeno kretanje, pri čemu je stopa popisom ustanovljenog porasta veća od stope prirodnog prirasta. Tip I₂ (*Regeneracija imigracijom*) ima negativno prirodno kretanje i pozitivno popisom ustanovljeno kretanje, pri čemu je stopa popisom ustanovljenog povećanja veća od stope prirodnog pada. Tip I₃ (*Slaba regeneracija imigracijom*) ima negativno prirodno kretanje i pozitivno popisom ustanovljeno kretanje, pri čemu je stopa popisom ustanovljenog povećanja manja od stope prirodnog pada. Tip I₄ (*Vrlo slaba regeneracija imigracijom*) ima negativno prirodno kretanje i negativno popisom ustanovljeno kretanje, pri čemu je stopa popisom ustanovljenog smanjenja manja od stope prirodnog pada (usp. Mladen FRIGANOVIĆ, *Demogeografija: stanovništvo svijeta*, Zagreb 1987., 100).
- 31 U Drugom svjetskom ratu na području Zapadne Hrvatske sveukupno je poginulo i umrlo 60 808 stanovnika, od čega 30 782 na Baniji/Banovini (općine: Glina 10 699, Vrginmost/Gvozđ 8289, Petrinja 4536, Kostajnica 3852 i Dvor 3406 stanovnika), 14 407 na Kordunu (općine: Slunj 10 098, Vojnić 4309), 8262 u Prigorju-Pokuplju (općine: Karlovac 4735, Duga Resa 1485, Ozalj 1080 i Jastrebarsko 962), 4930 u Ogulinsko-plašćanskoj zavali (bivša Općina Ogulin) te 2427 u Gorskom kotaru (općine: Čabar 916, Delnice 910 i Vrbovsko 601) (usp. Vladimir ŽERJAVIĆ, *Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1989., 154–158).
- 32 Samo u prve dvije godine agrarne kolonizacije, 1945. i 1946., s područja Zapadne Hrvatske iselilo se 2455 obitelji s ukupno 12 262 stanovnika (od čega 8150 iz Korduna, 2178 iz Banije/Banovine i 1926 iz Gorskog kotara) (usp. Marijan MATIČKA, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948.*, Zagreb 1990., 70, 73). Pritom se u razdoblju 1945. – 1948. samo iz tadašnjeg kotara Slunj iselio 2041 stanovnik, što čini više od trećine (36,0%) od ukupnog broja agrarnih kolonista s područja Korduna (više o tome u: Svetozar LIVADA, „Kolonizacija s područja Slunja 1945-1948. godine“, u: *Kotar Slunj i kotar Veljun u NOR-u i socijalističkoj izgradnji*, knj. 2 (gl. ur. Đuro Zatezalo), Karlovac 1988.).
- 33 Usp. M. FRIGANOVIĆ, *Demogeografija*, 112.
- 34 Izvori: Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991. po naseljima, knj. 1–5, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, Zagreb 1998.; Stanovništvo prema prisutnosti/odsutnosti za vrijeme popisa, Popis 2001., Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska.
- 35 I. NEJAŠMIĆ, „Doseljavanje u Zagreb“, *Geografski horizont*, 2/1994., 69.
- 36 Tako su doseljenici iz „zagrebačkog prstena“, Žumberka i Karlovačkog Pokuplja činili 12,5% od ukupnog broja doseljenika u Zagreb i 8,05% stanovništva regije podrijetla. Doseljenici iz Like i Gorskog kotara činili su 7,9% doseljenika u Zagreb i čak 13,42% stanovništva regija podrijetla. Doseljenici iz Korduna i Banovine činili su 5,1% doseljenika u Zagreb i 9,86% stanovništva iz regija podrijetla (*Isto*, 69).
- 37 Porast broja stanovnika Zagrebačke županije u razdoblju 1991. – 2001. posljedica je kumulativnog utjecaja pojačanog doseljavanja i decentralizacije stambene funkcije iz matičnog grada (stambena

- suburbanizacija), što odgovara prostornom razvoju gradske regije u uvjetima najviše, tercijarne faze urbanizacije.
- 38 Gradska naselja izdvojena su prema modelu M. Vreska koji se temelji na trima međuzavisnim varijablama: broju stanovnika, udjelu poljoprivrednog stanovništva i udjelu aktivnih mještana koji rade u naselju, ali izvan vlastitog poljoprivrednoga gospodarstva. Prema njemu, kriterij za grad u Hrvatskoj zadovoljavaju naselja s najmanje 2000 stanovnika, pri čemu naselja veličine od 2000 do 5000 stanovnika trebaju imati manje od 10% poljoprivrednika, a naselja od 2000 do 10 000 stanovnika više od 25% građana koji rade u naselju, ali izvan vlastitog poljoprivrednoga gospodarstva.
- 39 Status gradskih naselja 1953. imali su: Delnice, Duga Resa, Glina, Jastrebarsko, Karlovac, Ogulin i Petrinja.
- 40 Kriterij za gradsko naselje do 1961. zadovoljila je i (Hrvatska) Kostajnica.
- 41 Kriterij za gradsko naselje do 1981. zadovoljio je i Dvor.
- 42 Kriterij za gradsko naselje do 1991. zadovoljio je i Slunj.
- 43 Zbog smanjenja broja stanovnika ispod demografske koncentracije od 2000, kriterij za gradsko naselje 2001. više nisu zadovoljili Slunj, Dvor i Hrvatska Kostajnica.
- 44 Usp. Karl RUPPERT i dr., *Socijalna geografija*, Zagreb 1981., 49–55, 83–88, 96–108.
- 45 Podrobnije proučavanje dnevnih migracija Zagreba pokazuje da je u Zagreb kao središte rada 1991. dnevno putovalo 3128 dnevnih migranata iz suvremene Sisačko-moslavačke županije (od čega 575 iz Siska i 185 iz Petrinje), 794 dnevna migranta s područja Karlovačke županije (od čega 502 iz Karlovca i 156 iz Draganića) te 2575 iz žumberačkog prigorja (od čega 1428 iz Jastrebarskog i 898 iz Klinča Sela) (usp. Milan VRESK, „Gravitacijsko područje dnevnih migracija Zagreba 1991. godine“, *Hrvatski geografski glasnik*, 56/1994., br. 1, 57–58).
- 46 Izvor: Centri rada koji primaju sto i više aktivnih stanovnika koji obavljaju zanimanje, Tablogram, Popis stanovništva 1991. godine, Državni zavod za statistiku, Zagreb.
- 47 Miroslav Sić, „Autoceste i lokacija ekonomskih djelatnosti u Središnjoj Hrvatskoj“, *Hrvatski geografski glasnik*, 59/1997., 83–94.
- 48 Izvor: Brojanje prometa na državnim cestama, Brojanje prometa na cestama Republike Hrvatske za 2002. i 2006. godinu (www.hrvatske-ceste.hr).
- 49 Izvor: Brojanje prometa na državnim cestama, Brojanje prometa na cestama Republike Hrvatske za 2002. i 2006. godinu (www.hrvatske-ceste.hr).
- 50 Povećanje površina pod voćnjacima s jedne strane objašnjava činjenica da se tradicionalni voćnjaci u pravilu nalaze na okućnicama i nisu toliko ovisni o raspoloživoj radnoj snazi kao većina ostalih poljoprivrednih kultura, a s druge da je porastom urbanizacije, odnosno potražnje gradskih tržišta to postala lukrativna djelatnost kojom se, pored profesionalnih voćara, sve više počinju baviti i tzv. hobi poljoprivrednici. U prilog tome svjedoči i podatak o povećanju površina pod voćnjacima 1953. – 1991. u svim manjim prostornim cjelinama Regije, osim Banije/Banovine koju tradicionalno karakterizira naglašenija funkcionalna usmjerenost unutar poljoprivrede prema stočarstvu, kao i daleko najveći porast površina s takvim načinom iskorištavanja u Prigorju-Pokuplju, gdje voćarstvo ima važno mjesto u gospodarskoj i prostornoj strukturi (što posebno potkrepljuje voćarsko-vinogradarski prostor Plešivice).
- 51 Iskazano, osjetno apsolutno i relativno smanjenje obradivih površina na području Ogulinsko-plašćanske udoline u znatnoj je mjeri posljedica izuzimanja razmjerno znatnih površina obradivog zemljišta pri stvaranju hidroakumulacije Sabljaki, ali i difuznog širenja urbanizacije na Ogulinsko-oštarijskom polju (Ogulin – Oštarije – Josipdol).
- 52 Izvori: Površina županija, općina i naselja za područje Republike Hrvatske, Sektor za katastarski sustav, Odjel posebnih registara, Državna geodetska uprava, 2005.; Stanovništvo prema prisutnosti/odsutnosti za vrijeme popisa, Popis 2001., Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska.
- 53 Izvori: Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991. po naseljima, knj. 1–5, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, Zagreb 1998.; Stanovništvo prema prisutnosti/odsutnosti za vrijeme popisa, Popis 2001., Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska.
- 54 Izvori: Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991. po naseljima, knj. 1–5, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, Zagreb 1998.; Stanovništvo prema prisutnosti/odsutnosti za vrijeme popisa, Popis 2001.,

- Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska; Prirodno kretanje stanovništva 1964. – 2003.
- 55 Izvor: Stanovništvo prema migracijskim obilježjima, po gradovima/općinama, Popis 2001., Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska (www.dzs.hr).
- 56 Izvori: Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991. po naseljima, knj. 1–5, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, Zagreb 1998.; Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991. po naseljima, knj. 1–5, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, Zagreb, 1998.
- 57 Izvor: Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama, Popis 2001., Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska (www.dzs.hr).
- 58 Izvor: Broj poljoprivrednika 1953. – 2001.
- 59 Izvor: Socijalno-ekonomski sastav stanovništva 1953. – 2001.
- 60 Izvor: Socijalno-ekonomski sastav stanovništva 1953. – 2001.
- 61 Izvor: Diferencijacija naselja Hrvatske s obzirom na stupanj urbanizacije (jače i slabije urbanizirana naselja), Znanstveni projekt „Urbanizacija naselja SR Hrvatske“, Popis stanovništva 1991. godine.
- 62 Izvor: Kretanje broja stanova 1961. – 2001.
- 63 Izvor: Kretanje broja stanova 1961. – 2001.
- 64 Izvori: Poljoprivredno zemljište 1953. – 2001., Popis poljoprivrede, 2003., CD, Državni zavod za statistiku, Zagreb 2004.; Statistički godišnjak, 1972., Republički zavod za statistiku, Zagreb 1973.; Statistički godišnjak, 1982., Republički zavod za statistiku, Zagreb 1993.; Statistički ljetopis, 1992., Državni zavod za statistiku, Zagreb 2003.; Statistički godišnjak za 1953., Zavod za statistiku i evidenciju, Narodna Republika Hrvatska, Zagreb 1954.
- 65 Poljoprivredno zemljište 1953. – 2001., Statistički pregled po kotarima i općinama 1961. godine, Zavod za statistiku, Narodna Republika Hrvatska, Zagreb, veljača 1962.

IV.

OD ZAPADNE HRVATSKE
PREMA *TRIPLEX*
CONFINIUMU

NENAD
CAMBI

TRIPLEX CONFINIUM U MEDITERANSKOJ EKOISTORIJI

Uspostavljena tromeđa (*Triplex Confinium*) u dubini dalmatinskog zaleđa između velesila ranog novog vijeka – Habsburške Monarhije, Venecije i Turske – na neki način predodredila je nastanak Hrvatske u svojim današnjim geografskim i etničkim (ne samo hrvatskim) okvirima. Tromeđa je zapravo označavala *status quo* koji je ograničeno zadovoljavao sve tri sile, ali je, tomu unatoč, neprekidno bilo upada i pljački sa svih strana. Zbog takva dugovjekog stanja koje se ponavljalo, Republika Hrvatska ima neobičan oblik i razvedene granice kao gotovo nijedna zemlja na svijetu. No, tromeđa nije određivala samo državnu granicu nego i granicu civilizacija – srednjoeuropske, mediteranske (kršćanske) i istočne (islamske). I danas se često emfatički naglašava da hrvatska komponenta s jedne strane pripada srednjoeuropskoj, a s druge mediteranskoj. Islamska je, pak, potisnuta, ali je ostavila tragove kojih možda i nismo dovoljno svjesni. Međutim, u takvom kontekstu odnosa postavlja se opravdano pitanje što je sa srednjoeuropejstvom južnije od Karlovca, a što s mediteranstvom već malo sjevernije od neposrednog primorja? Slaba prohodnost čak i u unutargraničnom prostoru uvjetovala je nedefiniranu i specifičnu civilizacijsku pripadnost središnjeg dijela Hrvatske, čiju je glavnu odrednicu obilježavao upravo graničarski mentalitet.

Međutim, mnoge hrvatske nevolje na Prokrustovoj postelji povijesti nisu se događale samo u ranom novom vijeku. One su, naime, otpočele još u pretpovijesnim razdobljima, a posljedica su povijesnih događanja i zemljopisnih uvjetovanosti. Velike migracije počele su uzimati maha od seoba na počecima metalnih razdoblja oko 2000. pr. Kr., kad dolazi do nastanka ranourbane faze koju karakterizira traženje zaštite na slabo pristupnim uzvišenjima i raslojavanje društva. I u ovim krajevima postoje gradine kao što su Mikena, Tirins ili Pilos u Grčkoj, a civilizacija ima i svoju geometrijsku fazu razvitka, ali to ipak nije izraz

mediteranskog duha. Naprotiv, to je zajednička baština svih naroda koji tada migriraju na području Jugoistočne Europe. Ta je ranourbana faza znatno izmijenila dotadašnju ekomatricu Jugoistočne Europe jer takvih aglomeracija do tada nije bilo, a isto tako ni socijalne strukture. Držim, štoviše, da su se neki elementi graničarskog duha začeli već tada.

Mediteranska civilizacija sporo, ali sigurno prodire tek kad je jadranska obala došla u doticaj s Grcima koji plove uz obalu jer je put na sjever u Padsku nizinu unosniji. Tragovi rane grčke plovidbe ipak su preostali (fragmenti mikenske keramike i mjesta Diomedova kulta). Dugo je istjecala povijesna klepsidra prije nego što će Grci uspostaviti svoje punktove i prije nego što će preostati opipljiviji civilizacijski tragovi. Ti su tragovi samo snažniji na srednjem Jadranu i u dolini Une, gdje se, što je iznenađujuće, objelodanila jedna periferna grčka likovnost, prožeta lokalnim izričajem i ikonografskim tradicijama. Riječ je o poznatom fenomenu japodskih urna. Tu je mediteranski civilizacijski obzor prvi put dublje prodro u unutrašnjost. Tada je otpočela urbana faza razvitka, a nastala je i još veća socijalna raslojenost logičnim gospodarskim promjenama i napretkom. U Istri su, pak, jasni grčki trgovinski dodiri, ali se, na primjer, kiparska arhaika pojavila više kao etrusko-italski nego grčki fenomen. Iako su tragovi urbanizma kao najelitniji otisak uljuđenosti dosta stari, ipak se smišljena gradogradnja pojavila tek grčkim naseljavanjem na Jadranu. Ta je pojava u nešto kasnije doba utjecala i na lokalne sredine, ali je uvijek bila usklađena s potrebama autohtonog pučanstva, što se dobro vidi na gradinama kao što su Asseria, Varvaria, Ošanići i bezbrojne druge koje su načičkale prstenovima visove Dinarida i drugih brda te gòre čitavog kraja i tako obilježile krajolik.

Mediteranska kulturna sastavnica značajnije je zašla u ove krajeve tek s Rimljanima. Rimska je vlast naišla na hostilan doček lokalnih naroda u završnoj fazi svoje etnogeneze. To bijahu srodni, ali ipak različiti narodi koji su samo mjestimično uspjeli ostvariti državne zajednice. Tada su prvi put sustavnije unutar rimske države bili obuhvaćeni čitavo primorje i golema unutrašnjost, a gradovi su nastajali na plovnim rutama, uglavnom na mjestima međusobno udaljenima jedan do dva plovna dana. Rimljani su običavali obuhvatiti jednu zaokruženu regiju i u njoj nastojali akulturirati različite i razjedinjene narode sličnog etničkog podrijetla. To dobro pokazuje sjeverna granica provincije Dalmacije koja nije bila na vododjelnicama, kako bi se očekivalo (primjerice, na Savi), nego na rubu Dinarida, što pokazuju lokacije nazvane *ad fines*. Da bi se tim prostorom ovladalo, bilo ga je neophodno premrežiti cestama i načiniti prohodnim kroz gudure i klance. Dakle, unutar širokih granica život je mjestimično živo pulsirao uzduž trasa cesta, kraških polja i

rudnika, ali su šira prostranstva bila samo marginalno dodirnutu rimskim civilizacijskim tijekovima. Rimljani su višestruko razvili ono što su Grci zatekli ili utemeljili, primjerice, zemljoradnju i zanatstvo, ali su isto tako intervenirali u pejzaž znatno opširnijim zahvatima i sadržajima kao što je cestogradnja. Jedno od onih civilizacijskih postignuća koja su od povijesne važnosti – a ona su istodobno značila trajan biljeg u pejzažu – jest i uspostava limitacije agera (katastar). Najprije su to u manjem opsegu uveli grčki kolonisti, a poslije znatno šire Rimljani na mjestima koja su zaposjeli doseljenici iz Italije. Ostaci katastra ostavili su pečat na zemljištu do današnjeg dana, a međe su donedavno zadržane djelomično u funkciji (na primjer, *Faros*). Uz urbanizaciju i pismo, treći je izniman doprinos antike suvremenoj civilizaciji na ovim prostorima.

Staro stanovništvo bilo je slabo romanizirano. Prihvatilo je latinski jezik, ali je održalo strukturu pastirske privrede s polunomadskim životom. Rimljani su nastojali urediti i odnose s okolnim narodima te odrediti njihove međe, pravo korištenja izvorima, bunarima i lokvama te pristup dobrima koja bijahu od općeg karaktera. Često su oko toga nastajale svađe i borbe. Odluke su se javno oglašavale i često uklesivale na škrapama, o čemu su tragovi preostali do danas. Slika se u stanovitoj mjeri ponovila i u kasnije doba, nakon velike seobe naroda. Lako pokretljiva populacija bez teškoća se premještala po pretežito brdovitim krajevima. Ti su etnički rezidui bili vrlo vitalni i zapravo su predstavljali vezu s ranijim civilizacijskim slojevima. Sjeverozapadne, pak, provincije Rimskog Carstva, bile one panonske ili alpske, pripadale su više mediteranskoj civilizaciji – iako nisu odjenule istu uniformu – nego brdoviti krajevi Dalmacije. One su čvrsto prigrlile antičku mitologiju, osobito na nadgrobni spomenicima, čak više negoli jadranska obala. U rimsko je doba protočnost među regijama zahvaljujući raznovrsnim komunikacijama dosegla vrlo visok stupanj, stoga se na Jadranu mogu naći produkti kelnskih staklara ili podunavske toreutike, kao i rimskih mramornih skulptura sve do Siscije. Antička se civilizacija u tim krajevima snažnije i brže rastočila u ranom srednjem vijeku jer su migracije imale ne samo pljačkaški nego i zemljozauzimalački karakter.

Jedna od konstanta prostora rimske provincije Dalmacije jest dugo trajanje hajdučije i gusarstva. Koliko duboko sežu u prošlost takvoga načina „privređivanja“, nije moguće odgovoriti. Unutrašnjost je kao stvorena za hajdučiju, a jednako tako i obala za gusarstvo. Stanovništvo je to smatralo svojim prirodnim pravom i ničim nečasnim. I jedno i drugo mogle su spriječiti samo snažne centralne vlasti kakva je, primjerice, bila rimska. Rimljani su skršili ilirsko gusarstvo, ali je ono u srednjem i novom vijeku ipak oživjelo. Mogli bismo slobodno kazati

da su hajdučija i gusarstvo zapravo endemska pojava. Rimljani su, pak, znali iskoristiti ljudski potencijal ratničkih naroda i najmiti ga u redovitoj (plaćenj) vojsci i mornarici. O tome svjedoče bezbrojni izvori i nadalje epigrafski spomenici. U rimskim flotama u Mizenu i Raveni Iliri i Panoni prosječno su najbrojniji od svih drugih naroda. Vojnike iz naših krajeva susrećemo u svim dijelovima Rimskog Carstva koji ondje ostavljahu svoje kosti.

Povijesna baština znatno je, dakle, predodredila ono što se događalo u 15. – 17. stoljeću jer se stanovništvo *loco et natura* naviknulo na stalne seobe i ratničko zanimanje, bez obzira na gospodare. Mnogi se procesi ne daju razložno objasniti, ali ih je ipak moguće jasno naslutiti. Zato, kad se proučava povijest tromeđe, valja uzeti u obzir i komponentu tradicije koja je starija i od antike. Zar se to ne razabire iz romana *Kurlani* Mirka Božića koji je ne samo znakovita naslova nego se i događa znatno poslije odlaska Turaka u sinjskoj okolici, nedaleko od tromeđe?

Ovaj zbornik skupa održanog u Zadru vrlo je bogat prilozi koji osvjetljavaju razdoblje i prostor u kojima je *Triplex Confinium* funkcionirao i kao razdjelnica i kao poveznica. Zemljopisna neuralgičnost i povijesna neurotičnost, bez obzira na to kojeg je predznaka, osjećala se tisućljećima, a osjeća se i danas. O svemu tome ipak ne bih smio prosuđivati zbog svoje nekompetentnosti, ali unatoč tomu usuđujem se reći da se neke konstante mogu pratiti dugo u prošlost. Zbornik nedvojbeno pruža mogućnost daljnjeg proučavanja toga složenog prostora i nadam se da će biti nov i svjež poticaj. Zato je projekt koji vodi prof. dr. sc. Drago Roksandić jedan od onih koji zasijeca duboko u ove krajeve i narode te bih rekao da je jedan od najsloženijih i najperspektivnijih u našoj povijesnoj znanosti. Zbog toga se, eto, i Književni krug iz Splita ponosi što je tiskanjem zbornika dao prilog jednoj važnoj i do sada dosta zapuštenoj problematici.

V.

PREDSTAVLJANJE
ZAPADNE HRVATSKE
JAVNOSTI

ŽELJKO
HOLJEVAC

POVODOM KNJIGE:
ANDRÉ BLANC,
ZAPADNA HRVATSKA.
STUDIJA IZ HUMANE
GEOGRAFIJE,
ZAGREB 2003.

Knjiga Andréa Blanca o Zapadnoj Hrvatskoj, izvorno objavljena na francuskom jeziku prije gotovo pola stoljeća, pojavljuje se sada napokon i u hrvatskom prijevodu. Kako se već iz podnaslova može zaključiti, riječ je o studiji iz humane geografije, posvećenoj jednom po mnogočemu osobujnom podneblju koje spaja različite dijelove hrvatskoga potkovičastog prostora. Uzeti danas u ruke ovo Blancovo djelo, čak i pod pretpostavkom da se ima na umu vremenski odmak od pola stoljeća, znači u prvom redu ostati pomalo zatečen, i to dvojako: ne samo količinom najrazličitijih obavijesti nego i činjenicom da je autor doista dubinski proniknuo u srž prošle i njemu suvremene stvarnosti krajeva kojima je još kao mladi pariški doktorand poklonio punu pozornost. Čitati danas pola stoljeća stara Blancova izvođenja znači ponovno se suočavati s prepoznatljivom zapadnohrvatskom stvarnošću koja se u međuvremenu, doduše, modificirala, ali time nisu u tom prostoru nestali mnogi problemi koje Blanc izvrsno zapaža. Dapače, moglo bi se reći da su oni sada aktualniji nego ikada prije.

Zapadna Hrvatska u Blancovoj interpretaciji prostor je, okvirno uzevši, omeđen Pokupljem i Pozrmanjem, sjevernim Jadranom i Pounjem. To je prevladavajući svijet seoskih krajolika (niti jedno urbano žarište između Karlovca i Zadra nije se ni do danas uspjelo razviti do razine tih gradova na rubovima Zapadne Hrvatske). To je većim dijelom oskudno krško i uveliko brdovito podneblje s nadasve bremenitom poviješću. Slijedom svega toga, to je ozemlje na kojemu, kako Blanc kaže, „Čovjek puno radi a malo proizvodi“. Prelamanje čovjeka i prostora u prizmi geografskih i povijesnih čimbenika – to je, mogli bismo reći, konceptualna os Blancove knjige. Ona je inače podijeljena na tri osnovne cjeline. U prvoj se razmatraju prirodni i povijesni okviri sredina koje su izabrane za predmet proučavanja. U drugoj se analizira strukturalno

zaostajanje i neuspješno moderniziranje tradicionalnog načina života na tim prostorima, a u trećoj je težište stavljeno na suvremeni razvitak. Taj je razvitak u Blancovo doba bio u krizi, s time da takvo stanje u svojoj biti zapravo ni do danas još nije prevladano.

Svakome, pa makar i najpovršnijem poznavatelju onoga što André Blanc naziva Zapadnom Hrvatskom, teško može izmaknuti iz vida svojevrstan paradoks koji ovdje dominira. Kao spojno područje različitih dijelova hrvatskog prostora, Zapadna je Hrvatska područje od vitalne važnosti za funkcioniranje hrvatskog prostora u cjelini. Unatoč tome, to je i danas jedna od najnerazvijenijih i najmanje izdiferenciranih sredina u našoj zemlji, iako čak i unutar nje kao cjeline postoje znatna odstupanja od kraja do kraja. Doduše, mnogi elementi baštine iz starije i srednjovjekovne prošlosti upućuju na zaključak da nije oduvijek bilo tako. Međutim, novovjekovno osmanlijsko i vojno-krajiško iskustvo bilo je za dobar dio tih krajeva pogubno jer ih je marginaliziralo i izoliralo od mogućnosti da pravodobno reagiraju na civilizacijske preobrazbe. Zbog njihove stoljetne rubnosti i trusnosti, u tim su se krajevima do naših vremena najčešće provodili samo nužni civilizacijski imperativi, ali je pritom redovito izostajalo njihovo korjenito prestrukturiranje na način na koji su preoblikovane mnoge arhaične regije u drugim europskim zemljama. Ulaganja su sve do novijih vremena bila suviše skromna, a domaće energije preslabe. Umjesto da ide naprijed, zapadnohrvatski je prostor konstantno nazadovao, iscrpljujući se u petrificiranim obrascima koji su generirali sami sebe. Kad se tome dodaju nepogodni geografski uvjeti i nemogućnosti prave artikulacije ljudskih motivacija, nije ni čudo da je taj začarani krug urodio mnogim negativnim pojavama (depopulacija, socioekonomska disfunkcionalnost itd.) koje ni do danas nisu dovoljno ni sanirane, a kamoli prevladane. Dobar dio odgovora na pitanje zašto je tome tako može se iščitati upravo iz Blancove knjige.

Zapadna Hrvatska, sa svim svojim običnim neobičnostima, bila je za Blanca životno iskustvo. Prijevod njegove knjige u našem sadašnjem trenutku više je nego dobrodošao. S obzirom na poznate nam izazove i imperATIVE našega vremena, moglo bi se čak ustvrditi da je prijevod koji je pred nama danas možda potrebniji nego ranije, ma koliko to na prvi pogled zvučalo pomalo nestvarno i neuvjerljivo. Kad je riječ o krajevima kojima je posvećena, Blancova je knjiga poticajna ne samo kao refleksija na njihovu prošlu stvarnost nego i kao dodatna pobuda za razmišljanja o njihovoj svrhovitoj revitalizaciji u vremenu koje je pred nama. Vjerujemo da ona u tom smislu, pogotovo sada kada je prevedena, neće ostati bez odgovarajućeg dugoročnog učinka u našoj javnosti.

MARKO
ŠARIĆ

POVODOM KNJIGE:
MARKO ŠARIĆ,
ZAPADNA HRVATSKA:
PRILOZI ZA
BIBLIOGRAFIJU,
ZAGREB 2003.

Ova moja knjiga, *Zapadna Hrvatska: prilozi za bibliografiju*, tematska je bibliografija historiografske provenijencije. Riječ je o regionalnoj bibliografiji radova koji obrađuju povijest prostora Zapadne Hrvatske u vremenskom rasponu od prethistorije do početka 19. stoljeća. Sadrži oko 6000 naslova (monografija, zbornika, članaka, rasprava, građe itd.), nastalih u periodu od sredine 19. stoljeća pa sve do najnovijih rezultata s početka 21. stoljeća. Nastala je funkcionalno, u pripremama hrvatskog izdanja Blancove knjige *Zapadna Hrvatska* koja joj je odredila i prostorni i tematsko-sadržajni kontekst. Međutim, kako su moji istraživački interesi i predmetno i prostorno-vremenski identični Blancovima, prvotan zadatak pretvorio se u pravu intelektualnu avanturu. Umjesto selektivne bibliografije – kao dopune Blancu – nastala je opsežna multidisciplinarna bibliografija. Naime, kako je od francuskog izdanja Blancove knjige pa do izlaska hrvatskog prijevoda prošlo gotovo pola stoljeća, nametnula se potreba da se stručnoj javnosti, a nadasve onima koji se namjeravaju ozbiljnije baviti „zapadnohrvatskim“ temama, omogući uvid u bogatu bibliografsku građu, posebice recentnih djela.

Širi kontekst bibliografije treba povezati s međunarodnim istraživačkim projektom „Triplex Confinium: hrvatska višegraničja u euro-mediteranskom kontekstu“. Naime, policentrično strukturirano povijesno iskustvo sa zapadnohrvatskih prostora upravo je jedan od središnjih problemsko-istraživačkih interesa ovog projekta. Ova bibliografija stoga može biti od velike koristi svima koji se bave problemima granica i regija u hrvatskoj povijesti. Povezano, pak, sa sve većim inter- i transdisciplinarnim usmjerenjima u društveno-humanističkim znanostima, bibliografija nije samo dopirnos povijesnim znanostima već i drugim društveno-humanističkim disciplinama. Tako se u njoj mogu naći brojni radovi s područja arheologije, prirodne i historijske geografije, etnologije,

antropologije, povijesti umjetnosti, povijesti književnosti, tj. glagoljaštva i crkvenoslavenske tradicije, dijalektologije i sl. Bibliografija je pisana čikaškim stilom (*The Chicago Manual of Style*) koji je postao standardnim u angloameričkim znanstvenim publikacijama, a sve je više prihvaćen i u Europi.

Bibliografija se pojavljuje i u CD-ROM obliku koji omogućuje brzo i kvalitetno pretraživanje, a u kojem su je pripremili Mariza i Amadeo Dujmović.

Zagreb, 5. listopada 2003.

MARIZA
DUJMOVIĆ

POVODOM CD-ROM
PRETRAŽIVAČA
KNJIGE: MARKO
ŠARIĆ, ZAPADNA
HRVATSKA: PRILOZI ZA
BIBLIOGRAFIJU, ZAGREB
2003.

U nas su još uvijek vrlo rijetki ovakvi pretraživači, stoga je osobi poput mene, diplomiranoj povjesničarki i informatičarki koja je i svoj diplomski rad izradila u obliku CD-ROM-a, sudjelovanje u ovom poslu vrlo poticajno iskustvo. Obavljen je s ciljem da pretraživač bude što funkcionalniji i način njegova korištenja što jednostavniji.

Pretraživač bibliografije radova o prostoru Zapadne Hrvatske iziskuje instalirani internetski preglednik Microsoft Internet Explorer 5.2 ili neku noviju verziju (preporučljivo Internet Explorer 6.0 SP1). Ako preglednik nije instaliran, to će biti učinjeno prilikom instalacije ovog pretraživača. Pokretanjem CD-a otvara se animacija koja sadrži prikazane osnovne podatke: naslov, autori i tipka INSTALACIJA, kao i tipka INSTALACIJSKE UPUTE.

Klikom na tipku INSTALACIJSKE UPUTE dobiva se objašnjenje principa instalacije. Tipka INSTALACIJA pokreće samu instalaciju koja, osim pretraživača, instalira Microsoft Internet Explorer i Microsoft Dot Net Framework, ako ih nema raspoloživih.

Za one koji nisu vični instalacijskim postupcima najbolje je pročitati instalacijske upute, a oni iskusniji shvatit će da se radi o standardnom obrascu svih Microsoft instalacija. Nakon uspješno obavljene instalacije, na radnoj površini (*Desktop*) i u Start izborniku (*Start menu*) pojavit će se prečac (*Shortcut*), ikona nakladnika Prosvjeta d. o. o., kojim će ubuduće uvijek biti moguće pokretati program.

Sučelje pretraživača sastoji se od polja u koje se unosi kriterije pretrage i polja u kojem se ispisuju rezultati pretrage. U dnu ekrana ispisuje se broj pronađenih bibliografskih jedinica.

Način rada s pretraživačem jednostavan je:

bibliografska baza podataka, koju je moguće pretraživati ovim programom, podijeljena je na četiri cjeline (kategorije):

a) autor; b) ključne riječi iz naslova izdanja; c) mjesto izdanja; d) godina izdanja.

Pretraživanje je moguće prema svakoj od navedenih kategorija ili njihovom kombinacijom, a u svako od polja moguće je unijeti više od jednog pojma, npr.:

Autor – *Adamček* A u t o r – *A d a m č e k*

Mjesto izdanja – *Zagreb* ili Ključne riječi iz naslova – *popisi poreza*

Nakon unošenja kriterija pretrage, pritisne se tipku Traži.

Tipka Poništi briše rezultate obavljene pretrage.

Tipka Ispis poslat će rezultate pretrage na ispis, ako je instaliran pisač.

Osim ovih operacijskih tipki, u zaglavlju se nalaze tipke RIJEČ UREDNIKA i IMPRESSUM, koje daju detaljnije obavijesti o nastanku ove bibliografije, te tipka POMOĆ koja, osim uputa za rad s pretraživačem, nudi brojeve telefona te e-mail adrese autora pretraživača i redakcije nakladnika.

Zagreb, 5. listopada 2003.

KAZALO IMENA

A

Ancel, Jacques 76, 82, 84
Andronik 80
Aron, Raymond 58

B

Baletić, Zvonimir 144, 145, 176
Banovac, Boris 55, 58
Bićanić, Ivo 33, 34
Bićanić, Rudolf 48, 49, 50, 51, 52, 55, 56, 57
Billig, Michael 33, 35
Blanc, André 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 74, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 105, 106, 108, 137, 145, 146, 175, 189, 190
Blažević, Robert 55, 58
Bogišić, Baltazar 50
Boneta, Željko 55, 58
Boret, Victor 53
Božić, Mirko 186
Braudel, Fernand 30
Brubaker, Rogers 33, 35
Brunet, Roger 75
Brunhes, Jean 79, 82, 84

Bui, Boris 7

C

Cambi, Nenad 183
Ceașescu, Nicolae 82
Chabot, Georges 100
Chambre, Henri 95, 100, 101
Cholley, André 89
Churchill, Winston 79
Cifrić, Ivan 54, 55, 59
Claval, Paul 33, 34, 82
Clozier, René 100, 101
Cvijjić, Jovan 34, 98
Cvitanović, Alfonso 55, 57, 145, 146, 175, 176

Č

Čaldarović, Ognjen 11, 20, 21, 55, 58, 59, 70
Čizmić, Ivan 59

D

David, Pierre 98
De Landa, Manuel 70
Defilippis, Josip 20
Dernat, Sylvain 82, 83
Desnica, Nataša 82, 96
Diomed 184
Drain, Michel 100
Drechsler-Bižić, Ružica 44, 45

Dubić, Slavoljub 54, 55, 56, 59
Dujmović, Amadeo 7, 192, 193
Dujmović, Mariza 7, 192, 193
Dujšin, Uroš 56, 57
Durkheim, Émile 61
Durman, Aleksandar 23
Dvornik, Srđan 33, 34

E
Eagleton, Terry 33, 34
Eay, Joanny 98, 100
Enyedi, George 100
Erlich, Vera 55

F
Fanuko, Nenad 58
Febvre, Lucien 5
Filip II. Makedonski 81
Flavien, Jean 102
Fox, Jonathan 33, 35
Frankopani (obitelj) 68
Fras, Franjo Julije 43
Frémont, Armand 76, 83
Frey, Allan E. 83
Friganović, Mladen 145, 177
Fürst-Bjeliš, Borna 145, 175

G
Galbraith, John K. 58
George, Pierre 78, 79, 83, 84, 89, 101
Goreta, Miroslav 59
Gottman, Jean 76, 83, 84
Grivot, François 56, 57, 97
Gross, Mirjana 5
Gumplowitz, Ludwig 34

H
Haggett, Peter 73, 83
Hérodote 83, 84
Hodson, Randy 33, 34
Hodžić, Alija 20
Holjevac, Željko 7, 189
Huntington, Samuel P. 26, 28, 56, 58

I
Ivanička, Koloman 101
Ivšić, Milan 50, 52, 54, 55, 58
Ivšić, Stjepan 58

J
Janowitz, Morris 55, 56, 59
Johany, François 82, 83
Juillard, Étienne 98, 100
Juričić, Mijo 45

K
Kalanj, Rade 51, 56, 58
Katunarić, Vjeran 25, 33, 35, 53, 56,
57, 58, 59, 70
Kayser, Bernard 100
Klaić, Vjekoslav 145, 175
Klemenčić, Mladen 145, 155, 156,
157, 158, 160, 161
Koči-Pavlaković, Vera 145
Kolumbić, Nikica 58
Kuhn, Thomas Samuel 75, 83
Kukuljević Sakcinski, Ivan 43
Kus-Nikolajev, Mirko 52, 55, 58

L
La Blache, Vidal de 5, 25, 74, 77, 83
Lacoste, Yves 76
Lajoinie, André 102
Lalić, Dražen 58
Lardon, Sylvie 82, 83
Lay, Vladimir 17, 18, 20, 21
Le Balle, Yves 100
Le Coz, Jean 102
Le Lannou, Maurice 77, 79, 82, 83
Livada, Svetozar 145, 177
Lopašić, Radoslav 43
Lorković, Hrvoje 59
Lukić, Radomir D. 56, 58

M
Macan, Trpimir 58, 59
Maček, Vladko 51
Maleković, Sanja 20, 21

Malić, Adolf 145, 175
Marendić, Božo 145, 176
Massey, Garth 33, 34
Matas, Mate 145, 175
Mates, Neven 176
Maticka, Marijan 145, 177
Matić, Davorka 7
Meister, Albert 100
Meynier, André 98
Milanović, Dragoljub 102
Miler, Ernest 52, 55, 58
Milošević, Slobodan 34
Mirković, Mijo (Balota, Mate) 53, 55,
58
Mišetić, Anka 20, 21
Mišetić, Antun 21, 56, 58
Mitrović, Milovan 51, 52, 54, 56, 58,
59

N

Nef, Jorge 33, 34
Nejašmić, Ivo 145, 176, 177
Novaković, Predrag 44, 45

NJ

Njegač, Dražen 146, 176

O

Occam, William 56, 59
Olujić, Boris 37
Orešić, Danijel 145
Ossowski, Stanislaw 25, 33, 34

P

Paronić, Samanta 7
Paunović, Antun 20
Pavičić, Stjepan 50
Pavić, Radovan 44, 145, 176
Pavličević, Dragutin 70, 175
Péchoux, Pierre-Yves 56, 57, 87, 97
Pejnović, Dane 7, 105, 145, 176
Peltre, Jean 99
Perkić, Domagoj 44, 45
Pfaff, Steven 33, 35

Pilić, Šime 47, 56, 59
Planhol, Xavier de 98
Plaut, Tit Makcije 78
Poinsac, Georges 101
Predavec, Josip 51
Puljiz, Vlado 50, 51, 56, 57
Pusić, Eugen 56, 58

R

Radić, Antun 50, 51
Ratzel, Friedrich 34
Rey, Violette 102
Rihtman-Auguštin, Dunja 59
Robles, Wilder 33, 34
Rochefort, Michel 98, 100
Rogić, Ivan 20, 21, 33, 34, 56, 58, 59,
61, 70
Rogić, Velimir Veljko 71, 146, 175,
176
Roglić, Josip 101, 146, 175
Roksandić, Drago 8, 25, 34, 37, 45,
56, 57, 70, 146, 175, 186
Rostankowski, Peter 102
Roux, Michel 56, 57, 87
Runciman, Walter G. 33, 34
Ruppert, Karl 146, 178

S

Said, Edward 30
Salaj, Matija 20
Sandru, Ion 100
Sarfalvi, Bela 102
Sauter, Gilles 98
Seferagić, Dušica 21
Sekulić, Duško 33, 34, 35
Sić, Miroslav 146, 178
Simons, Anna 33, 34
Sivignon, Michel 73, 83
Sladović, Manoilo 43, 44
Smith, Julie 33, 34
Smotkine, Henri 101
Sparavalo, Joko 56, 59
Spencer, Herbert 26, 33, 34
Staljin, Josif Visarionovič 32, 80, 82

Straszewicz, Ludwik 101

Supek, Rudi 33, 34

Š

Šarić, Marko 7, 191

Šašek, Marijan 146, 175

Ščetinec, Juraj 52, 55, 58

Šimetin Šegvić, Filip 8

Štambuk, Maja 20, 21, 33, 34, 56, 58

Štulhofer, Aleksandar 54, 56, 59

Šundalić, Antun 21

Šuvar, Stipe 51, 55, 56, 58, 59

T

Tilley, Cristopher 44

Tomašić, Dinko 29, 33, 34, 51, 53, 54,
56, 57, 58, 59, 65

Toskić, Aleksandar 146, 176

Tuđman, Franjo 34

Turčić, Ivan

V

Veyret, Paul 101

Vlainić, Tomislav 7

Vresk, Milan 146, 178

W

Wallerstein, Immanuel 33, 34

Weber, Bodo 33, 34, 64

Wilson, Thomas Woodrow 32

Z

Zatezalo, Đuro 145, 177

Zrinski (obitelj) 67

Ž

Žerjavić, Vladimir 146, 177

Župančić, Milan 21

Županov, Josip 53, 56, 57, 58, 59A

KAZALO MJESTA

A

Afganistan 28
Aix-en-Provence 92
Albanija (Albanie) 48, 91, 99, 102
Alpe 23
Amerika, v. Sjedinjene Američke
Države (SAD) 28, 78
Amiens 89
Amsterdam 58
Antili 78
Arupij, v. Vital 39
Asseria 184
Austrija 64
Austrijsko Carstvo, v. Austro-
Ugarska; Austro-Ugarsko
Carstvo; Habsburška
Monarhija; Habsburško Carstvo
64
Austro-Ugarska, v. Austrijsko
Carstvo; Austro-Ugarsko
Carstvo; Habsburška
Monarhija; Habsburško Carstvo
52, 80
Austro-Ugarsko Carstvo, v.
Austrijsko Carstvo; Austro-
Ugarska; Habsburška
Monarhija; Habsburško Carstvo
92
Avendon, v. Kompolje 39
Azija 78

B

Balkan (Balkans), v. Balkanski po-
luotok 34, 48, 64, 69, 70, 91, 94,
95, 99, 102
Balkanski poluotok, v. Balkan
(Balkans) 80
Banija/Banovina 29, 43, 107, 108,
109, 110, 111, 113, 114, 115,
116, 117, 118, 119, 120, 121,
123, 124, 125, 126, 127, 128,
129, 130, 132, 135, 136, 137,
139, 145, 147, 148, 149, 150,
151, 152, 153, 154, 155, 156,
157, 158, 159, 160, 161, 162,
163, 164, 165, 166, 167, 168,
169, 170, 171, 172, 173, 174,
175, 176, 177, 178
Bartolovići 166
Beauce 93
Beč 52, 94, 95
Bela krajina 39
Belgija 82
Beograd 53, 95
Berlin 52
Bjelovar 58
Bliski istok 30
Bosiljevo 138
Bosna i Hercegovina 23, 26, 39, 113,
118, 119, 120, 177
Narodna Republika 59
Boulogne-Seine 84
Brašov (Brasov) 102

Brestovac 166
Brinje 133, 134, 138
Bruxelles 94
Bubijeva jama (kod Barilovića) 40,
44, 45
Budimpešta 95
Bugarska (Bulgarie) 99
Bukurešt 95

C

Cambridge 83
Carevo Polje 39
Chagny (Saône-et-Loire) 87
Cincinnati 83
Cluj 95
Crna Mlaka 108

Č

Čabar 109, 125, 131, 147, 148, 149,
150, 151, 152, 153, 154, 155,
156, 157, 158, 159, 160, 161,
162, 163, 164, 165, 166, 167,
168, 169, 170, 171, 172, 173,
174

Čakovec Oštarijski 45
Čehoslovačka 89
Češka 64

D

Dalmacija 23, 24, 57
Dalmacija (provincija) 184, 185
Delnice 109, 125, 129, 131, 134, 139,
147, 148, 149, 150, 151, 152,
153, 154, 155, 156, 157, 158,
159, 160, 161, 162, 163, 164,
165, 166, 167, 168, 169, 170,
171, 172, 173, 174, 178
Dijon 88
Dinaridi 184
Dobra 40
Donje Pokuplje 6, 105, 137
Donje Tihovo 166
Donji Zatezali 166
Draganić 109
Duga Resa 17, 109, 125, 126, 130,
131, 133, 134, 147, 148, 149,

150, 151, 152, 153, 154, 155,
156, 157, 158, 159, 160, 161,
162, 163, 164, 165, 166, 167,
168, 169, 170, 171, 172, 173,
174, 178

Dunav (Danube) 100

Dvor 125, 126, 131, 148, 149, 150,
151, 152, 153, 154, 155, 156,
157, 158, 159, 160, 161, 162,
163, 164, 165, 166, 167, 168,
169, 170, 171, 172, 173, 174,
176, 178

E

Eupen 82
Europa 23, 25, 28, 31, 34, 50, 54, 74,
80, 87, 88, 94, 95, 100, 101, 192
Istočna 81, 82, 93, 94, 99
Jugoistočna (L'Europe du Sud-
Est) 101, 184
Srednja (L'Europe centrale) 81,
82, 87, 90, 93, 95, 99, 101
Zapadna 49

F

Faros 185
Fontainebleau 90
Francuska (France) 73, 74, 76, 81,
87, 88, 93
Frankfurt na Majni 53

G

Gaćeša Selo 166
Glina 17, 40, 109, 125, 126, 130, 131,
133, 134, 147, 148, 149, 150,
151, 152, 153, 154, 155, 156,
157, 158, 159, 160, 161, 162,
163, 164, 165, 166, 167, 168,
169, 170, 171, 172, 173, 174,
176, 178
Glina (rijeka) 40
Gornji Zatezali 166
Gorski kotar 15, 18, 4, 43, 44, 47, 51,
55, 57, 58, 107, 108, 109, 110,
111, 112, 113, 114, 115, 116,
117, 118, 119, 121, 122, 123,
124, 125, 127, 129, 130, 132,
134, 135, 136, 137, 139, 145,

147, 148, 149, 150, 151, 152,
153, 154, 155, 156, 157, 158,
159, 160, 161, 162, 163, 164,
165, 166, 167, 168, 169, 170,
171, 172, 173, 174, 176, 177

Gospić 16, 17, 138

Gradišće 50

Grčka 79, 81, 183

Grčka Kosa (kod Jasenka) 41

Gvajana 78

Gvozd, v. Vrginmost 108, 126, 133,
134

H

Habsburška Monarhija, v. Austrijsko
Carstvo; Austro-Ugarska;
Austro-Ugarsko Carstvo;
Habsburško Carstvo 6, 183

Habsburško Carstvo, v. Austrijsko
Carstvo; Austro-Ugarska;
Austro-Ugarsko Carstvo;
Habsburška Monarhija 80

Hrvatska (Croatie; Kroatien) 13, 16,
19, 23, 25, 26, 29, 30, 31, 32, 33,
34, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54,
55, 57, 64, 67, 71, 89, 91, 95, 97,
98, 105, 106, 107, 110, 111, 113,
116, 117, 118, 119, 121, 123,
124, 125, 126, 127, 128, 130,
134, 135, 136, 137, 139, 140,
141, 144, 145, 146, 148, 175,
176, 177, 178, 179, 183

Banovina 49

Banska/Civilna (Provincijal) 29,
64, 66, 108

Gorska 106, 107, 108, 145, 146,
176

Istočna 32

Jadranska 47

Narodna Republika 59, 143, 179

Panonska 47

Republika 7, 34, 140, 141, 143,
144, 146, 176, 177, 178, 179,
183

Sjeverozapadna 7

Socijalistička Republika 140,
143, 144, 145, 146, 175, 176,
179

Središnja 106, 107, 108, 145,
146, 175, 178

Zapadna (La Croatie occidenta-
le) 5, 6, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 15, 16,
17, 18, 20, 23, 25, 27, 28, 30, 32,
33, 34, 37, 38, 41, 42, 43, 44, 45,
47, 48, 49, 50, 53, 55, 56, 57, 61,
63, 64, 68, 69, 71, 74, 91, 92, 94,
95, 97, 98, 103, 105, 106, 107,
108, 109, 110, 111, 112, 113,
114, 115, 116, 117, 118, 119,
120, 121, 122, 123, 124, 125,
126, 127, 128, 129, 130, 131,
132, 133, 134, 135, 136, 137,
138, 139, 140, 145, 146, 147,
148, 149, 150, 151, 152, 153,
154, 155, 156, 157, 158, 159,
160, 161, 162, 163, 164, 165,
166, 167, 168, 169, 170, 171,
172, 173, 174, 175, 177, 181,
187, 189, 190, 191, 193

Hrvatsko Kraljevstvo 64

Hrvatsko zagorje 57, 90

Hum 107

Humac (kod Brinja), v. Monetij 39

I

Iaši 95

Ilirik 23

Irska 82

Istra 51, 55, 58, 82, 90, 184

Italija 74

J

Jadran 57, 80, 184, 189

Janjani 166

Jastrebarsko 6, 109, 125, 126, 127,
130, 131, 147, 148, 149, 150,
151, 152, 153, 154, 155, 156,
157, 158, 159, 160, 161, 162,
163, 164, 165, 166, 167, 168,
169, 170, 171, 172, 173, 174,
176, 178

Jopićeve jama 40

Josipdol 120, 133, 134, 178

Jouy-sous-les-Côtes 91

Jugoslavija (Yougoslavie) 15, 27, 30,
31, 32, 33, 50, 53, 55, 57, 80, 89,

90, 94, 98, 100, 101, 102, 137,
146, 175
Federativna Narodna Republika
53, 89, 140, 143, 144
Kraljevina 175
Savezna Republika 32
Socijalistička Federativna
Republika 140, 143, 144

K

Kapela 6, 40
Karlovac 15, 17, 28, 43, 92, 108, 109,
110, 116, 117, 120, 121, 122,
125, 126, 127, 130, 131, 133,
134, 137, 138, 139, 147, 148,
149, 150, 151, 152, 153, 154,
155, 156, 157, 158, 159, 160,
161, 162, 163, 164, 165, 166,
167, 168, 169, 170, 171, 172,
173, 174, 176, 178, 183, 189
Karlovačka zavalala 108
Karpati 80
Kavkaz 28, 34
Kompolje, v. Avendon 39
Koprivnica 6, 58
Korana 107
Kordun 29, 43, 107, 108, 109, 110,
111, 112, 113, 114, 115, 116,
117, 118, 119, 121, 123, 124,
125, 126, 127, 128, 129, 130,
132, 134, 136, 137, 139, 146,
147, 148, 149, 150, 151, 152,
153, 154, 155, 156, 157, 158,
159, 160, 161, 162, 163, 164,
165, 166, 167, 168, 169, 170,
171, 172, 173, 174, 175, 177
Kostajnica/Hrvatska Kostajnica 109,
120, 125, 131, 147, 148, 149,
150, 151, 152, 153, 154, 155,
156, 157, 158, 159, 160, 161,
162, 163, 164, 165, 166, 167,
168, 169, 170, 171, 172, 173,
174, 176, 177, 178
kotar
 Slunj 145, 177
 Veljun 145, 177
Krakar 166
Kranjska 64

Kreta 80
Krim 82
Križevci 59
Krpel 107
Kučaj 166
Kupa 40, 90, 107, 108, 175

L

Lička Jasenica 109, 177
Lika 16, 17, 18, 20, 21, 39, 41, 42, 51,
55, 57, 58, 127, 135, 145, 177
Lipova Glavica 39
Lonjsko polje 21
Lorraine 48, 91, 93

Ł

Łódź 95

Lj

Ljubljana 95

M

Madrid 92
Mađarska (La Hongrie) 100
Magreb 81
Makedonija 81
Mala Azija 79
Mala Kapela 107
Mali Vital 39
Malmédy 82
Maravić Draga 166
Mateško Selo 40
Metul, v. Viničica 39
Mikena 183
Mirić Selo 166
Mirići 166
Mizen 186
Mletačka Republika 6
Modruš 41
Monetij, v. Humac (kod Brinja) 39
Moskva 58, 91
Mostar 80
Mrežnica 40
München 52, 58, 94

Munjasi 166

N

Nancy 71, 92, 93, 99

Nanterre 93

Nikolići 166

Norveška 28

NJ

Njemačka 74, 87, 88

Njemačko Carstvo 87

O

Ogulin 17, 109, 125, 130, 131, 138,
139, 147, 148, 149, 150, 151,
152, 153, 154, 155, 156, 157,
158, 159, 160, 161, 162, 163,
164, 165, 166, 167, 168, 169,
170, 171, 172, 173, 174, 176,
178

Ogulinska udolina 39

Ogulinsko polje (Le polje d'Ogulin)
48, 97

Ogulinsko-oštarijsko polje 178

Ogulinsko-plašćanska udolina/zava-
la 38, 39, 42, 44, 107, 108, 109,
110, 112, 113, 114, 115, 116,
117, 119, 120, 121, 123, 124,
125, 126, 127, 128, 129, 130,
132, 134, 135, 136, 137, 139,
147, 148, 149, 150, 151, 152,
153, 154, 155, 156, 157, 158,
159, 160, 161, 162, 163, 164,
165, 166, 167, 168, 169, 170,
171, 172, 173, 174, 176, 177,
178

Oklinak 166

Okruglica 166

Općina

Barilović 109, 147

Bosiljevo 109, 110, 147

Brod Moravice 109, 147

Cetingrad 109, 147

Čabar 168, 177

Delnice 131, 166, 177

Donji Kukuruzari 109, 147

Draganić 109, 147

Duga Resa 113, 130, 131, 177

Dvor 109, 110, 112, 113, 121,
124, 131, 145, 147, 176, 177

Fužine 109, 147

Generalski Stol 40, 109, 147

Glina 112, 113, 121, 130, 131,
145, 176, 177

Gvozd (Vrginmost) 109, 110,
147

Hrvatska Dubica 109, 147

Jasenovac 107, 109, 110, 147

Jastrebarsko 124, 130, 131,
176, 177

Josipdol 109, 147

Karlovac 121, 130, 131, 177

Klinča Sela 109, 147, 178

Kostajnica/Hrvatska Kostajnica
113, 130, 131, 145, 176, 177

Krašić 109, 147

Krnjak 109, 147

Lasinja 109, 147, 175

Lokve 109, 147

Majur 109, 147

Mrkopalj 109, 110, 147

Netretić 109, 147

Ogulin 131, 166, 177

Ozalj 112, 113, 122, 130, 131,
177

Petrinja 117, 122, 124, 130, 131,
176

Pisarovina 109, 147

Plaški 109, 110, 139, 147

Rakovica 109, 110, 147

Ravna Gora 109, 147

Ribnik 109, 110, 147

Saborsko 109, 110, 139, 147

Sisak 130, 131, 176

Skrad 109, 147

Slunj 112, 113, 117, 118, 121,
176, 177

Sunja 107, 109, 147, 177

Topusko 109, 147

Tounj 109, 110, 147

- Vojnić 108, 109, 113, 124, 131, 145, 147, 166, 177
 Vrbovsko 122, 131, 177
 Vrginmost (Gvozd) 113, 121, 124, 131, 145, 175, 176, 177
 Žakanje 109, 147
 Žumberak 109, 110, 147
- Orahovica 58
 Osmansko Carstvo 6, 80, 81, 175
 Ošanići 184
 Oštarije 120, 178
 Oštrovica 133, 134
 Otočac 39
 Ozalj 109, 125, 126, 131, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176
- P**
- Padska nizina 184
 Pakrac 58
 Palestina 81
 Panonija 23, 24, 57
 Panonska nizina 90
 Paragvaj 28
 Pariz (Paris) 52, 58, 87, 89, 90
 Perići 166
 Perušić 39
 Peteranec (kod Koprivnice) 59
 Petrinja 17, 109, 120, 125, 126, 130, 131, 133, 134, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178
 Petrova gora 6, 107
 Pézenas 83
 Pilos 183
 Pištenica 107
 Plašćanska udolina, v. Ogulinsko-plašćanska udolina/zavala 117, 118
 Plaški 39, 120, 177
- Plitvička jezera (Plitvice) 133, 134, 138
 Podbitoraj 166
 Poitiers 98
 Pokuplje 47, 71, 175, 189
 Karlovačko 108, 127, 146, 175, 177
 Poljska 80
 Pomeranija 80, 81
 Posavina 47
 Pounje 39, 189
 Pozrmanje 189
 Prag 59
 Prigorje 57
 prigorje
 Plešivičko (Plešivica) 175, 178
 Prigorje-Pokuplje 107, 108, 109, 110, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 135, 136, 137, 139, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 178
 Primišlje 40
 Prokletije 23
 Prozor 39
 Pruska 81
 pukovnja
 Ogulinska 109
 Slunjska 108
- Q**
- Québec 74
- R**
- Radojčići 166
 Rakalj 58
 Ravena 186
 Republika Francuska 7
 Republika Grčka 81
 Rijeka 29, 110, 127, 128, 131, 133, 137, 138, 139
 Rim 23

Rimsko Carstvo 24, 40, 185, 186
Rumunjska (La Roumanie) 52, 82,
94, 99, 101
Rusija 52
Rusko Carstvo 81

S

Sabljaki 178
Saint-Cloud 88, 92, 93
Salona 24
Samoborsko gorje 175
Sankt-Peterburg 81
Sarajevo 59
Sardinija 30
Sava 49, 90, 107, 184
Senia, v. Senj 24
Senj, v. Senia 40
Senjsko bilo 105
Seočani 166
Sierra Leone 28
Sirakuza 78
Sisačka Posavina 107, 145
Sisak, v. Siscia 40, 92, 107, 110, 127,
130, 131, 137, 175, 178
Siscia, v. Sisak 24, 185
Sjedinjene Američke Države (SAD),
v. Amerika 55, 81
Sjeverno hrvatsko primorje 108
Skoplje 95
Slavonija (Slavonie) 50, 98
Slovenija 39
Slunj 6, 109, 125, 126, 129, 133, 134,
147, 148, 149, 150, 151, 152,
153, 154, 155, 156, 157, 158,
159, 160, 161, 162, 163, 164,
165, 166, 167, 168, 169, 170,
171, 172, 173, 174, 176, 178
Sofija 95
Sovjetski Savez 27, 89, 95
Split 59, 138, 186
Srbija 31, 32, 34, 52
Srednja Azija 82
Srednje Pokuplje 6
Srednji istok 30

Sredozemlje 90
Srijemska Mitrovica 58
Stara Gradiška 53
Stresa 58
Sudeti 81
Sveti Petar Mrežnički 40

Š

Šleska 80, 81
Švicarska 74

T

Tachov 99
Tamaris 83
Tirins 183
Toulouse 84
Tounj 120
Travnik 98
Trbovići 166
Trentino-Južni Tirol 82
Trojvrh 39
Turska 28, 79, 183
Turska Hrvatska 66
Tursko Carstvo 64

U

Ulster 82
Una 184

V

Vanves 92
Varaždin 90
Varvaria 184
Velebit 137
Venecija 183
Viničica (kod Josipdola), v. Metul 38,
39, 45
Veliki Vital 39
Vergina 81
Višnjić Brdo 166
Vital, v. Arupij 39
Vitunjsko-jelačko proširenje 108
Vojna granica, v. Vojna krajina 66, 67

Vojna krajina, v. Vojna granica 16,
26, 27, 29, 92, 95, 108, 112, 139,
175

Banska 107, 175

Hrvatska (Les confins militaires
croates) 97

Vojnić 125, 126, 131, 133, 134, 148,
149, 150, 151, 152, 153, 154,
155, 156, 157, 158, 159, 160,
161, 162, 163, 164, 165, 166,
167, 168, 169, 170, 171, 172,
173, 174, 176

Vrbovsko 109, 110, 125, 131, 133,
134, 147, 148, 149, 150, 151,
152, 153, 154, 155, 156, 157,
158, 159, 160, 161, 162, 163,
164, 165, 166, 167, 168, 169,
170, 171, 172, 173, 174

Vrelo Koreničko 134

Vrginmost, v. Gvozd 108, 125, 126,
131, 148, 149, 150, 151, 152,
153, 154, 155, 156, 157, 158,
159, 160, 161, 162, 163, 164,
165, 166, 167, 168, 169, 170,
171, 172, 173, 174

Vručac 166

Vucelići 166

Z

Zadar 6, 186, 189

Zagreb 7, 8, 50, 52, 53, 58, 59, 89, 90,
92, 93, 95, 110, 127, 128, 130,
131, 137, 145, 176, 177, 178,
192, 194

Zapadna Njemačka 79, 81

Zečica 166

Zenica 58

Zlatna obala 89

Zrinska gora 6, 107

Zrnići 166

Ž

Žumberak 127, 175, 177

županija

Karlovačka 107, 175, 178

Primorsko-goranska 107, 110

Sisačko-moslavačka 107, 110,
175, 178

Zagrebačka 107, 128, 178

Žuta Lokva 133, 138

Biblioteka TRIPLEX CONFINIUM

Vol. 2

HRVATSKI PRAG, TRIPLEX CONFINIUM I STUDIJI VIŠEGRANIČJA.
HOMMAGE À ANDRÉ BLANC

Urednik

Drago Roksanđić

Izrada kazala

Samanta Paronić

Drago Roksanđić

Oblikovanje i računalni slog

Boris Bui

Dizajn naslovnice

Tomislav Vlainić

Naklada

100 primjeraka

Tisak

Studio Moderna d.o.o., Zagreb

02

triplex
confinium

FF press

ISBN: 978-953-379-083-1

HRVATSKI PRAG,
TRIPLEX CONFINIUM
I STUDIJI VIŠEGRANIČJA

Hommage à André Blanc

UREDIO
DRAGO ROKSANDIĆ